

52110

Magyar Történelmi Szemle

HUNGARIAN HISTORICAL REVIEW

UNGARISCHE HISTORISCHE RUNDSCHAU

REVISTA HISTÓRICA HÚNGARA

H. G.
✓

TARTALOM:

NAGY GÉZA:

A SKYTHÁK (II.)

M. ROHI UIGHUR OF KASHGAR: THE ORIGINAL HOME OF THE TUKHÁRIANS

EDELSPACHER ANTAL:

AZ OGUNDUR ÉS OGUR BOLGÁROKRÓL

BENICZKY GYULA:

A BESENYŐK SÚR TÖRZSÉNEK TÖRTÉNELME

FEHÉR MÁTYÁS J.:

MAGYAR PÁL MESTER "SUMMA DE PENITENTIA"-JA

SZEPESSY ZOLTÁN:

DER MESOPOTAMISCHE LEBENSBAUM II.

A. DEMBO Y J. IMBELLONI:

DE LA DEFORMACION CEFALICA

IV. évf.

1

Magyar Történelmi Szemle

REVISTA HISTÓRICA HÚNGARA

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT

ÁRA EGÉSZ ÉVRE 12. - USA Dollár

EGYES SZÁM 4, 50 "

Előfizetési cím:
Eugenio Matias Fehér
C. C. 5484. C. C. BUENOS AIRES Argentina

Kérjük az előfizetéseket csekkel eszközölni. Fizethető helyi valutával is.

FEHÉR OFFSET, España 631, CASTELAR,
Prov. Buenos Aires, Argentina.

Impreso en Argentina.

Printed in Argentina.

Queda hecho el depósito que marca la Ley 11, 723.

TARTALOM:

1973 DKT 2 3

NAGY GÉZA:	A skythák (II.)	3
EDELSPACHER ANTAL:	Az ogundur és ogur bolgárokról	29
BENICZKY GYULA:	A besenyők Súr törzsének történelme	40
FEHÉR MÁTYÁS J.:	Magyar Pál mester "Summa de Penitentia"-ja	51
SZEPESSY ZOLTÁN:	Der Mesopotamische Lebensbaum II.	71
M.ROHI UIGHUR of KASHGAR:	The original home of the Tukhárians	81
A. DEMBO y J. IMBELLONI:	De la deformacion cefalica	96

D I R E C T O R

EUGENIO MATIAS FEHÉR
 España 639. Castelar, Bs. As.
 ARGENTINA.

S Z E R K E S Z T Ő B I Z O T T S Á G

ARADY ERIK	Hung. Hist. Seminar Coord.	SYDNEY (Australia)
BÉKY-HALÁSZ IVÁN	egyetemi könyvtáros	TORONTO (Canada)
CSERY C. MIHÁLY	egyetemi levéltáros	QUEBEC (Canada)
DOMONKOS LÁSZLÓ	egyetemi ny. r. tanár	YOUNGSTOWN (USA)
FOGOLYÁN MIKLÓS	Redact. "Pazmaveb"	VENEZIA (Italia)
FÖLDVÁRY GÁBOR	egyetemi kurator	SYDNEY (Australia)
HALÁSZ ISTVÁN	egyetemi kurator	SEAFORTH (Australia)
KERTÉSZ TIVADAR	Soc. Hist. Húngara	CARACAS (Venezuela)
KÉZDI VÁSÁRHELYI B.	Soc. Int. Genealogico-Heraldica	STOCKHOLM (Sweden)
MAGYAR ARNOLD	Archivum Franciscanum	GRAZ (Austria)
nagykállói NAGY GY.	történész	SOLOTHURN (Suiza)
SZENDREY TAMÁS	egyetemi a. tanár	ERIE (USA)
SZÉPLAKI JÓZSEF	egyetemi könyvtáros	ATHENS (USA)
SZILASSY SÁNDOR	egyetemi ny. r. tanár	TAMPA (USA)
TOKAY JÁNOS	Research S. f. Orient. Studies	NEW YORK (USA)
TÖMÖRDY GYULA	Instituto Antropológico	JUJUTLA (Mexico)
VÁRDY I. BÉLA	egyetemi ny. r. tanár	PITTSBURGH (USA)
VLADÁR ERVIN	Soc. Hist. Húngara	CARACAS (Venezuela)

A S K Y T H Á K

NAGY GÉZA

Folytatás.

IV.

Szintén ilyen bizonytalan vagy erőltetett irán analogiákat tapasztalunk az *istennevek* magyarázatánál is.

A skythák isteneit Herodotos így sorolja fel. Legjobban tisztelik Hestiát vagyis skytha nyelven *Tabitit*, azután Zeust, kit — mint hozzát teszi — igen találóan *Papaios*nak neveznek, Zeus felesége a föld, kinek neve *Apiá*, tisztelik még ezenkívül Apollót vagyis *Oitosyrost* (Hesychiusnál *Goitosyros*, Origenesnél *Gongosyros*), Aphrodite Uraniát azaz *Artim-pasát* vagy *Argim-pasát*, továbbá Heraklest és Arest, de a kiknek skytha nevét nem ismerjük s végül a királyi skythák Poseidont azaz *Thamimasadast* vagy *Thagimasadast*.¹⁾

Egy-két kivétellel az ezen istennevek mögött rejlő fogalmak annyira világosak, hogy nem szorulnak magyarázatra. *Tabiti* a. m. tűz, *Papaios* a. m. ég, *Apiá* a. m. föld, *Oitosyros* a. m. nap, *Thamimadas* a. m. víz vagy tenger. Ares a hadisten, de nem tudjuk, mi volt a skytha neve? Herodotos annyit mond róla, hogy csakis neki emeltek szobrokat, oltárokat és templomokat olyan módon, hogy mintegy 3 stadium hosszú és széles, s valamivel kisebb magasságú halmot készítettek vesszőrőzséből, melynek teteje négyszögű területet képezett, három oldalán meredek

¹⁾ Θεοὺς μὲν μούρους τούσδε ἰλάσκονται. Ἰστίην μὲν μάλιστα. ἐπὶ δὲ Δία τε καὶ Γῆν, νομίζοντες τὴν Γῆν τοῦ Διὸς εἶναι γυναῖκα· μετὰ δὲ τούτους, Ἀπόλλωνά τε καὶ οὐρανίην Ἀφροδίτην, καὶ Ἡρακλέα, καὶ Ἄρεα. τούτους μὲν πάντες οἱ Σκύθαι νενομίκασι. οἱ δὲ καλεόμενοι βασιλῆγοι Σκύθαι καὶ τῷ Ποσειδέωνι θύουσι. οὐνομάζεται δὲ Σκυθιστί, Ἰστίη μὲν, Ταβιτί. Ζεὺς δὲ ἀρθότατα, κατὰ γνώμην γε τὴν ἑμὴν, καλεῖται Παπαῖος· Γῆ δὲ, Ἀπία· Ἀπόλλων δὲ, Οἰτόσυρος. οὐρανίη δὲ Ἀφροδίτη, Ἀρτίμπασα. Ποσειδέων δὲ, Θαμιμασάδας. Herod. IV. 59. Origenes (Contra Celsum VI. 39.) sz. Celsus azt állítja Herodotos után, hogy a skythák Apollót Gongosyrosnak, Poseidont Thagimasadasnak, Aphroditet Argimpasának s Hestiát Tabitinek nevezték. — U. o. v. 64. Hadd mondják a skythák, hogy Pappaios a legfőbb isten, mi nem hiszszük.

volt, csak a negyediken lehetett rá feljárni ; ebbe egy kard volt szúrva, melynek évenként marhákat s lovakat áldoztak és pedig többet, mint a többi istennek, ezenkívül az elfogott ellenségből is feláldozták minden századikat.¹⁾

Heraklest az eredeti monda egyik változata a skythák ősapjának mondja, ki Hylaia földjén egy félig kigyótestű szűztől Agathysrost, Gelonost és Skythest, a három skytha néptörzs őseit nemzette ; közülök a legifjabbtól, Skythestől származtak a skytha királyok.²⁾ Mivel pedig egy másik mondai változat Targitaosnak nevezi az ősapát, ki Zeüsnek és a Borysthenes folyam leányának volt a fia s ugyancsak három fiunak, ú. m. Lipoxaisnak, az aukhata skythák ősének, Arpoxaisnak, a katiarok és traspisek s végül a mindnyájok fölött uralkodó Kolaxaisnak, a paralaták vagy királyi skythák ősének az atyja,³⁾ Herakles

¹⁾ ἀγάλματα δὲ καὶ βωμοὺς καὶ νηοὺς οὐ νομίζουσι ποιεῖν, πλὴν Ἄρηι· τούτῳ δὲ νομίζουσι. Herod. IV. 59. A rözsehalom leírását 1. u. o. 62, melyet így folytat: "Ἐπὶ τοῖτον δὴ τοῦ ὄγκου ἀκινάκης σιδήρεος ἕδραιος ἐκάστωσι, καὶ τοῦτ' ἔστι τοῦ Ἄρης το ἄγαλμα, τούτῳ δὲ τῷ ἀκινάκει θυσίας ἐπετείουσ προσάγουσι προβάτων καὶ ἵππων. καὶ δὴ καὶ τοῖσδ' ἔτι πλέω θύουσι ἢ τοῖσι ἄλλοισι θεοῖσι. A turán népek kardtiszteletére néhány adatot A szkithák nemzetsége cz. tanulmányomban 48. s köv. ll. hoztam fel ; az ott említett nagy-küküllőmegyei daróczi bronzlelet, mely állt egy a földbe függélyesen beszúrt bronz kardból s körüle szabályosan elrendezett 30 bronz vésdöböl, nyilván az agathysrosk kardtiszteletének az emléke.

²⁾ Ἡρακλέα, ἐλαύνοντα τὰς Γηρόνεω βοῦς, ἀπικέσθαι ἐς γῆν ταύτην ἐοῦσαν ἐρήμῳ, ἣν τινα νῦν Σκύθαι νέμονται — — — πάντα δὲ τὰ τῆς χώρας ἐπεξελεθόντα, τέλος ἀπικέσθαι ἐς τὴν Ἑλαῖην καλεομένην γῆν. ἐνθαῦτα δὲ αὐτὸν εὐρεῖν ἐν ἀντροῦ μιζοπάρθενόν τινα Ἐχιδναν διφρέα. τῆς τὰ μὲν ἄνοι ἀπὸ τῶν γλουτέων, εἶναι γυναικός· τὰ δὲ ἐνεργθεν, ὄφις — — — τὴν δ' ἐπεὶ οἱ γενομένους τοὺς παῖδας ἀνδρωθῆναι, τοῦτο μὲν σφι οὐνόματα θέσθαι. τῷ μὲν, Ἀγάθυρσον, αὐτέων. τῷ δ' ἐπομένῳ, Γελωνόν. Σκύθην δὲ, τῷ νεωτάτῳ. — — — καὶ ἀπὸ μὲν Σκύθων τοῦ Ἡρακλέος γενέσθαι τοὺς αἰεὶ βασιλεῖς γενομένους Σκυθίων. Herod. IV. 8, 9, 10.

³⁾ ἀνδρα γενέσθαι πρῶτον ἐν τῇ γῇ ταύτῃ ἐούσῃ ἐρήμῳ, τῷ οὐνόμα εἶναι Τάργίταον. τοῦ δὲ Ταργίταου τούτου τοὺς τοκέας λέγουσι εἶναι, ἐμοὶ μὲν οὐ πιστὰ λέγοντες, λέγουσι δ' ὦν, Αἰα τε καὶ Βορυσθένης· τοῦ ποταμοῦ θυγατέρα· γένεος μὲν τοιούτου δὴ τινος γενέσθαι τὸν Ταργίταον. τούτου δὲ γενέσθαι παῖδας τρεῖς, Λιπόξαν, καὶ Ἀρπόξαν, καὶ νεώτατον Κολάξαν — — — Ἀπὸ μὲν δὴ Λιπόξαιος· γεγονέναι τούτους τῶν Σκυθίων, οἱ Αὐχάται γένος καλέονται. ἀπὸ δὲ τοῦ μέσου Ἀρποξαιος, οἱ Κατίαιοι τε καὶ

skytha nevéül *Targitaos* vehető fel. Egy harmadik mondai változat szerint, melyet Diodorus Siculus tartott fenn, az ős Skythes volt, kit Zeus egy skythaföldi, övön fölül asszonyi, azon alul kigyótestű nőtől nemzett, ez meg nemzette a pal és nap vagy napaeus törzs őseit, Palost és Napest.¹⁾ Egy negyedik változatot azon izenetből ismerünk meg, melyet Idanthyrsos, a skythák főkirálya küldött a perzsáknak, midőn meghódolásra szólította fel Darius; uraimnak — így szólt az izenet — csupán őszömet, Zeust és Hestiát, a skythák királynéját ismerem el.²⁾

E különböző változatokból az tűnik ki, hogy Targitaos, a skytha Herakles, tulajdonkép azonos Zeussal, vagyis az ég istenével, skytha nevén Papai-jal, a Targitaos név magyarázatánál tehát mindenesetre számolni kell e körülménnyel. Természetes, hogy úgy Zeuss G., mint Müllenhoff irán névnek tartja, bár nem tudják visszavezetni valamely alkalmas irán tőre, sőt arra is hivatkoznak, hogy az avarok, tehát egy »török« nép Byzancba küldött követének a skytha mondai őssel egyezően *Targitis* (*Ταργίτης*) volt a neve, a mit Vámbéry Á. a török-tatár »targit«, »tarkit« = szétszór, széthány igéből származtat.³⁾ Tomaschek V. az irán *tighra-tava* »pfeilkräftig« kifejezéssel azonosította a Targitaos nevet,⁴⁾ a mi annál elfogadhatóbbnak látszik, mert a Heraklestől való származtatás mondája csakugyan egy nehezen felhúzható íjjal hozta kapcsolatba: ki uralkodjék a többi fölött skytha földön Herakles három fia közül. Herakles ugyanis,

Τράσπιες καλέονται· ἀπὸ δὲ τοῦ νεωτάτου αὐτῶν τοὺς βασιλέας, οἳ καλέονται Παρλαταί. Herod. IV. 5, 6.

¹⁾ Ὑστερον δὲ μυθολογοῦσι Σκύθαι γηγενῆ παρ' αὐτοῖς γενέσθαι παρθένον· ταύτην δ' ἔχειν τὰ μὲν ἄνω μέρη τοῦ σώματος μέχρι τῆς ζώνης, γυναικεία· τὰ δὲ κατώτερα, ἐχίδνης· ταύτην δὲ Αἰα μίγνεντα γεννήσαι παιδα Σκύθην ὄνομα. Τούτων δὲ γενόμενον ἐπιφανέστατον τῶν πρὸ αὐτοῦ, τοὺς λαοὺς ἀφ' ἑαυτοῦ Σκύθας προσαγορεύσαι. Τῶν δὲ ἀπογόνων τούτου τοῦ βασιλέως ἀδελφούς δύο γενέσθαι διαφόρους ἀρετῆ, καὶ τὸν μὲν Πάλον, τὸν δὲ Νάπην ἀνομάσθαι· τούτων δ' ἐπιφανεῖς πράξεις κατεργασαμένων, καὶ διελομένων τὴν βασιλείαν ἀφ' ἑκατέρου τοὺς λαοὺς τοὺς μὲν Πάλους, τοὺς δὲ Νάπας προσαγορευθῆναι. *Diodor. Sicul. II. 43.*

²⁾ δεσπότας δὲ ἐμοὺς Αἰα τε ἐγὼ νομίζω τὸν ἐμὸν πρόγονον καὶ Ἰσίτην τὴν Σκυθῶν βασιλείαν μόνους εἶναι, *Herod. IV. 127.*

³⁾ Zeuss G. id. m. 291. — Müllenhoff *Deutsche Alt.* III. — Vámbéry Á. *A magyarok eredete.* Budapest, 1882. 50.

⁴⁾ Tomaschek id. m. Sitzungsber. d. k. Akad. in Wien. CXVI. 72. 1.

midón a hylaiai kigyótestű nőtől távozni készült, nála hagyta egyik íját azzal a feltétellel, hogyha felnőttek a fiuk, feszítsék ki ; a melyik nem tudja teljesíteni, azt űzze el anyjuk az országból ; így maradt Skythes, a legifjabb fiu, az országban.¹⁾

Targitaos mondájában nincs szó íjról. E szerint a két idősb fiu azért adta át az uralkodást a legifjabbnak, Kolaxaisnak, mert midón fel akarták venni az égből lehullt arany ekét, jármot, kétélű baltát és csészét, lángoltak ezen arany tárgyak s elűzte a két idősb testvért az égő arany, csupán Kolaxais tudta magához venni ; a ki ilyenformán megkapta az egész királyságot.²⁾

Azt hiszem van némi jelentősége, hogy nem az eredeti skytha, hanem a feketetengermelléki görög gyarmatosok mondája hozza kapcsolatba az íjjal a skythák fölötti uralkodást. Úgy tetszik, a Targitaos név dél-oroszországi thrák-irán népetymológiájának a görög Herakles-mondával való keveredéséből keletkezett a pontusvidéki mondváltozat. Maga a Targitaos név pedig egészen más eredetre vezethető vissza. Tudvalevő, hogy a Pontus körül lakó északi népek ősapjának Thogarmát, Gomernek vagyis Kimmernek a fiát és Askenáz (Ascanius), meg Rifáth, a kisázsiai alarodi népek ősenek testvérét, Jáfetnek az unokáját mondja a biblia. Khorenei Mózes Thorgomnak, a georgiai krónika Thargamosnak nevezi s nemcsak az örményeket, georgiaiakat, mingreket, hanem az összes kaukázusi népeket is tőle származtatják. A bibliai *Thogarma*, meg a herodotosi *Targitaos* közt félreismerhetlen az összefüggés ; nyilván ugyanazon mondai alakról van itt szó s ha egyelőre nem is dönthetjük el, mit jelent a név utórésze és synonym-

¹⁾ τὸν μὲν ἂν ὄρας αὐτίων τότε τὸ τόξον ὧδε διατεινόμενον . . . τοῦτον μὲν τῆσδε τῆς χώρας οἰκίτορα ποιεῦ. ὅς δ' ἂν τούτων τῶν ἔργων τῶν ἐντέλλομαι λίπηται, ἐκπεμπε ἐκ τῆς χώρας. Herod. IV. 9. — Καὶ δὴ δύο μὲν οἱ τῶν παιδῶν, τὸν τε Ἀγάθυρον καὶ τὸν Γελωνόν, οὐκ οἶους τε γενομένους ἐξικέσθαι πρὸς τὸν προκείμενον ἄελθον, οἴχεσθαι ἐκ τῆς χώρας, ἐκβληθέντις ὑπὸ τῆς γενναμένης. τὸν δὲ νεώτατον αὐτίων Σκύθην, ἐπιτελέσαντια, καταμείναι ἐν τῇ χώρῃ. Herod. IV. 10.

²⁾ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ φερόμενα χρύσεια ποιήματα, ἄροτρον τε καὶ ζυγὸν καὶ σάγαριν καὶ φιάλην, πεσέειν ἐς τὴν Σκυθικὴν — — — — τοὺς (t. i. τὸν πρεσβύτερον ἐς τὸν δεύτερον) μὲν δὴ καιόμενον τὸν χρυσοὶ ἀπώσασθαι. τρίτῳ δὲ τῷ νεωτέρῳ ἐπελθόντι κατασφῆναι, καὶ μιν ἐκείνον κομίσει ἐς ἕωντοῦ. Καὶ τοὺς πρεσβυτέρους ἀδελφοὺς, πρὸς ταῦτα συγγνώμης, τὴν βασιλικὴν πᾶσαν παραδοῦναι τῷ νεωτέρῳ. Herod. IV. 5.

nak tekinthető-e a *-ma*, *-mo* és *-tao* végzet? ¹⁾ a *thogar*, *tharga*, *thorgo* bizonyára nem egyéb, mint a kaukázus-alaródi családhoz tartozó ókori népek nyelvében nagyon elterjedt *tarku*, *tarkhu*, *tarka*, *turga* azaz »isten«, »király« szó, minő pl. a hittita *Tarku* vagy *Tarkus*, a főisten; a kisázsiai: *Tarkhu*, Kronos; a lykiaiaknál *Turakhssi*, Apollo; a babyloni Kaššitáknál *Turgu*, a levegő és zivatar istene, a babyloni Bél; az elamita *Turku*, az assyr-babyloni Ramman isten; aztán az etruszk *tarku*, a. m. király (v. ö. Tarquinius) és *Tarkhon*, az etruszk mondai ős stb.²⁾

Szintén kaukázus-alaródi eredetre vezethető vissza a skytha Zeus »igen találó« *Papai*(os) neve, melyről azt hiszi Müllenhoff, hogy a teljesen földérintett irán eredetű nevek közé számíthatni, mert az újperzsa *bab*, *bábá* a. m. »apa«, melyet már Zeuss is egynek vett a főisten óperzsa nevével.³⁾ A szót azonban ép úgy mondhatnánk turánnak is a mongol *babai* (atya, úr), török *baba* (ős) s az ó-bolgár uralkodók *baba* czíme alapján, de mint amaz, ez a származtatás is hamis nyomon jár. Nem az iránok, nem is a turánok nevezték a görög Zeusnak megfelelő égistent Papainak, hanem az alaródi népek, s tőlük ment át egyebek közt a kisázsiai phrygekhez is, a kikkél *Papas* a lyd eredetű Manes istennek volt más neve. Az alaródi eredetű szó ezen alakját tünteti föl az etruszk *papa* = nagyapa s ide tartozik még a már említett s »atyát« jelentő georgiai: *mama*, mingrel: *muma*, ud: *baba*. Megvolt a *bab* »apa«, »fivér« szó a szumir nyelvben is. Vagy azt bizonyítja tehát a *Papaios* név, hogy a skythák alaródiak voltak, vagy hogy ethnikai összetételükben olyan szerepe lehetett az alaródi elemnek, mint p. a magyarságban a szlávsnak, de semmi esetre sem tanuskodhatik az iránság mellett.

Ezek sorába tartozik a napisten neve is, melyet Herodotos *Oitosyros*, Hesychios *Goitosyros*, Origenes *Gongosyros*, egy Rómá-

¹⁾ A *-ma* végzetre v. ö. georgiai: *mama*, mingrel: *muma* = »atya«.

²⁾ Hommel: *Grundr. d. Geogr. u. Gesch. d. Alten Orienis*. I. 36., 44., 51., 52., 58., 63. — *Proceedings of the Soc. of Bibl. Arch.* 1888. X. 8., 434. és 1905. XXVIII. 6. 243.

³⁾ Müllenhoff: *Ueber die Herkunft und Sprache der pontischen Scythen*. (Monatsber. d. preuss. Akad. in Berlin. 1866. 557., 573.) — Zeuss G. *Die Deutschen*. 286—287. 1.

ban lelt s ligur eredetűnek tartott görög fölíratos emlék pedig *Oitoskyros* alakban említ.¹⁾ Müllenhoff ezt is azon skytha nevek közé számítja, melyek, a mennyiben legalább magyarázhatók, annyiban elég bizonyosságot nyújtanak a nép irán eredete mellett. A név utórészét ugyanis egynek veszi a zend *çûra* = erős, fenséges szóval, de talán még találóbb volna a vedai *sûryas*, *sûras* = nap, napisten szóval való egyeztetés. De akár így, akár amúgy, megfejtetlen marad a név előrésze. Olyan magyarázatot kell tehát keresnünk, mely a mellett, hogy ráillik a napistenre, a név mind-egyik részét kellő világításba helyezi. Ilyen a név előrészére a szemir *ud*, *gud* = sol s a leszgh nyelvek közül a dido : *gudi*, chinalug *kat* a. m. sol, továbbá a turk *üt*, *üd* (idő), altáji tatár *öj* (idő, időszak, korszak), a magyar *idő*, *üdő* (*idej, *videj) s a mongol *edör*, *ödör* (dies.) A mennyiben az Origenesnél levő Gongosyros ΓΟΙΤΟΣΥΡΟΣ nem íráshiba a ΓΟΙΤΟΣΥΡΟΣ Goitosyros helyett, számba jöhetne még a turk *kün*, *gün* (Sonne, Tag), csuvas *kon* (Tag) szó is, mint a név egy más változatának előrésze. Ha pedig ez a »nap« (sol és dies) skytha nevét foglalja magában, akkor a név utórésze csakis olyan kifejezésből állhat, mely »urat«, »fejedelmet«, »királyt« vagy akár »istent« jelent. Abban a környezetben, melyben a skythák éltek, a finn-ugor és indo-irán nyelvek egy közös szava látszik legalkalmasabbnak az Oitosyros vagy Oitosyró név utórészének megmagyarázására. Ez a szó a vogul *äter*, *ôtér* (herr, fűrst, held, göttlicher held, nájäter, a. m. götze, tkp. fűrstinfűrst), zürjén *ozír*, *ozér* (reich), votják *uzír*, *uzér* (reich), mordvin *azér*, *azir*, *azoro* (herr), (oc-azír, in-azoro, a. m. könig, kaiser, tkp. grosser herr), szanszkrit *asuras* (wunderkräftiger gott od. daemon) s a zend *ahura* (herr, Ahura-Mazdāo, a legfőbb isten). Munkácsi B. indo-irán eredetűeknek tartja a finn-ugor szókat.²⁾ Ha ez igaz, nagyon réginek kellett lenni az indo-irán hatásnak, mert a finn-ugor szók a szanszkrit hangalakot tüntetik fel. De ez nem egészen bizonyos. A szóhoz többé-kevésbé hozzáfűződik az istenség fogalma s így aligha lehet elválasztani az assyrok nem-

¹⁾ Θερα Σ(ε)λ(ηνη) Οίτοσκύρα και Ἀπόλλων(ι) Οίτοσκύρη Μίθρα Μ. Οὐλίπιος Πλόκαμος νεωκόρος ἀνέθ(ηκεν). Boeckh Corp. Inscr. Graec. 6013. — L. főntebb 37. l. jegyzetet.

²⁾ *Árja és kaukázusi elemek a finn-magyar nyelvekben.* Budapest. 1901. 614. s köv. ll.

zeti istene, *Aššur* és az egyiptomi *Osiris* isten nevéől, sőt a vogul szóalak után ide tartozik a filiszteus *Atergatis* vagy *Derketo* istennév is. Nem keresem, hol lehet az elnevezés végső forrása? egyiptomiaknál, alarodiaknál (hittitáknál) vagy semitáknál keletkezett-e? Csak az irányt akartam megjelölni, honnan került a szó vagy név (talán mint a napisten neve) a kelet-európai és közép-ázsiai népekhez. Mindenesetre Elő-Ázsiából. Mivel pedig a skythák jövevények voltak Kelet-Európában, óshazájuk, mint alább szólok róla, valahol az Altai-hegység és a Baikal vidékén keresendő: nem látszik alaptalannak az a hypothesis, hogy az *Osyro*-t a napisten nevéül már készen kapták s a »nap«-ot jelentő *Goit* vagy *Oit* szó csak olyan ismétlés, mint p. a magyarban a »szent-egyház« (templom, a. m. »szent-ház«), melyben már az »egy«, »igy« szó is azt jelenti, a mit a »szent« szó.

A föld istennőjének, Zeus vagyis az égisten feleségének nevét, *Apit* vagy *Apiá*-t Müllenhoff már csak a latin *Ops* segítségével képes magyarázni. Ezzel szemben megállhat ugyan Neumann magyarázata is, a ki a mongol »abija« tóból származtatja a nevet s ezt a jelentést tulajdonítja neki: »a gyümölcsöző«, »termő«. Tekintve azonban, a mire később még rátérek, hogy úgy a dél-nyugati, mint az északnyugati turánok félreismerhetlen kapcsolatban voltak a szumirokkal s ez utóbbiak akár közvetve, akár közvetlenül befolyást gyakoroltak amazokra: a skytháknál már eddig is észlelt szumir nyomok után inkább összeköthetjük *Apit* vagy *Apiát* a szumir földistennel *Ea*-val. Minden esetre konstatálhatunk annyit, hogy az indo-irán nyelvekből nem lehet magyarázni s a Vedák szerint az ós indo-irán földistennőt egészen máskép, *Prthivī*-nek nevezték. Kitészik ezekből, hogy az *Apiá* névnél megint nem lehet boldogulni az indo-irán elmélettel.

A skytha Poseidonnak, vagyis a tenger istenének, *Thamimasadas*nak, *Thagimasadas*nak a nevéről Müllenhoff sem hiszi, hogy az általa adott magyarázat minden tekintetben kielégítő volna. Azon nevek közé sorolja ugyan a »masadas« végzet után, melyekről azt véli, hogy azok a teljesen — »vollständig« — földerített irán karaktert tüntetik fel, mindamelletts kérdőjelet tesz ehhez a névhez. A név utórészét, Oktamasadés skytha király nevéhez hasonlóan a zend »maz«, szanszkr. »mah« (nagy) szóból tovább képzett *masadas* azaz hatalmas szóval veszi egynek,

míg előrészéről azt mondja, hogy a ki akarja, »földrendítő«-nek (Erderschütterer) vagy »a földet körülfogó«-nak (Erdumspanner) foghatja fel a skytha Poseidon nevét, a mely esetben a *Θαμί*-megfelelne a zend *zem*, parz, újperzsa *zamî*, szanszkr. *gam* szónak. Egy más magyarázat a szanszkr. *tîmi* »óceán« szóval veszi egynek a *thami*-előrészt s kétséget sem szenved, hogy a »tenger fölött uralkodó« jelentés adná meg a név legáltalálóbb magyarázatát; de a szanszkr. »tîmi« szó sokkal későbbi szövegekben fordul elő, semhogy az indo-irán nyelvegység szókincséből valónak lehetne tartani s meglehet, ép ezen oknál fogva mellőzte Müllenhoff. Van egy más nehézség is. Origenes a Herodotos-féle skytha istenekre hivatkozva *Thagimasadas*nak írta a nevet, már pedig ezt a változatot sem a »tîmi«, sem a »zem«, »zamî« szóval nem lehet kapcsolatba hozni. Mindezeknél fogva inkább megközelítjük a valóságot, ha a név előrészét, a *thamimast* vagy *thagimast* a török-tatár *tengiz*, *tingiz* (azaz tenger) szó skytha változatának vagy inkább korrumpált alakjának tartjuk, e helyett: *tammas*, *tangas*, a hogy már föntebb utaltunk rá a »tengeranyát« jelentő *Temerinda* tárgyalásánál. A név utórészét, az *adas* vagy (a görög végzet elhagyásával) *ada* szót pedig egynek vesszük azzal a »pater« jelentésű s több nyelvcsaládban elterjedt szóval, mely a szumirban *adda*, az előázsiai Mitâni nyelvében *atta*, a török-tatár nyelvekben *ata*, a magyarban *atya*, az irtisi osztjákban *at'a*, a mordvinban *at'a* (a. m. öreg), a votjákban *ataj* s a kaukázusi nyelvek közül a leszgh-csoporthoz tartozó hürkilinben *ada*; megvan a szó néhány árja nyelvben is, ilyenek az albán *at*, gör. *ἄττα*, gót *atta*, ó-ír *ate*, ezek azonban nem tartoznak az eredeti árja nyelvkincshez, hanem részint a kisázsiai őslakosság (kár, leleg, pelaszg, khald stb.), részint a keletoroszági turán elemek nyelvéből valók.

A *Thamimasz-ada* név ezek szerint annyit jelent: »tenger-atya«, a török-tatár nyelvekben: »tengiz-ata« »teñiz-ata«, s bizonyára legáltalálóbb elnevezése a skytha Poseidonnak.

E név, mely különben Herodotos szerint csak az uralkodó néptörzsnél, a királyi skytháknál volt meg, átvezet a törökséghez.

Alighanem ettől való az égi Aphrodite neve, az *Artimpasa* is, mely különben a legnehezebben magyarázható skytha isten-

nevek közül való. Az általa kifejezett fogalom sincs egy szorosan meghatározott tárgyhoz kötve; jelentheti a hajnalt, a levegőt, vagy pedig a szüzességet, a szerelmet, a szépséget. De akármelyik fogalmi körből magyarázzuk is, bizonyos, hogy az irán elmélet egyikkel sem tud boldogulni. Müllenhoff a név előrészére nem tudott megfelelő irán szót találni, utórészére is csak olyan formális, a szó külső alakjával, úgy ahogy, egyező analogiát hoz fel, midőn a *पाच*, szanszkrit *paç* (nézni, figyelni) szóra gondol, de e mellett még a zend *paithya* (uraság) szót is számba veszi az utórész esetleges megmagyarázására. Ez az istennév tehát semmikép sem szolgálhat a skythák iránságának bizonyítékául. Cuno szláv eredetre gondol s tekintve, hogy Aphrodite Urania fölfegyverkezve ábrázoltatik, a kit ezért Areiának is neveztek, a szláv *Radigast* vagy *Radigost* isten nővérének tartja, az Artimpasa nevet pedig az ószláv *rati* = háború s a litván *pati* = úrnő szóval magyarázza, vagyis szerinte Artimpasa a. m. Ratipati azaz »a háború úrnője«. E magyarázatoknál többet ér gr. Kuun Gézáé, a ki az »artim-pasa« elnevezést a török-tatár *erdem-pasa* = »az érdem feje«, »omnium virtutum caput« kifejezéssel azonosítja.¹⁾ mert ha nem tudjuk is megfelelő analogiákkal igazolni ezt a jelzői elnevezést, legalább megvan a teljes alaki egyezés, a mit Cuno magyarázatáról nem mondhatunk, annál kevésbbé Müllenhoffról.

Legvalószínűbbnek tartom, hogy a név előrésze a. m. a kun *erdeng* »szűz« s tekintve az Artimpasaféle, hol férfinak, hol nőnek képzelt finn-ugor istenség szerepét az egyes népek mythosában, különösen a teremtési mondákban, melyekben a lég leányát a finn *Impit* vagy *Ilmatart* s a vogul ősembert, a lég halandó emberét, *Élém* *Halést* felváltja a gonosz *Keremet*, *Sajtán* (*Sátán*) és *Erlík*: a magyar *ördög*, *ördög* szó is számba jöhet.

Még legelfogadhatóbb magyarázatot találunk az indo-iránságban a tűzisten, *Tabiti* nevére. Úgy látszik, hogy a szanszkrit *tap-* (warm sein, er wärmen, erhitzen), *tapas* (wärme, hitze, glut, feuer), zend: *tap-* (warm machen), perzsa: *táb* (glanz, wärme, hitze), örmény *tap* (wärme, hitze), latin *tepeo* (melegedni), *tepidus* (langy meleg), ószláv: *topiti* (wärmen), *teplu*, *toplú* (warm) szókból való

¹⁾ Gr. Kuun G. *Codex Cumanicus*. Budapest, 1880. LIX. I.

származtatás ellen semmi ellenvetést sem lehet tenni. Ámde ennek az értékét is ellensúlyozza az a körülmény, hogy a turán nyelvek ép olyan alkalmas és megfelelő magyarázatot szolgáltatnak, magát a »tűzet« jelentik ugyanis a következő szók: az osztjában *tughut, tughet, tughe, tût, tot*, a vogulban *tâut, toat, tat*, a magyarban: *tűz*, melynek ősbib alakja: **tűjiz, *tujit, *tuhit*, a szamojéd csoportban: *tűj, tû, tu*, a tunguzban: *togo*, mandsuban: *tuva, toa*, a török-tatár nyelvekben: *ot, ut*, jakut: *uot*, csuvas: *tot*, csupán a mongol alkalmaz más szót a »tűz« megjelölésére, de itt is megvan a *tüi-, tü-* szótó ezekben: »tüimer« (tűzvész) és »tüle« (tüzel). Ennek az egyeztetésnek az az előnye van az előbbivel szemben, hogy ugyanaz a szó fejezi ki a tűznek és a tűzistennek a nevét, míg az árja nyelvek más szót használnak a tűz megnevezésére, a zendben pl. *atara* jelenti; legáltalánosabb pedig az *agni* (szanszkr.) *ignis* (lat.), *ugnis* (litván), *ogni* (ószláv) s nemcsak a tűzet jelenti, hanem a Vedákban *Agni* egyszersmind a főistenek egyike, a mi az indo-iránság ősvallásának kérdésében nagyon is számbaveendő körülmény, mert egy primitív életviszonyok közt maradt irán nép vallásának megítélésében első sorban is a vedai felfogásból és elnevezésekből kell kiindulnunk s ha a skytháknál *Agni* helyett *Tabitit* találjuk a tűz istenét, lehetetlen fel nem ismernünk, hogy ezen elnevezésben az indo-iránsággal szemben bizonyos idegenszerű vonás jelentkezik.

Kitűnik ezekből, mily tehetetlen az összehasonlításnak oly sokféle és nagy régiségbe visszanyúló gazdag nyelvtörténeti anyagával rendelkező irán elmélet, a mikor indo-irán területen keresi a skytha istennevek értelmezését.

Pedig csak etimológiáról van szó, holott azt is elvárhatnánk, hogy ezen istenneveknek valami nyoma legyen a Zarathustra tanait és a brahmanismust megelőző indo-irán ősvallás nagybecsű hagyatékában, a Vedákban. Nagyon találóan jegyezte meg Csengery Antal: »Mondhatnám ugyan a Zeus-féle szószármaztatások ellenében, hogy Neumann hasonló, ha nem több szerencsével magyarázta ugyanez istenneveket a mongol nyelvből; azonban fontosabbnak tetszik előttem azon, eddigelé e kérdés vitatásában mellőzött körülmény, hogy ez állítólag persából kölcsönzött istenneveket, mint istenneveket, hasztalan keressük a persáknál« s egy más helyen: »Csak az kár, hogy azon szócskák, melyek-

ből a szkitha istenneveket összerakják, mint istennevek, egy árja nép nyelvében sem találhatók fel.¹⁾

Mit bizonyíthat ezekkel szemben a skytha személynevek vagy egy olyan terület nép- és földrajzi iránsága, hol a skythák idegenek voltak, hova a messze keletről csak később vándoroltak be?

Először is e nevek egy része olyan, mely lehet irán, de lehet más eredetű is. A skytha *Tumbagos* nevet p. Müllenhoff²⁾ az irán *túma* »erős« és *bagá* »szerencse« szóval, Neumann pedig Dsengiz khán egyik őse, a mongol *Tumbaghái* nevével veszi egynek.³⁾ S ilyen név van több is, mint föntebb a Targitaos és az avar Targitis közti egyezésnél szintén utaltunk efféle szoros egyezésre. Milyen eredetűek már most e nevek?

De még a kétségtelenül irán neveknek is, minő p. a skytha királyok közt *Ariapeithes*⁴⁾ vagy *Spargapeiühes* neve, nagyon csekély a bizonyító ereje. Mi magyarok a legjobban tudjuk ezt. Az a Bogát vagy Bugát, a ki Béla király jegyzője szerint Bulcsu apja s Liutprand szerint a 922-iki olaszországi hadjárat egyik vezére volt, nyilván már szláv nevet viselt. Sz. István pogánykorinak tartott neve, a Vajk, alakilag teljesen megfelel a szláv Vojk névnek; ugyanekkor a még félpogány Árpád-ház egy másik tagját Lászlónak, Ladiszlávnak nevezték; egy harmadiknak Bonuzlo = Boleszláv volt a neve; némelyek pedig a Béla és Kálmán neveket is szláv eredetűeknek tartják. Vajjon ezek, meg az Árpádok alatt oly sűrűn előforduló szláv nevek bizonyítékkal szolgálhatnak-e arra, hogy a magyarság szláv nép? Hasonló jelenséget tapasztalunk a törökségnél is. A Ghaznevidák, szeldsukok, Timuridák, özbegek, ozmanlik első nemzedékeinél még csak akad egy-egy török név, de aztán csupa perzsa és arab neveket használnak, úgy hogy p. az ozmanlikat a szokásos arab nevek levonása után a náluk elterjedt személynevekre támaszkodva bátran iránoknak lehetne tartani.

¹⁾ *A szkithák nemzetisége.* (Előbb a »Budapesti Szemle« cz. folyóirat 1859-iki évfolyamában, aztán *Történelmi Tanulmányok* cz. műve I. kötetében. Pest, 1870. 167—199. l.) Az idézett sorok a 187. és 188-ik lapon vannak.

²⁾ Monats-B. d. Preuss. Akad. 1866. 558. l.

³⁾ Neumann *Die Hellenen i. Skythen* l. 175—176. l.

⁴⁾ Valószínűleg erre vezethető vissza az *Árpád* név.

Azok az irán személynevek tehát, melyek a skytháknál és a velük rokon szarmatáknál voltak használatban, csak az esetben bizonyíthatnának az irán eredet mellett, ha — a mint már régebben is hangsúlyoztam — szintolyan félreismerhetlen irán jelleg tűnnék ki a többi nyelvmaradványból is, mint a személynevekből vagy szabatosabban mondva, a személynevek egy bizonyos csoportjából. Mert azt itt mindjárt megjegyezhetjük, hogy korántsem magyarázható meg minden skytha név az iránságból; Herodotos pl. a skytha királyi háznak 13 tagját említi meg, ezek közül azonban Müllenhoff csak a felére, t. i. az *Ariapeithes*, *Ariantas*, *Oktamasadés*, *Orikos*, *Spargapeithes* és *Toxakis* nevekre talál egészen megfelelő irán magyarázatot; ¹⁾ már az *Anacharsis*, *Saulios* és *Skopasis* neveket ő maga is olyanoknak tekinti, melyeknél szó férhet az általa adott irán egyeztetéshez; a *Gnuros*, *Idanthysos* (Trogus Pompeius = Justinusnál: *Janthyrus*) és *Lykos* nevekről pedig — a *Skylast* teljesen mellőzve — az a véleménye, hogy vagy idegen s nem skytha eredetű nevek, vagy annyira el vannak görögösítve, hogy irán alakjuk és jelentésük többé fel nem ismerhető.

V.

A német tudósok s általában az iránság vitatói teljesen figyelmen kívül hagynak egy nagyon fontos szempontot.

Már föntebb is czéloztam rá, hogy a skythák nem voltak őslakói a keleteurópai pusztaságnak, hanem Ázsia belsejéből költöztek oda és pedig nem is egy időben, hanem többszörös áramlatban, több századon át tartó időközökben. A Herodotos által két változatban is közölt eredet mondájából következtetve körülbelül három nagyobb bevándorlás volt, legalább a Kr. e. V. század közepe táján, a mikor Herodotos a Fekete tenger mellékén járt, háromféle rétegzetet különböztettek meg a skythák között, ú. m. az agathysokat, gelonokat és szkolotokat vagy más változat szerint Lipoxais, Arpoxais és Kolaxais ivadékait. Míg az utolsó törzs, a szkolotok vagy királyi skythák csak valami harmadfél századdal előbb nyomultak a Fekete tenger vidékére :

¹⁾ Deutsche Alt. 132. s. köv.

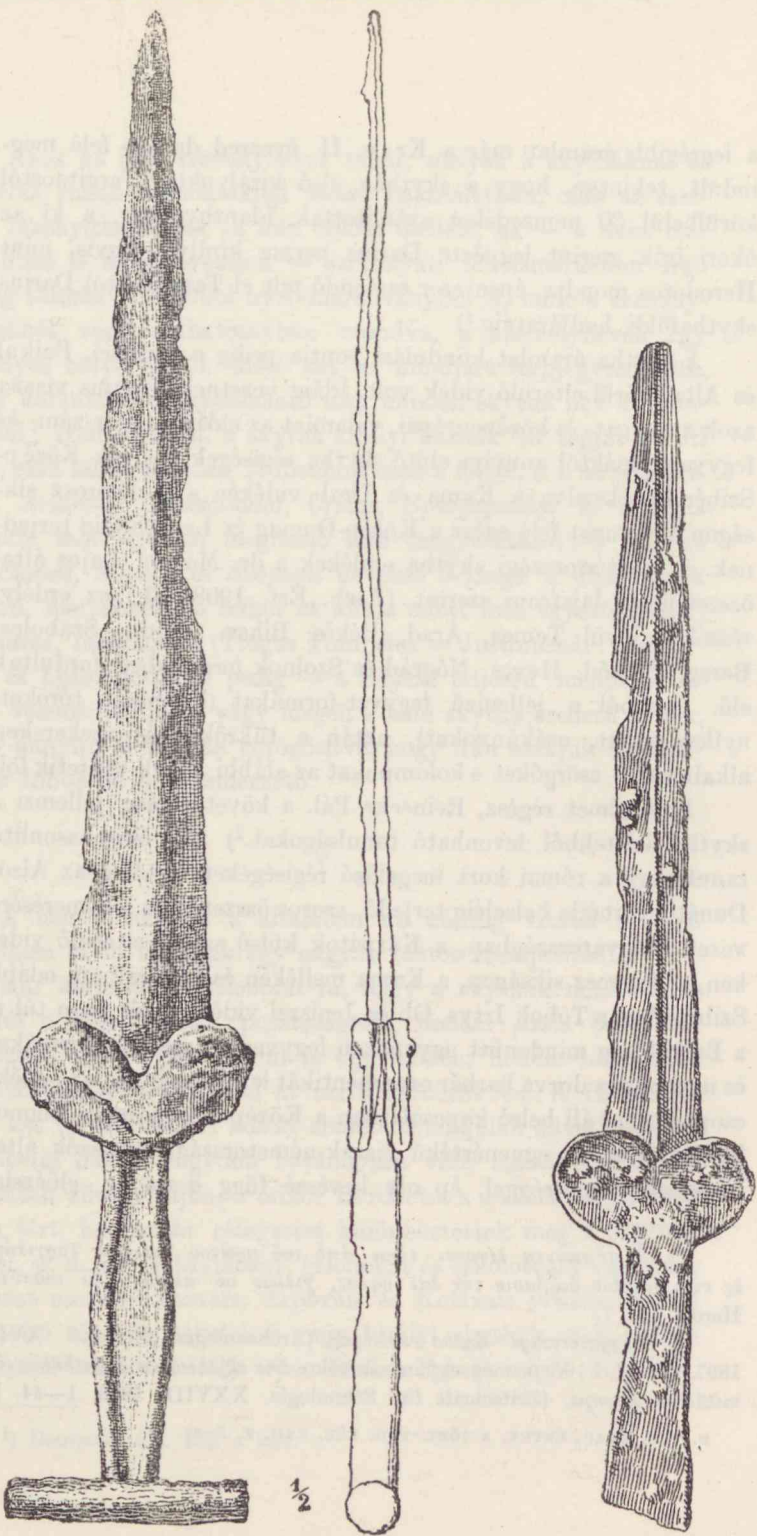
a legrégebbi áramlat már a Kr. e. II. évezred dereka felé megindult, tekintve, hogy a skythák első királyuktól Targitaostól körülbelül 30 nemzedéket számítottak Idanthyrsosig, a ki az ókori írók szerint legyőzte Dariusz perzsa királyt vagyis, mint Herodotos mondja, épen ezer esztendő telt el Targitaostól Dariusz skythaföldi hadjáratáig.¹⁾

A skytha áramlat kiindulási pontja pedig a Jeniszei, Baikal és Altai körül elterülő vidék volt. Idáig vezetnek ugyanis vissza azok a nyugat- és középeurópai, valamint az előázsiai szerszám- és fegyverformáktól annyira elütő skytha régiségek, melyek Középszbériától kezdve a Kama és Ural vidékén s a délorosz síkságon át nyugat felé egész a Közép-Dunáig és Lauschtzig terjednek. A magyarországi skytha emlékek a dr. Márton Lajos által összeállított lajstrom szerint (Arch. Ért. 1908. 53.) az erdélyi részekén kívül Temes, Arad, Békés, Bihar, Hajdu, Szabolcs, Bereg, Borsód. Heves, Nógrád és Szolnok megyékben fordultak elő. Ezekből a jellemző fegyver-formákat (kardokat, töröket, nyílcsúcsokat, csákányokat), aztán a tükröket és szekereken alkalmazott csörgőket s kolompokat az alábbi képek tüntetik föl.

Egy német régész, Reinecke Pál. a következőleg jellemzi a skytha leletekből levonható tanulságokat.²⁾ »Az összehasonlító tanulmány a római kort megelőző régiségeket illetőleg az Alsó-Dunától Szibéria belsejéig terjedő, szoros összefüggés felismerésére vezet. Magyarországon, a Kárpátok külső szélén elterülő vidéken, a délorosz síkságon, a Kama mellékén és az Uralban, odább Szibériában a Tobol, Irtys, Ob és Jeniszei vidékén, sőt azon túl is a Baikal-tóig mindenütt ugyanazon fegyver- és szerszámformákat és ugyanazt a durva barbár ornamentikát leljük meg. Ez az emlékcsoport nem áll belső kapcsolatban a Közép-Európában otthonos hallstatti és az egyenértékű éjszak-németországi sírmezők által képviselt műveltséggel, ép oly kevéssé függ össze az előázsiai

¹⁾ τὰ σύμπαντα λέγουσι εἶναι ἀπὸ τοῦ πρώτου βασιλῆος Ταργιταοῦ εἰς τὴν Δαρείου διάβασιν τὴν ἐπὶ σφέας, χιλίων οὐ πλέω, ἀλλὰ τοσαῦτα. Herod. IV. 7.

²⁾ Magyarországi skytha régiségek. (Archaeologiai Értesítő. XVII. 1897. 1—27. l.) V. ö. még ugyancsak tőle: Die skythischen Alterthümer im mittleren Europa. (Zeitschrift für Ethnologie. XXVIII. 1896. 1—44. l.)

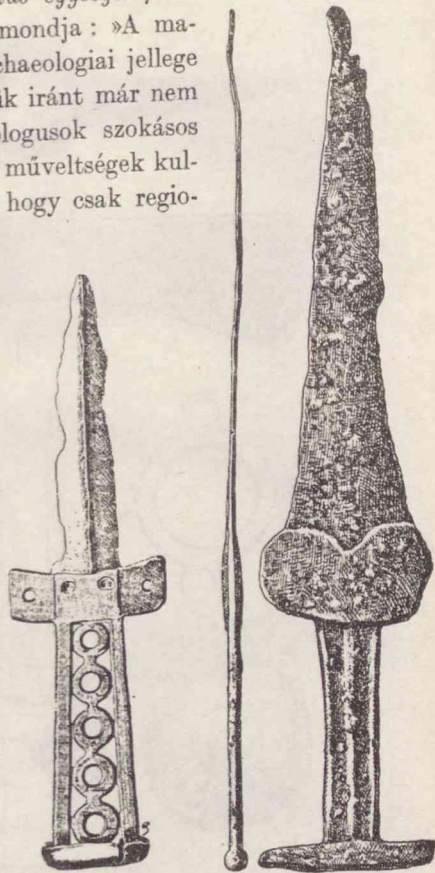

Skytha török a nógrádmegyei Pilinről és Segesvár vidékéről.
(Arch. Ért. 1893. 387. és 1897. 14. után.)

míveltségi körökkel. Bármily óvatosaknak kell rendszerint lennünk a praehistorikus régiségek ethnikus magyarázatában, ezúttal, az óriási távolságok daczára, az archaeologiai leletek alapján, kénytelenek vagyunk *a Kárpátoktól az Altaiig és a Baikaltóig ethnikus egységet feltételezni*. Alább pedig ezeket mondja: »A magyarországi skytha leletek archaeologiai jellege olyan, hogy valódi jelentőségük iránt már nem lehet kételyünk. Az archaeologusok szokásos feltevése, hogy történet előtti műveltségek kulturális áramlatokból erednek, hogy csak regionális szempontból jönnek tekintetbe, nem egyúttal mint ethnikus jelenségek, a mi esetünkben hibás és fonák volna. Történet előtti időkben alig mutatkozik valahol oly éles ellentét mint itt, a hol a skytha leletek habitusa annyira különválnak az ország nyugati részeiben velük egykorúlag létezett műveltségtől. Mert ez utóbbi Közép-Európában honos, *amaz emlékek pedig Szibéria régi népeivel való összefüggést árulnak el.*«

Herodotos adatai után nagyjában véve szintén a Jeniszei körüli terület jelölhető ki azon pontnak, honnan a keletázsiai népmozgalmak kiszorították a pontusi skythákat. Egyik helyen azt mondja ugyanis, hogy az arimaszpok által szorongatott isszedonok voltak azok, a kik elűzték régi lakhelyükről a skythákat. Az isszedonok pedig egyfelől az Altai és Szajan vidék népeivel, az aranyórzó

5. ábra.

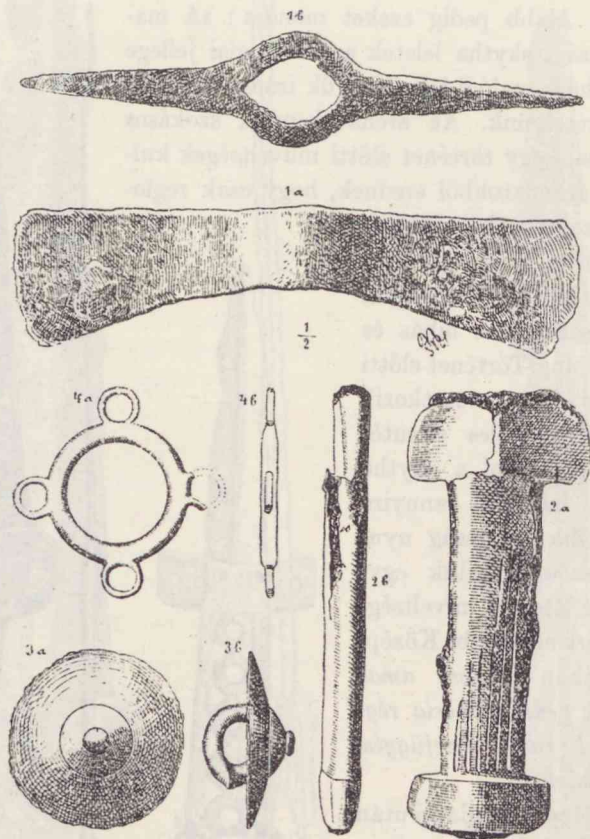

Skytha török a Mátra vidékéről és Szirma-Bessenyőről.

(Arch. Ért. 1908. 53. és 1897. 20. után.)

griffekkel és arimaszpokkal, másfelől az Araxesen (Jaxartes) túli masszagetákkal érintkeztek ¹⁾ s városaik, Ἰσσηδῶν Σκυθισί és Σηρικῆ Ptolemaeus szerint ott feküdtek a felső Jaxartes-

6. ábra.

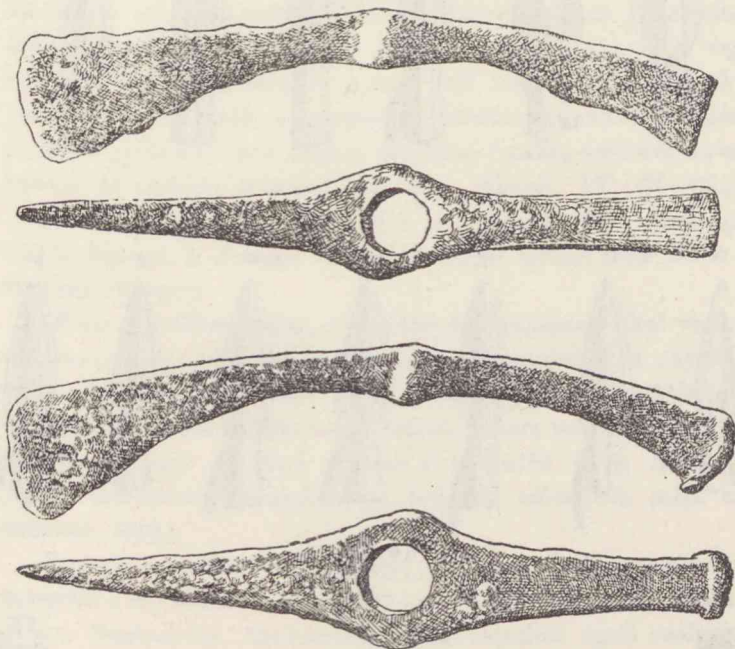
Skytha fegyverek sat.

(Nagy-Enyedí lelet. Csákány-Szagarisz, kardmarkolat, ékszerek. Arch. Ert. 1898. 269. után.)

¹⁾ Καὶ ὑπὸ μὲν Ἀριμασπῶν ἐξωθέσθαι ἐκ τῆς χώρας Ἰσσηδῶνας. ὑπὸ δὲ Ἰσσηδῶνων, Σκύθας. Herod. IV. 13. — Τὸ δὲ ἀπὸ τούτων τὸ κατύπερθε, Ἰσσηδῶνες εἰσὶ οἱ λέγοντες, τοὺς μονοφθαλμοὺς ἀνθρώπους καὶ τοὺς χρυσοφύλακας Ἰρύπας εἶναι. Her. IV. 27. — τὸ δὲ ἔθνος τοῦτο (οἱ Μασσαγέται), καὶ μέγα λέγεται εἶναι καὶ ἄλκιμον, οἰκημένον δὲ πρὸς ἡῶ τε καὶ ἡλίου ἀνατολὰς, πέτρην τοῦ Ἀράξει ποταμοῦ, ἀντιον δὲ Ἰσσηδῶνων

melléki masszagetáktól keletre, a hegyeken túl Khináig vezető kereskedelmi út mellett; országukat tehát már akkor is a mai Keleti Turkesztánba, a Thian-Šantól délre, a Tarim-medenczébe helyezték, a mikor még nem voltak ismeretesek a Taklaman-sivatag homoktengere által elborított és Hedin

7. ábra.

Skytha fegyverek.

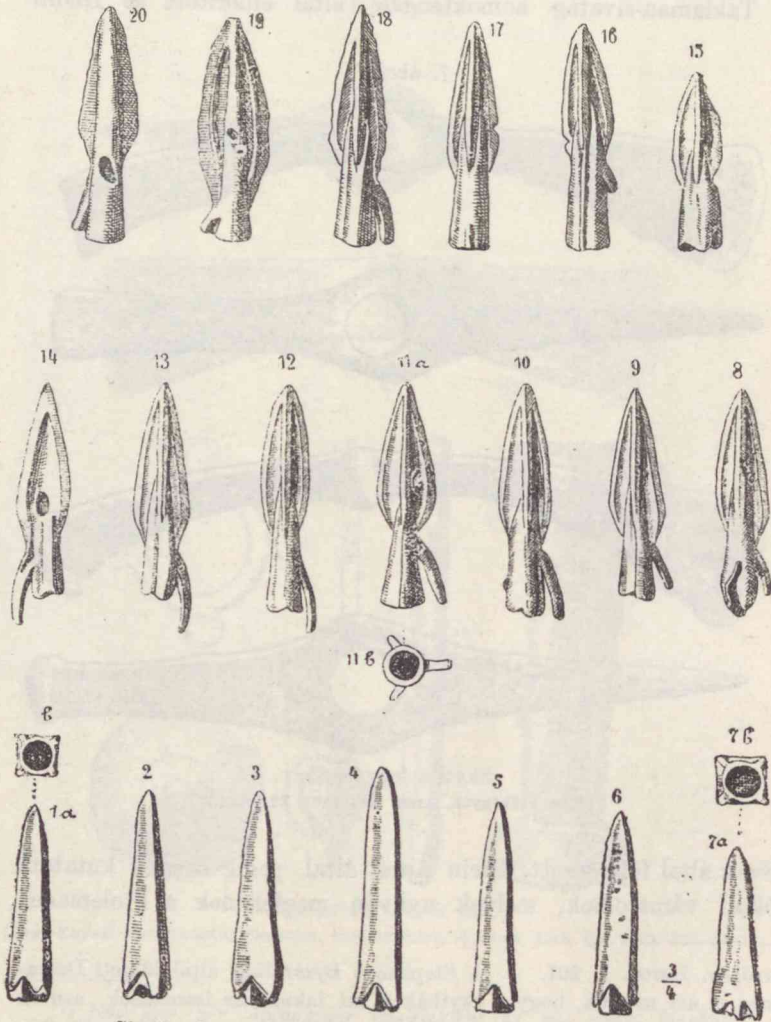
(Pilini csákányok. Arch. Ert. 1897. 22. után.)

Sven által fölfedezett, Stein Aurél által pedig tovább kutatott ókori városromok, melyek nyilván megfelelnek a Ptolemaeus

ἀνδρῶν. Herod. I. 201. — A Stephanus Byzantinus által idézett Dama-
stes is azt mondja, hogy a skythákon túl laknak az isszedonok, azután
az arimaszpok, azután jön a Rhipaia (Altai) hegység: Ἄνω Σκυθῶν
Ἰσσηδόνας οἰκεῖν, τούτων δ' ἀνωτέρω Ἀριμάσπους, ἄνω δ' Ἀριμασπῶν τὰ
Ῥίπαια ὄρη, ἐξ ὧν τὸν βορραῖαν πνεῖν, χιόνα δ' αὐτὰ μήποτε ἔλλείπειν. ὕπερ
δὲ τὰ ὄρη ταῦτα Ἰπερβορότους καθήκειν εἰς τὴν ἐπέραν θάλασσαν. Dama-
stes: Περὶ ἐθνῶν. Fragm. I. (Car. Müller: Fragm. hist. Graec. II. 65.)

által említett isszedon városoknak. A régi skytha terület ezek szerint az isszedonok területével érintkezett, de mivel délen a

8. ábra.

Skytha bronz és csont nyílcsúcsok Nagy-Enyedről.
(Arch. Ért. 1898 268. után.)

masszageták voltak az isszedonok szomszédjai, csakis a Jaxar-
testől és Thian-Šantól északra elterülő vidék lehetett az, hon-

nan az isszedonok nyomása nyugatibb területre vetette a skythákat.

S ezzel összefügg Herodotos azon másik adata, hol a királyi skythák egy elszakadt s régi hazájában visszamaradt ágát olyan népeiségek után említi, melyek sorát nyugatról kelet és északkelet felé haladva, a Tanaison túl 15 napi pusztaságon, tehát a Volga és Jajk közt tanyázó szarmatákkal kezdi meg, folytatja az ezeken túl, sűrű erdős vidéken, körülbelül a mai Baskiriában lakó budinokkal, a kiken túl északra hét napi (az isími vagy barabai) pusztaság terül el s ezen túl kissé keletre vannak a vadász thysszageták s ugyanazon vidéken a szintén vadász, de lovas jyrkák és csak ezeken túl, kissé északra fordulva következnek az említett elszakadt skythák. (Herod. IV. 21—22.)¹⁾

A tarimvidéki isszedonoktól s a jaxartesmelléki masszage-táktól északra, a Jeniszei és Baikal körüli terület volt tehát a skythák őshazája.

Ezen a vidéken pedig, a későbbi népáramlatok által vissza-szorítva a Lena mellékére, még ma is megtaláljuk a skythák nevét. Természetesen, nem a hellenizált és más tekintetben is korrumpált *skythês*, *scytha* nevet értem, hanem nemzeti nevüket, a *szakát*, a hogy az ókori perzsák is nevezték őket, mint pl. Darius behisztuni fölirotában az ó-perzsa szövegben *çaka*, az elamiban *çakka*.

Ismerik a *szaka* nevet a görök írók is, s mindannyiszor így emlegetik a skythákat, a hányszor a keleti Iránban, a mai Szeisztánban (Szakasztán, Szakaország) megtelepedett ágról szólnak. Így pl. Herodotos Xerxes seregének leírásánál azt mondja, hogy a szakák vagy skythák fejükön hegyben végződő, egyenesen

¹⁾ ὑπεροικέουσι δὲ τούτων, (τῶν λαξίων Σαυροματίων), δευτέρην λάξιν ἔχοντες, Βουδίνοι, γῆν νεμόμενοι πᾶσαν δασέην ὕλη παντοίῃ. Βουδίνοι δὲ κατ' ἄνωθεν πρὸς βορρῆν, ἔστι πρώτη μὲν ἐρημος, ἐπ' ἡμερῶν ἑπτὰ ὁδόν. μετὰ δὲ τὴν ἐρημίαν, ἀποκλίνοντι μᾶλλον πρὸς ἀπηνιώτην ἄνεμον, νέμονται Θουσσαγέται, ἔθνος πολλόν καὶ ἴδιον. ζῶουσι δὲ ἀπὸ θήρας. Συνεχέες δὲ τούτοις ἐν τοῖσι αὐτοῖσι τόποισι κατοικημένοι εἰσὶ τοῖσι ὄνομα κείται Ἰύρκαί, καὶ οὗτοι ἀπὸ θήρας ζῶοντες τρόπῳ τοιῷδε — — — Ἰπὲρ δὲ τούτων, τὸ πρὸς τὴν ἧοὶ ἀποκλίνοντι οἰκέουσι Σκύθαι ἄλλοι, ἀπὸ τῶν βασιλείων Σκυθίων ἀποστάντες, καὶ οὕτω ἀπικόμενοι ἐς τοῦτον τὸν χῶρον. Μέχρι μὲν δὴ τῆς τούτων τῶν Σκυθίων χώρας, ἔστι ἡ καταλεχθεῖσα πᾶσα, πεδιάς τε γῆ καὶ βαθύγυος. Herod. IV. 21, 22.

álló főveget viseltek, nadrágban jártak és sajátlagos íjjal, törrel és szagarisz nevű baltával (l. az 1—7. sz. ábrát) harcoltak s ezeket, noha amyrgioni skythák, szakáknak hívják, a perzsák ugyanis az összes skythákat szakáknak nevezik.)¹⁾

Herodotos kortársa, a költő Khoirilos szintén egynek veszi a szakát a skythával: »A skytha származású juhlegeltető szakák lakták a búzatermő Ázsiát, — mondja egyik verstöre-dékében, melyet Ephoros idézete után Strabo tartott fenn — gyarmatosai a nomádoknak, az igazságos embereknek.«²⁾

A Kr. e. III. századbéli Megasthenes szerint India északi részét az Emodos-hegy választja el Skythiától (a mai Szeisztán — Szakisztana), melyet a skythák közül az úgynevezett szakák laktak.³⁾

Chiosi Skymnos Kr. e. 80 körül »Periegesis« cz. verses művében Ephorosra hivatkozva megemlíti, hogy az istenfélő nomádok (t. i. a pontusi skythák) közül, a kiktől származott a bölcs Anacharsis, némelyek Ázsiában telepedtek le s ezeket szakáknak is nevezik. (847. vers.)⁴⁾

A perzsák pedig ezeket az ókori szakákat nem magukfajtaírán, hanem török-tatár népnek tekintették. Ezért beszélték nyilván

¹⁾ Σάκαι δὲ οἱ Σκύθαι περὶ μὲν τῆσι κεφαλῆσι κρηθασίας ἐς δὲ αὐτοῖσι ἀπιγμέναις ὀφθαλμοῖς εἶχον πεπιγυῖαι, ἀναξυρίδας δὲ ἐνδεδύκεσαν τόξα δὲ ἐπιχώρια, καὶ ἐγχειρίδια, πρὸς δὲ καὶ ἀξίνας σαγάρους εἶχον· τοῦτους δὲ εἶόντας Σκύθας Ἀμυργίους, Σάκας ἐκάλεον. οἱ γὰρ Πέρσαι πάντας τοὺς Σκύθας ἐκάλεον Σάκας. Herod. VII. 64.

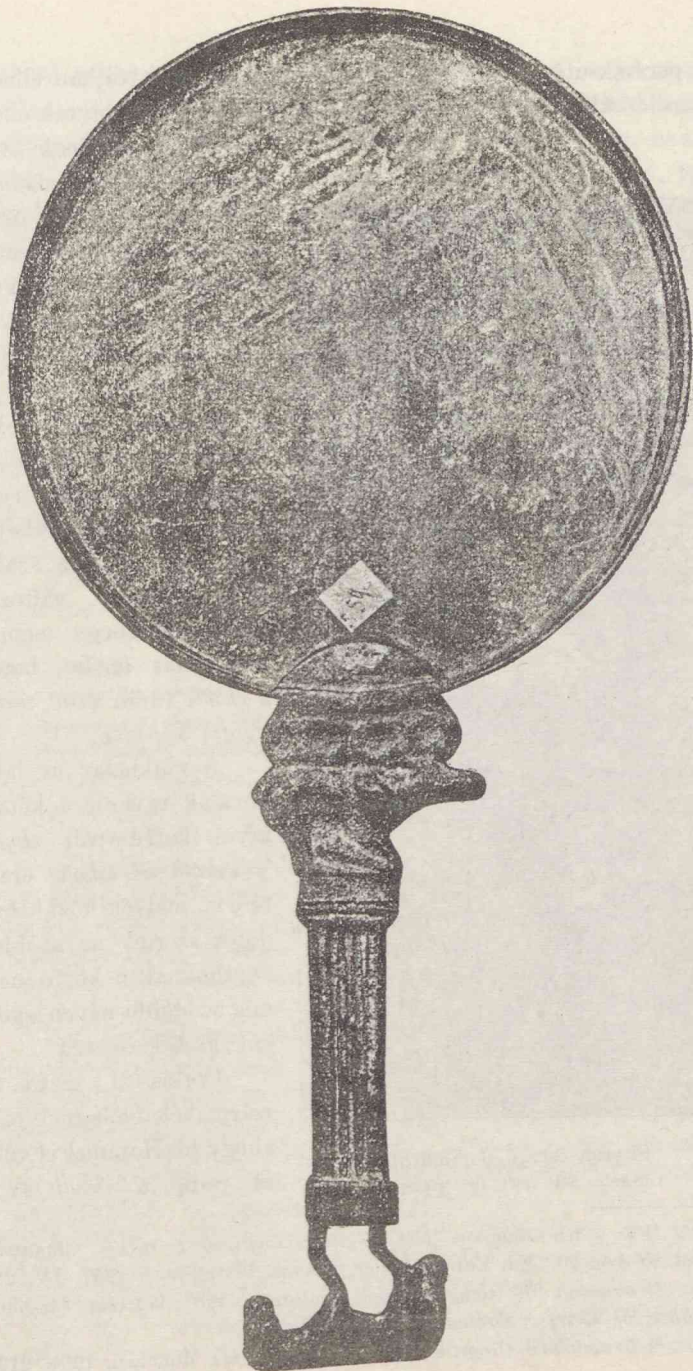
²⁾ Καλεῖ δὲ καὶ Χοιρίλον, εἰπόντα ἐν τῇ διαβάσει τῆς σχεδίας, ἦν ἔστυξε Λαρεῖοις.

Μηλονόμοι τε Σάκαι, γενεᾷ Σκύθαι· αὐτὰρ ἔσταιον
Ἄσιδα πυροφόρον· νομάδων γε μὲν ἦσαν ἄποικοι
Ἀνθρώπων νομίμων.

Ephori fragm. 76. (Müller K. Fragm. hist. Graec. I. 257.) V. ö. Strabo VII. 3.

³⁾ Ἡ τοίνυν Ἰνδικὴ τετραπλευρὸς οὐσα τῷ σχήματι — — — τὴν δὲ πρὸς ἄρκτους τὸ Ἡμαδὸν ὄρος διείργει τῆς Σκυθίας, ἣν κατοικοῦσι τῶν Σκυθῶν οἱ προσαγορευόμενοι Σάκαι. Megasthenis Indica I. (Müller K. és Th. Fragm. hist. Graec. II. k. 402.) Idézi Diodoros Siculus, II. 35.

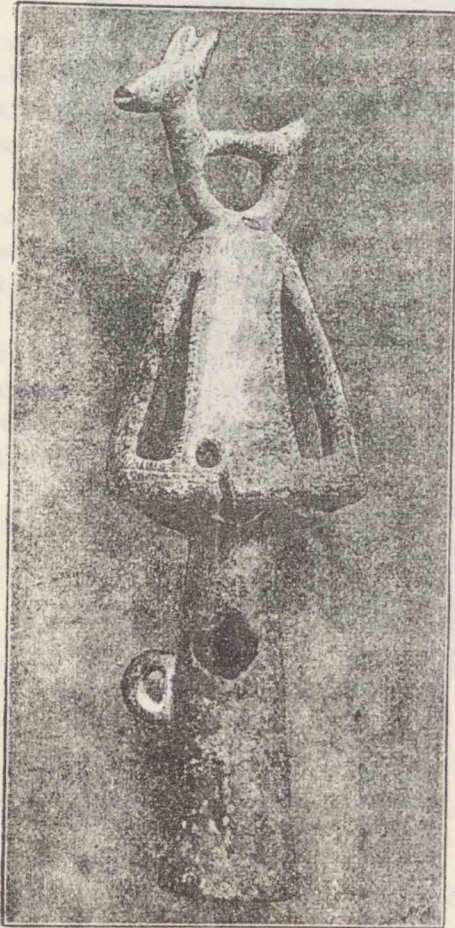
⁴⁾ — — — καὶ κατοικῆσαι τινὰς εἰς Ἀσίαν ἐλθόντας, οὓς δὴ καὶ Σάκας καλοῦσιν. Ephori Fragm. 78. Chiosi Skymnos után. (Letronné: Fragm. des poèmes géogr. de Scymnus. Paris 1840. Müller K. Fragm. hist. graec. I. 258.)

Skytha tükör Pókafalváról.
(Arch. Ert. 1893. 387. után.)

a perzsák után VI. századbéli byzanciak az akkortájban elhatalmasodó altaji turkokról azt, hogy régen szakáknak hívták őket.¹⁾

10. ábra.

Skytha csörgő Somhídról.
(Arch. Ért. 1893. 400. után.)

Ma *szakhának* vagy többes számban *szakhalar*-nak, »szakák«-nak, a törökség egy nagyon különálló és régies nyelvi és hangtani sajátságokban bővelkedő ága, a lenamelléki jakut nevezi magát. A *jakut* név a szomszéd tunguzoktól került az oroszokhoz s általuk az európai tudományba, de tulajdonkép ez sem más, mint a *szakha* név tunguzos változata (*jaka*), csakhogy nem a töröktatár *lar-ler*, hanem a keleti turán *ut-üt* többes raggal képezve.

A *szakhalar* és *jakut* névalak rávezet a kétségkívül korrumpált *skythês* = *szkyth* és *szkolot* eredetére is, melyek közül Herodotos szerint az utóbbi a *skytháknak* a közös neve, míg az előbbi néven a görögök hívták őket.²⁾

Csakis a *szaka* szó származékai lehetnek ezek, ahogy pl. Hommel is véli,³⁾ és pedig a *szkyth* a. m.

¹⁾ . . . τῶν Τούρκων, τῶν Σάκων καλουμένων τὸ πάλαι. *Menandris Prot. Fragm.* 19. (Ed. Carol. Müller. *Fragm. hist. Graec.* 1851. IV. 227.)

²⁾ σύμψασι δὲ εἶναι ὄνομα Σκολότους, τοῦ βασιλεῖος ἐπωνυμίην. Σκύθας δὲ Ἕλληνας οὐνόμασαν. *Herod.* IV. 6.

³⁾ *Grundriss d. Geogr. u. Gesch. d. alten Orients.* München, 1904. 213. l.

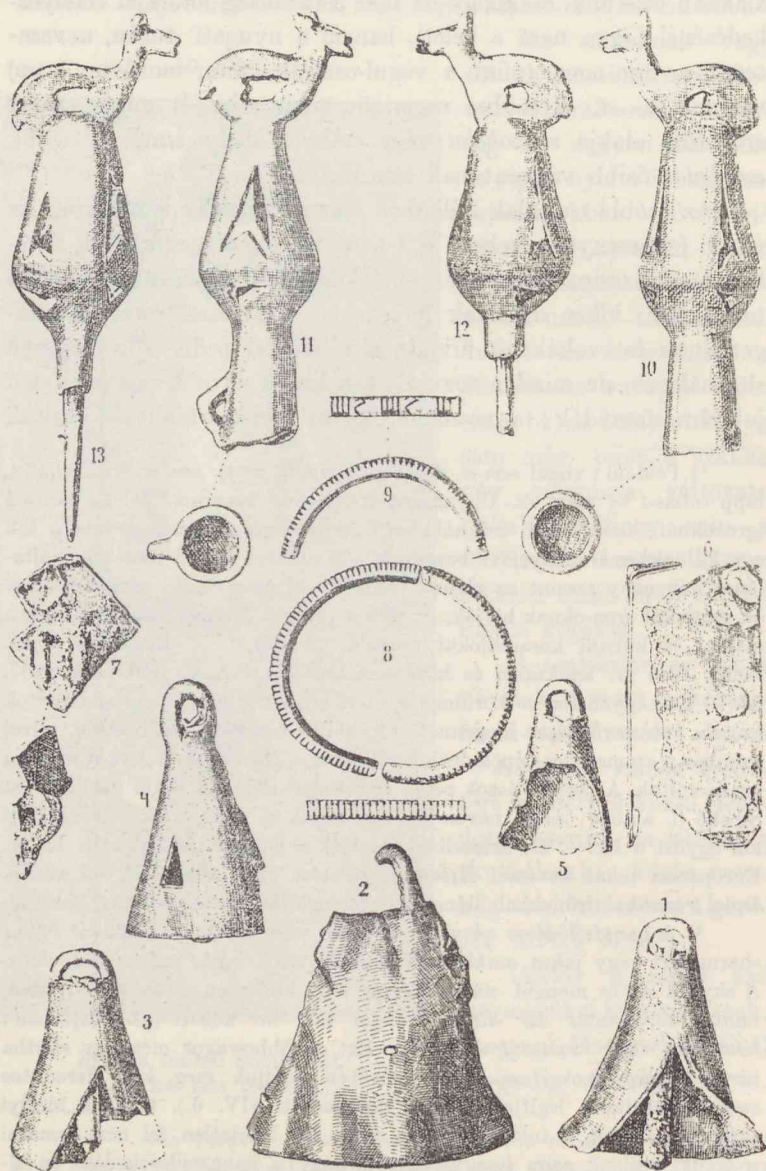
szakyth (szakít) ugyanazzal a többes raggal, a mit a jakut név-
alakban találunk, csak hogy itt már a turánság földrajzi elhelyez-
kedésénél fogva nem a keleti, hanem a nyugati turán, nevezetesen a finn-ugor (mint a vogul-osztják, finn, mordvin, lapp) nyelvek *-t*, *-et*, *-ít* többes ragja jön tekintetbe; ¹⁾ míg a *szkolot* eredetibb alakja a *szakolot* vagy *szokolot*, mely ismét a török *szakhalar* ősi változatának látszik. ²⁾

Az utóbbi *r*-es alak különben már az ókorban is megvolt, ha újabb fejleménynek vehető is fel, nevezetesen megtaláljuk Strabonál, a ki szerint a Kaspi-tengertől kezdve többnyire azon skythák tanyáznak, kiket dááknak neveznek; a keletiebbeket masszagetáknak és szakáknak hívják, a többieket pedig közönségesen skytháknak, de minden tőzsnek van külön neve s valamennyien jobbra nomádok; a nomádok közül legismertebbekké váltak

¹⁾ Például: vogul *sem-et*, déli vogul *šam-et*, osztj. *sem-et*, finn *silmü-t*, lapp *čalme-t* = szem-ek. Ugyanezen többes rag ismerhető fel az *osszétok* (gruzoknál: *osszi*, arab írónál: *aszi*, oroszoknál: *jasszi*) nevében, kik egy különleges irán nyelvet beszélnek a Kaukázus északi részében s általános vélemény szerint az alánok ivadécai. Megjegyzendő azonban, hogy ők magukat *iron*-oknak hívják, az néven pedig a balkari törököket, meg a malkai és kubani karacsajokat nevezik. (Jankó J. *A Kaukázus népei*. Zichy Jenő gr. kaukázusi és középázsiai utazásai I. k. Budapest, 1897. 68. l.) Ez nagyon fontos körülmény, mert azt bizonyítja, hogy az *osszétok* az *asz*, *jasz* nevű népet idegennek, törökfajta turánnak tekintették, mivel azonban a szomszédos népek órájuk ruházták a jászok nevét, tehát nyilván uraik voltak. A jászok, ászok pedig azon keleti skythák közül valók, kiket Strabó (l. alább) *Ασιτοι* néven említ s a kik a tokharokkal és szakákkal együtt a Kr. e. II. században elvették a görögöktől Baktriát. Kelet-Európában tehát kevéssel Krisztus születése előtt tűnhettek fel közép-ázsiai iránokkal (irónokkal, alánokkal) és vogulféle masszagetákkal keverve.

²⁾ A hangfejlődésre nézve v. ö. jakut *otut*, török *otuz*, csuvas *vuttur* »harmincz« vagy jakut *atakh*, kojbal *azak*, török *ajak*, csuvas *ora* »láb«. A skytha *-lot* és mongol *-nut* többesrag közt különben olyan viszony van, mint a török-tatár *-lar* *-ler* és mongol *-nar* *-ner* között (pl. burjátban: *lamu-nar*, vagy *lamu-nut* »lámá-k«). Ezt a többesragot még egy skytha törzs, a *para-lat*-ok (*παράλαται*) nevében találjuk meg, kik Herodotos szerint Targitaos legifjabb fiától származtak (IV. 6.), tehát a királyi skytháknak volt a tulajdonképeni neve. Itt lehetetlen fel nem ismerni a török nyelvek azon hangtörvényét, hogy a hangzóilleszkedést az al- és felhangon kívül kiterjeszti a hangzók zártabb vagy nyiltabb formáinak sorakozására is; tehát *sz'ko-lot*, ellenben az *a*-s tónél *para-lat*. Ebből az is következik, hogy a *sz'kolot* eredetibb alakja nem *szakolot*, hanem *szokolot*.

11. ábra.

Skytha csörgők és kolompok a gyöngyös-halászi leletből.
(Arch. Ert. 1908. 41. után.)

azok, kik elvették a görögöktől Baktriát, ú. m. az asiok, pasianok, tokharok és szakaraulok.¹⁾ Az itt említett *szakaraul* (Trogius Pompeiusnál *saraucae*)²⁾ tulajdonkép a. m. *szakalaur* = szakák, kiket a kínai források is emlegetnek *szai* név alatt, mint olyan népet, melyet a Kr. e. II. század dereka táján, kevéssel Laošang (Kr. e. 174—158.), hiungnu šen-jü (császár) halála előtt a mai Ferghanába benyomuló kanszui ta-jue-csik és ilividéki vuszunok szorítottak ki régi lakhelyéről s dél felé, Sogdianába és Baktriába űztek.³⁾ Közülük való volt azon indo-skytha fejedelem, Heraus, ki görög feliratú érmein szakának mondja magát, a fölirat ugyanis a következő:

ΤΥΡΑΝΝΟΝΤΟΣ ΗΡΑΟΥ ΣΑΚΑ ΚΟΙΠΑΝΟΥ

A skytha és szkolot névalakok használatából és elterjedéséből egy nagyon fontos eredményre juthatunk. A szkolot formát csak Herodotos említi; a görögség a *skythés* nevet használta, vagyis legelőbb a finn-ugoros *szakith* alakban ismerte meg ezen belsőázsiai nomádok nevét akár közvetlenül, akár pedig a thrákok útján, a kiktől való talán a »skyth« forma a »szakith« helyett.⁴⁾

A finn-ugoros és törökös névalak elterjedésében mutatkozó különbség olyan jelenség, melyből a skytha népáramlat jellegére is derül egy kis világosság s annyi mindenesetre kitűnik belőle, hogy régebbi szakában finn-ugorok voltak azon nomádok, kik Ázsiából Kelet-Európába hatoltak s a görögök vagy a thrákok legelőbb is ezekkel ismerkedtek meg; ezek szokásai és életviszonyai szolgáltatták azon jellemvonásokat, melyeket az ókorban

1) *Μάλιστα δὲ γνώριμοι γέγονασι τῶν νομάδων οἱ τοῦς Ἕλληνας ἀπελόμενοι τὴν Βακτριανὴν, Ἀσιοὶ καὶ Πασιανοὶ καὶ Τόχαροι καὶ Σακάραυλοι.* Strabo Lib. XI. cap. 8.

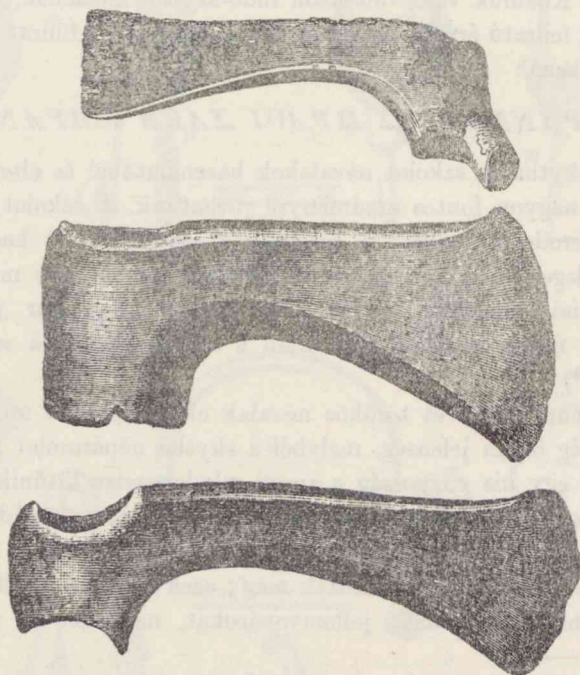
2) »Deinde qua re pugnantes Scythicae gentes Saraucae et Asiani Bactra occupavere et Sogdianos.« Prologus Libri XLI. és »Additae res Scythicae. Reges Togarorum Asiani interitusque Saraucarum.« Prol. L. XLII. (Justinus: *Trogi Pompei Historiarum Philippicarum Epitoma.*)

3) Kurakichi Shiratori: *Über den Wu-sun Stamm in Central Asien.* (Keleti Szemle. 1902. III. k. 2—3. füz. 103—140. l.)

4) Hommel id. m. 213. l. De ő a szaka továbbképzett »skyth« alakjának végzetében is a thrák-phryg -νθ suffixumot keresi s egy régibb »skund« formára véli visszavezethetőnek.

a görög írók a skythasággal hoztak kapcsolatba; az a nyelvi különbség pedig, mely a finn-ugorság és törökség közt van, mondhatjuk, észrevétlen maradt előttük vagy legalább is olyan csekély jelentőségűnek tűnt fel a szemükben a turánság és árjaság közti ellentétnél fogva, hogy közös név alá foglalták mind a két elemet s nem annyira ethnikai, mint inkább chronologiai és

12. ábra.

Réz és bronz balták Erdélyből.

(Hampel J. A bronzkor emlékei, XXXI. t. 4. sz. Bronz. Leihelye: Seps-Bessenő Háromszék m. A Székely N. Múzeum birtokában. — U. a. Újabb tanulmányok a rézkorról. 17. l. 14. á. és 19. l. 19. á. Réz.)

történeti alapon különböztethetjük meg egymástól a körülbelül 900 éven át tartó áramlat finn-ugor és török jellegű korszakát.

A skytha áramlat ezen régebbi, finn-ugor időszakának jellemző baltaformáit tüntetik föl a 12. ábrán közölt s nálunk főleg Erdélyben s a szomszédos magyar megyékben található balták, minők aztán Közép- és Keleti Oroszországban finn-ugor területen, Baskiriában s a kirgiz pusztaságon fordulnak elő s már Hampel J. megjegyezte, hogy talán a történeti kor kezdetén Erdélyben lakó agathyrsoknak tulajdoníthatók.¹⁾

Folytatjuk.

AZ OGUNDUR ÉS OGUR BOLGÁROKRÓL.

Irta: EDELSPACHER ANTAL.

XORENACI MÓZES

ÖTÖDIK SZÁZADBELI ÖRMÉNY TÖRTÉNETÍRÓ

A bolgárokról szóló legrégebb följegyzést *Xorenaci Mózes*¹⁾ «Nagy-Örményhon Története» című művében találjuk. E följegyzés részint egyes bolgár néptörzsek, illetve népek, már a Kr. sz. előtti II-ik században berohanást intéztek az Arsakidák által bírt örmény területekre. A clasicus világ írói tesznek ugyan a hunokról a Kr. sz. előtti időkre nézve is említést, habár csak meglehetősen homályos módon, de a bolgár nép és nevezetét csak Etel világbirodalma romjain kezdik hangoztatni.

Az örmény íróknál a hunok és bolgárok egyidejűleg lépnek a történelem színpadára, s nem is mint új jövevények, hanem mint megszokott és jól ismert északi szomszédok. Honnan e tetemes korkülönzet a két világ írói közt? E kérdés tüzetes megsejtése nem tartozhat e vázlat szűk keretébe, azonban mint itt is nagy valószínűséggel alkalmazható általános okul a következőket jelezhetjük. A történelem rendszerint csak a nagy horderejű momentumokat teszi magáévá; kisebb és jelentéktelen momentumokkal csak rendkívüli körülmények közbejöttével szokott foglalkozni, s a szomszéd népek történelmét csak akkor és azon esetben

¹⁾ Az örmény hangok visszaadására a magyar ejtéstől eltérő következő betűket használtuk:

χ = ném. ch, arab ح;

γ = arab ğ;

ſ = magy. sz;

ſ̄ = magy. s, ném. sch.

érinti, a midőn és a melyben azok velük érintkezésbe jönnek. Igen természetes tehát, hogy a hunokkal érintkező örménység már oly korban ismeri e népfajt, a melyben a távoli classicus világ még nem is álmodik vala róla. Ha a hún népek a Kr. sz. előtti II-ik században nem háborgatják vala a szomszéd örmény területet, több mint bizonyos, hogy az ő történelmük is hallgatással fogta volna őket mellőzni.

Xorenaci az V-ik században írt (sz. 370-ben, mh. 489-ben). Mind az, mit művében a bolgárokról felhoz, nem képezi szerző saját korabeli eseményeinek tárgyát, s így valószínű, hogy e följegyzést is fő kútfeje, a szyr Mar-Abas Katina művéből merítette, ki, ha nem írt is az időszámításunk előtti II-ik században, mint azt eddigelé általánosan hitték, de mindenesetre — kivált a jelen rösszerű kérdésre vonatkozólag — hiteles adatokat hagyott hátra¹⁾.

Xorenaci csupán két helyen tesz a bolgárokról említést. Az első az ogundur-, az utóbbiak pedig valószínűleg az ogur-bolgárok voltak. A következőkben I. alatt Xorenaci magyarított szövegét közöljük, a szükséges jegyzetek és értelmezések kíséretében, míg II. alatt a byzantin chronographia azon adatait, a melyek szerzőnk tételeinek beigazolására szolgálnak. Az örmény szöveg magyarítása a Lukácsy és Lauer urak fordításán alapszik, tekintettel a Lukácsy úr művéhez mellékelt eredeti örmény szövegre. De lássuk mit mond e népekről.

¹⁾ Katina létezése több ízben megvolt támadva, sőt Quatremère (Journal des Savans 1850. p. 364. sk.) egyenesen tagadásba helyezte azt. Igen természetes, hogy ez által Xorenaci hitele nem öregbedett. Újabban Dulaurier (v. ö. Langlois értekezését) iparkodott e kérdést tisztázni. Szerinte Katina csakugyan létezett, s Magyarok kortársa volt. Langlois (Etude sur les sources de l'Histoire d'Arménie de Moïse de Khoren) szerint is bizonyos Katina léte és irodalmi működése, de nem a Xorenaci által jelzett időben, hanem az időszámításunk előtti század végtizedeiben. Langlois jeles értekezése ismét helyreállítá Xorenaci megtámadott hitelét, melyre nézve álljanak itt saját szavai:

„En terminant, qu'on nous permette de rappeler ici ce qu'un vénérable prélat arménien nous dit un jour, à propos des critiques sévères qui s'efforcent de rabaisser le mérite de Moïse de Khoren : « Un jour l'Europe savante le proclamera grand, pour l'époque où il vécut ; un jour viendra, où ceux qui l'ont calomnié lui rendront justice ; car lorsqu'ils auront bien étudié notre Khorenatzi, ils reconnaîtront sa sincérité, et ils finiront par lui accorder le titre de père de l'histoire d'Arménie, que nos aïeux lui ont toujours décerné ! »“

I.

1. Az Ogundurok.

A) Szöveg.

... «Mintán ekként (Vajarsák) ¹⁾ a nyugati néptömeget elbocsátotta, a Saraj ²⁾ közelében (terülő) földés vidékre szállt, mely a régiek által erdőtlen- és felső-Bascannak ³⁾ hívatik; utóbb azonban, mivel ott Und ⁴⁾ czendur ⁵⁾ bolgár ⁶⁾ gyarmata telepedett meg, nevéből Vanand-nak ⁷⁾ hívaték: s a falvak még most is fivérei és utódai nevét viselik.»

Xorenaci Mózes: Nagy-Örményhon Története.
II, 6.

B) Értelmezés.

1. Vajarsák (Valarsaces) 149—127-ig uralkodott Kr. sz. előtt. — A szövegben jelzett vrendur-bolgárok beköltözését eddigelé úgy értelmezték, hogy az Vajarsák alatt ment végbe. A szövegezés egy kissé homályos ugyan, de mi kétséget sem hagy fenn az iránt, hogy e beköltözés Vajarsáknak a szövegben jelzett szemleltazása alkalmával már bevégzett tény volt. E szerint kétséges marad a beköltözés ideje, mert az ép úgy végbemehetett Vajarsák alatt, azonban a jelzett szemleltazás előtt, mint előde alatt, vagy talán még egy korábbi időben?

2. Saraj Armenia Gugarkh tartományában feküdt Kangarkh kerületben. Gugarkh azonos a classicus világ Gogarene-jével.

3. Basean (v. ö. a mai Pasint) azonos a görögök Phasiane-jével. Az Arsakidák idejében Armenia Ararat nevű tartománya 20 altartományra volt felosztva, melyek közt Basean (olvassd: basjan) volt a legfontosabb.

4. E nevet Lauer Vunt ¹⁾, Lukácsy ²⁾ pedig Vent-nek olvassa. E hangoztatás az új-örmény nyelv szabványain sarkal; az ó-örmény nyelv szerint — s Xorenaci ép ennek képezi egyik

¹⁾ Lauer: Des Moses von Chorene Geschichte Gross-Armeniens. Regensburg. 1869. 62. l.

²⁾ Lukácsy: A magyarok őselei stb. Kolozsvár, 1870. 142. l.

legjelesb és legtekintélyesebb példányát — csak *Und* vagy *Vend*-nek hangoztatható. E név eredetileg *Und* vagy *Ond*nak (v. ö. az *Önd* *Ound* ¹⁾) nevű hetumogert) is hangozhatott — v. ö. *ogundur* (*ugundur*) = örm. *veçendur* vagy *vçendur*; **Ura*stan (*Iberia*) = *Vra*stan; tekintetbe jö még a szókezdő *o*-nak *vo* (*ve*)-féle ejtése a vulgár-örményben.

Vnd az Örményhonba telepedett *vçendur*-bolgárok fejedelme vagy főnöke volt, s úgy látszik, hogy e minőségét az új hazában is megtartotta.

5. *Vçendur* vagy *Veçendur* a szöveg szerint egy bolgár nép volt. A byzantiaiak e népet *vgundur* vagy *ugundur*-nek nevezik. Alább majd bővebben fogunk e népről szólni. *Lu k á c s y e* nevet *Ve l e n t u r*-nak, *La u e r* pedig *Ve ç e n t u r*-nak olvassa. Itt mindenek előtt arra figyeltetek, hogy szerzők az új-örmény nyelv szabványait követik az örmény szók és nevek átírásában, mely az ó-örménytől a többi közt főleg abban tér el, hogy a *b*, *d*, *g* mássalhangzókat *p*, *t*, *k*-nak ejti. A *Velentur* (recte: *Velendur*) ejtés igazolására nézve föl lehet ugyan hozni, hogy az ó-örményben a görög *λ* (*l*)-ek rendszerint *ç* által adatnak vissza (p. o. *Ἰουλίλιος* = örm. *barseç*); a mi elvégre is csak arra mutat, hogy e hang már az ó-örményben is «rezgő» hangot képviselt. Ne feledjük azonban, hogy az *λ*-t képviselő örmény *ç* hajdan vessző (´) által volt a guttural-spirant *ç*-tól megkülönböztetve ²⁾. Az örmény *ç* tehát két hangot képvisel: a *ç* és *l* hangokat.

6. A bolgár nevet *Xorenaci* ez alkalommal «*buçkar*»-nak (olvasd: bulgár) írja, alább pedig (az ogur-bolgár betörés leírásánál) «*bulçar*»-nak. E név eltérő írásmódja, föltéve, hogy ez eltérés *Xorenaci* eredeti kéziratában is megvolt, s nem a másolók hibája vagy tévedéséből eredt, a mellett tanuskodik, hogy *Xorenaci*,

¹⁾ E név-találkozás nem áll egyedül. Árpád nagyfejedelem atyjának, *Álmos*nak neve is föllelhető a bolgároknál *Ahuš* vagy *Ahuš* alakban.

²⁾ *Lepsius*: *Standard Alphabet*. London 1863, 134. skl.

Az örményben különben a *ç*-nak e kéthangúsága a fölbe szűrt vesszőn kívül még az által volt megkülönböztetve, hogy a *ç* = *ç* atnak, a *ç* = *l* pedig *çium*-nak hivatott, nyilván való jeléül annak, hogy ez utóbbi *l*-hangot képvisel, mely az örményben *lium*-nak hivatik. Ha kétséges volna is a *vçendur* szóbeli *ç*-nek hangoztatása, a byzantiaiak **vgundur* alakja el fogja azt oszlatni.

illetve kútfeje, a bolgár népekről szóló följegyzést két különböző, egymástól szólamilag (mundartlich) is eltérő örmény szerkezetből vette át.

7. Vanand Ararat örmény tartomány egyik északi kerületét képezte.

Xorenaci szerint Vanand a fönnemlített Vnd vëndur-bolgár fejedelem nevéből származik. Ha e tétel való volna, akkor a Vnd vagy Vend név egy eredetibb Vand alakból származnék. Ennek föl vételére azonban koránt sincs szükségünk, mert a Vand (vagy akár Vnd, Vend) töből sem az örmény, sem a helyi körülményeknél fogva szintén tekintetbe veendő kaukazi nyelvek terén, Vanand képzet nem származhat. Ha fön tartjuk a tétel valódiságát, akkor a vëndur-bolgár fönök neve esonkulást mutatna, a mennyiben az imént említettek szerint annak szintén Vanandnak kellene hangzania. Ez lehetséges ugyan, de ha fontolóra vesszük Xorenaci számos etymologicus botlását,*) akkor más véleményre kell ténünk. Szerző itt is tévedett. Az egyedüli tény, mit e név származtatásból vonhatunk, az, hogy a vëndur-bolgár fejedelem s esetleg rokonainak neve is, hasonlított Vanand kerület, s talán egyéb abban terölő helységek nevéhez. A történelmi tényeket a botlás még nem dönti meg, ép úgy nem Xorenaci hitelét. Xorenaci itt, nem történelmi igazságot, hanem saját véleményét közli, mely az ő korában bírt némi valószínűséggel.

2. Az Ogurok.

A) Szöveg.

.... (I. Arsák) ¹⁾ napjaiban a nagy Kaukáz hegységben nagy zavar támadt a bolgárok honában ²⁾; ezek közül (honuktól) sokan elvándoroltak, s honunkba ³⁾ jövének és sok időn által ⁴⁾ lakának Korj ⁵⁾ alatt egy termékeny és kenyérdús helyen.»

Xorenaci Mózes: Nagy-Örményhon Története,
II, 9.

*) A sok közül csak egyet szándékom ez alkalommal jelezni.

Az örmények idegen «armen» nevét (önnagukat pedig Hajastan-nak nevezik) Xorenaci Aram király nevéből származtatja (I, 12). Aram Hajk 6-dik utódja s Ninus kortársa volt. Ha tehát az armen, Armenia név az ő nevét képviselné, akkor e név egy aránylag igen késői kor szülötte volna, ánde az ugyan e névnek megfelelő «remene» alakot a hieroglyph felira-

1. I A r s a k (Arsaces) 127—114-ig uralkodott Kr. sz. előtt. Az ogurok berontása tehát szintén a Kr. sz. előtti II-ik században ment végbe.

2. A bolgárok kaukázsi honáról az örmény kútfők nem nyújtanak határozott tudósítást. A byzantiak szerint a Kaukáz-hegység nyugati része volt a bolgárok ős, illetve, régi hona, a Mäöt tengertől keletre a Kuphis (ma Kuban) folyó mentén. Az örmény kútfőkből is ezt lehet következtetni, a mennyiben beljebb kelet felé más hun népeket említenek. A bolgárok nevét ez alkalommal bulgar-nak írja (v. ö. 1, 6.), a mi hangtanilag arról tesz bizonyosságot, hogy a *ɣ* hang az örményben az idegen nyelvekbeli *g* hangok átírására is alkalmaztatott; egy másik példát az ogundur-vrendur szóban látunk. Xorenaci elhallgatja ugyan e bolgárok specialis nevét, mert mint föntebb láttuk, ő ép oly általános értelemben használja a bolgár nevet mint a byzantiak, de alig kételkedhetünk a byzantiak tudósítása egybevetése után, hogy e bolgárok az ogurok voltak. Ezért bátorokodám őket a czimben egyenesen oguroknak nevezni.

3. A «honunkba jövének» kitétel, arról tanuskodnek, hogy Xorenaci a bolgárokról szóló följegyzést nem főkútfeje Mar Abas Katinából vette; e mellett szólna a bolgár név különböző írásmódja is (v. ö. 1, 6.).

4. Hogy meddig laktak e bolgárok Örményhonban, s vajon elhagyták e azt később, vagy az örményekbe olvadtak e be? — világos tudósítás hiányában eldönteni alig lehet. A szöveg majd nem azt engedeli következtetnünk, hogy később ismét honukba tértek vissza.

5. K o ɣ Tajkh örmény tartomány egyik kerületét képezte. A K o ɣ név egy görög-latin Kol (Col)-nak felel meg, melyet a kólók (coli) colchok (colchi) és Colchis tartomány névben találunk meg. Igen valószínű, hogy a kól (colus) névben kell a legeredetibb alakot keresnünk, a mennyiben a kolchi (colchus)

tekben már a Kr. sz. előtti 17-dik században fölleljük. Xorenaci tehát tévedett. Az Arman, Armenia név valószínű eredetére nézve v. ö. Spiegel: *Iranische Alterthumskunde* I, 207. és 370. ll.

és Colehis nevek rendszeres örmény képzőt mutatnak. Az örményben a Kol-tól ekle képző által gentil és topos-név alakul: Kolyk (Kolkh helyett), s ezt látjuk a col-ch-us, Col-ch-is nevekben. Colehis mint tartomány-név (később Lazica) eleve a Phasis monró partjára volt szorítva, de említenek a görög és latin írók a mellett coleh és col (coli) népeket e tartomány határán kívül is. A déli colehok Trapezustól délre laktak, a kólok pedig ezektől keletre, a moschok, gogárok és taohok által határolva.

II.

Az ogundur- és ogur-bolgárok a byzantin chronographoknál.

A byzantin chronographokból csak néhány tételt akarok kiemelni. E tételek Norenaei állításait fényesen igazolják egyrészt, míg másrészt oly adatokat szolgáltatnak, a melyek segítségével a jelzett két nép hovátartozása, azaz néptani állásának meghatározása és további történetének körvonala eleállitható.

1. Az Ogundurok.

Az ogundurokat mint ilyeneket, azaz jelzett alakban, a történelem nem ismeri. Kútfőink csak az unnugundur (Nikephor) és onogundur (Theophan, Konstantin császár) alakokat ismerik. E népnevekben nem lesz nehéz a byzantiak által oly gyakran használt¹⁾ hún (lumos, hunos, unnos, unos,²⁾ onos) jelzőt föismerni. Részemről bizonyosnak tartom, hogy az unnugundur (onogundur) név két, unnos (onos-hún) + ugundur (ogundur) elemből áll, s hogy e szerint a kérdéses nép tulajdonkép ogundur vagy ugundur nevet viselt.

Az örmény és byzantin kútfők egybevetése egy új névvel hozott össze bennünket, az ogundurok vagy ugundurok névvel, melyet az előtte álló hún-jelző annyira homályossá tett, hogy az általa jelölt nép eddigelé ismeretlen volt. A ponto-kaspi sík, s egyáltalán a continensünk keleti részeiben az első és tizedik század közt szerepelt népek két legje-

Isb ismerője: Thunmann¹⁾ és Zeuss²⁾ urak más hún, illetve bolgár népnévvel hozták össze az unnugundur és onogundur alakokat, a nélkül, hogy annak összetételéről csak némi sejtélemmel is birtak volna, a mennyiben egyszerű ferdítésnek vélték. Ettől az «Attila» méltán nagynevű szerzője sem állt távol. Ő mellőzve a jelzett két író, egy új, költői és genialis, azonban minden tekintetben ferde felfogásnak adott helyt.³⁾

Az ogundurok történelmi eseményeiről csak igen kevés adat jutott reánk. Xorenaci bolgároknak nevezi őket, s ezt a byzantiaik is megerősítik, a mennyiben részint bolgároknak nevezik, részint a bolgárokkal közös uralkodó alá helyezik (Theophan, Nikephor és Konstantin császár).

Az ogundurok eredeti lakhelyét Theophán tartotta fenn számkra, kinél különben is a bolgár-népek lakhelye és vándorlását illetőleg a legkimerítőbb tudósítást találjuk. Szerinte az «onogundur-bolgárok» legrégibb lakhelye s Kaukáz hegység nyugoti részében, a Kuphis (ma Kuban) folyam mentén terült (editio Parisiana p. 296), tehát ott, ahova az Xorenaci helyezi:

«A nagy Kaukáz hegységben . . . a bolgárok honában.»

A VI-ik század folytán már Avar-honban, tehát valószínűleg részben honunk területén, találjuk az ogundurokat. 634-ben Kuvrat bolgár király uralma alatt álltak, s ugyan ez évben sikerült a két egyesült népnek az avar igát leráznia.

¹⁾ . . . «Alle diese Namen sind im Grunde einerlei; Uguren oder Uiguren (sic) scheint der wahre zu sein, und aus ihm sind die übrigen durch einen Khinasmus (sic) entstanden». Untersuchungen über die Geschichte der östl. Europäischen Völker, I, 38.

²⁾ . . . «Am meisten entstellt nennen ihn Ὀνογονδοῦροι, Ὀνογονδοῦροι: die Griechen die letzten Male, da sie des Volkes unter dieser besondern Benennung erwähnen». Die Deutschen und die Nachbarstämme, 713. I.

³⁾ Thierry úr t. i. — Theophan párisi kiadását használta, melyben, dacára annak, hogy codexeinek nagy része a többi chronographok által is igazolt «Ὀνογονδοῦρων Βουλγάρων» helyett a hibás és elvetendő «Ὀνογονδοῦρων Βουλγάρων» olvasás talált kifejezésre — egy hunno-vendobolgar szövetséggel szaporította a történelmet. V. ö. Szabó K.: Attila fiai és utóklai történelme 65. I.

Később a Dunán átkelve Moesiában vettek lakást.¹⁾ S ez az utolsó történelmi följegyzés, mely róluk eredeti törzsnevük kitételevel tesz említést.

2. Az Ogurok.

Az ogurokkal már gyakrabban találkozunk, nem csak a byzanti, hanem a nyugati latin, germán és szláv történelmi kútfőkben is. Az ogurok, illetve ogur-népek nagy és kiváló szerepet vittek, s a történelem még sem ismeri őket. A magyarság történetében is kiváló hely jut az ogurok számára, mert ők képezik azon hidat, mely a magyarságot a hunokkal összeköti. A magyarok idegen hungarus, ungarus, ungrus, ungrus, ungrin, venger, ungar stb. neve az ogurokhoz vezet bennünket, s erre utal a modern ugor név is, melyet az Ural hőszirtjein és a jeghullámú Ob partjain most is feltalálunk, s a mely egy egész, mintegy 12 millió lélekből álló nagy nepesaládot közös elnevezés alá foglalt. Az ogurok története tehát méltán veszi igénybe figyelmünket, mert annak részletes megbeszélése hivatva van östörténelmünk nem egy homályát földeríteni.

Mindezek megbeszélése nem tartozik, de nem is foglalható be a jelen vázlat szűk keretébe, s így mi csak a byzantin kútfők azon adatait fogjuk kiemelni, a melyek hivatvák Xorenaci fönnebb jelzett adatait, de csak is ezeket, világba helyezni.

Az ogurok nevet a byzanti chronographok részint önállólag, részint a hun jelzővel ellátva használják, tehát ogur (ogor, ugor) és unnugur (onugur, onogur) alakban. A nyugati (latin, germán és szláv) kútfőkben található alakok mind a hun jelzővel ellátott alakból indulnak ki. Ezenkívül megjegyzendő, hogy az önálló ogur v. ugor (-gur, -gar, -ger, -gir stb.) alak rövidítve, es részben új hangárnyalat elütüntetése mellett

¹⁾ «*Ἐγένετο δὲ ἡ τῶν βαρβάρων (Βουλγάρων) περιήμισις ἐπὶ τῶν Ἰστροῦ ποταμῶν εἰς τὰ τέλη τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογένετου, ὅτε καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν φανερὸν ἐγένετο. Πρῶτον γὰρ Ὀσγοροδοσίηρος αὐτῶν ἐκάλεσεν.*» Kousztantiu császár de Thematibus, II. 46.

még számos hún népnévben, így a bolgár, saragur stb. nevekben is előjő.

Az ogurok vagyis inkább az onogurok szintén a Kaukáz hegység nyugati részében laktak a Pont-tenger közelében: «item juxta mare Ponticum patria quae dicitur Onogoria, quam subtilius Livanius Philosophus vicinam paludis Maeotidae summitatis esse decernit.»

Ravennai földíró IV, 2.

Agathias (III, 5. §.) hosszasan beszél az onogurok-
nak a lázok vagyis a régi colchok honába történt beüté-
séről. Laziciában vagyis a régi Colchisban az onogu-
rok megveretének, s egy a hadszínhelyhez közel álló erőd,
Onoguris nevet nyert, mely később a keresztyén vallás beho-
zása alkalmával szent István nevééről nevezteték.

Ezen esemény bizonytalan időben ment végbe. Ha azonban Thunmann (i. mű 49. l.) meghatározása való, akkor annak egy a Xorenaci által jelzett eseménytől igen távol álló, maga Xorenaci életkorát meghaladó időben kellett végbe mennie. E szerint a Xorenaci és Agathias által jelzett események nem állnak egymással közvetlen összefüggésben.

Ha azonban tekintetbe és fontolóra vesszük Agathias el-
adását, akkor az nehezen állja ki a tűzpróbát, a mennyiben igen kevés valószínűséggel bír, hogy egy egészen idegen tartományban levő erőd, mely nem is áll a hadszínhelyen, egy annak közelében megvert ellenség neve után neveztessek el. Ehez járul még azon körülmény is, hogy Agathias Onoguris elebbi nevét sem nem ismeri, sem nem említi.

Részemről, tekintettel a nyelvtudomány és ethnographia vallományaira, azon nézetnek adok kifejezést, hogy az Onoguris név azon időből származik, midőn Xorenaci szerint az onogurok «honunkba jövének, és sok időn által lakának Kozj (= Colchis vagyis a későbbi Lazica) alatt.»

Hogy az onogurok innen később kiverettek, az Xorenaci soraiból is kitűnik, s hogy kiveretésük után is iparkodtak a «termékeny és kenyérdús» helyen letelepedni, vagy legalább is zsákmányt szerezni, azt amugy is könnyen elgondolhatjuk.

Az onogurok azon betörése, melyet Agathias jelez, azonos lesz azon általános népmozgalommal, melyet az avarok

megjelenése okozott (v. ö. Priskos 14. §.), s mely azzal végződött, hogy az onogurok az avarokhoz szegődtek, s részt vettek a mostani magyar négy folyamhöz meghódításában. Agathiasnak az Onoguris név eredetére vonatkozó részletét költöztnek, illetőleg szerző saját, de a történet és valóság által nem igazolt, véletlenek tartom.

Az imént jelzettekben csak kevés pozitív eredményt nyertünk, de mégis annyit, hogy Xorenaci szavait beigazolják. S ha a történelem minden egyéb eseményt a feledés özönébe süllyesztett volna is, a Colchisban hajdan létezett Onoguris helynév is, melyben valószínűleg az azt környező terep is részesült, elegendő volna arra, hogy az «Örmény Történetek» atyját hitelesítsék.¹⁾

¹⁾ Az örmény történelmi kútfőknek a húnok és bolgárok régiségére vonatkozó tanai egy új, nevezetes és nagyhorderejű felfedezés által megerősítettnek. A Krimben talált régi héber sírfeliratok nyomán Chwolson úr (Hebräische Grabschriften aus der Krim, 120. l.) azon eredményre jutott, hogy a krími félszigetet és környékét már az időszámításunk előtti századokban török-tatár nyelvű néptörzsek lakták. Ezen török-tatár nyelvű néptörzsek csak a hún népek lehettek, tehát a húnok, bolgárok, avarok és az ogorok; mert mindabból, a mi e népek nyelvére utal, csak az következtethető, hogy a nagy, török vagy tatár közös elnevezés alá foglalt nép- és nyelvcsaládba tartoztak.

A besenyők Súr törzsének történelme

Beniczky Gyula

(Anonymus, Klopoff, Nestor, Kenese, Csuday és G. Szabó kutatásai alapján, valamint a Kátay [Nagykáta], Súri [Zsitvabesenyő], Konkoly-Thege [Budapest], Szilvay [Kompolt], Súr-Kátai [Zsitvafödemes], Szlujka [Aszód], Malonyay [Malonya] és Kátai [Nagykáta] családok házasságlevele, keresztlevele, sírkő-feliratai, peres-iratai és adásvételi-szerződésai, valamint egyéb családi feljegyzései alapján).

A magyarság történelme szorosan összefügg a skythák, újgurok, sumirok, hunok, bessenyők és egyéb rokon törzsek történelmével. Ezek a törzsnevek egyetlen egy népet jelentenek és csak a különféle történetírók jelölik őket különféle nevekkal.

Dentumogerben a hunoknak még 108 törzsük volt, amelyekből csupán a következőknek a neveit jegyezte fel a történelem:

Érd, Szemény, Ung, Kus, Hia, Palócz, Kozák, Baskir, Udmurt, Zürjén, Turk, Jugur, Avar, Várkun, Ungri, Jász, Kun (Nagykun és Kiskun), Csángó, Matyó, Kazár, Bissenyi (Bessenyi), Kabar, Akatzir, Bolgár, Szabard, Besgur, Uz, Székely, Onogur, Csud.

Ezen törzsek túlnyomó többsége ma is Oroszországban, az Ural és Kaukázus, valamint a Bajkal közötti részen él. A többi tovább vándorolt és Etelközig együtt is maradtak.

A sok harc és a sok vándorlás annyira megfogyasztotta a hun népet, hogy Mao-Tun végül is kénytelen volt feladni az újonnan szerzett kínai tartományokat (Kr. e. 4000 körül) és a birodalom súlypontját ismét nyugatra a Balkas és az Aral tó vidékére tette át. Népe itt a pusztában ismét megerősödött, amennyiben egyesült a Hunor és Magor uródaiként ezen a területen

első ősi szumir-hun törzsekkel. Itt különös figyelmet érdemelnek D. Kenese Erzsébet vonatkozó kutatásai.

Ebből a keleti (Mao-Tun) és nyugati (Dula-Nimród) hun törzsek egyesüléséből származott azután Attila.

Anonymus (Belae regis notarius) szerint viszont Álmos vezér Attila, illetve Magog nemzetségéből származott.

Nápolyban (Italia) Klopoff Rora orosz menekült egyetemi magántanár, (akinek az apja 1917-ig a kiewi kormányzóság kormányzója volt), 1926-ban hívta fel az akkor épen Nápolyban tartózkodó Szilvay Gyula figyelmét Nestor orosz krónikás adataira, aki különösen a magyarok kiewi tartózkodására vonatkozólag közöl eddig még nem ismert részleteket. Klopoff birtokában lévő feljegyzések szerint Nestornak a kiewi könyvtárban 1900—1910 között felfedezett újabb adatai szerint Álmos vezér nem esett el Etelekben, hanem ő vezette a magyar seregeket 893-894-ben Kiew ellen és onnét ugyancsak ő vezette tovább 894-895-ben a Kárpátokon keresztül Magyarországba.

Ezek az adatok egészen új színben tüntetik fel a honfoglalást.

Dr. Szilvay Gyulának 1931-1935-ben Kairóban (Egyiptom) módjában állott Prof. Galli jóvoltából Konstantinus porphyrogenitus néhány idevonatkozó adatát a kairói királyi palota könyvtárában tanulmányozni. Konstantinus sok adatot közöl Álmos vezérről. Árpád unokáját, Bulcsu vezért pedig vendégül látta Byzancban. Ő sem állítja határozottan, hogy Álmos vezér Etelekben esett volna el, vagy halt volna meg.

Anonymus „De Gesta Hung.” I. fej. szerint scythia földje nem volt elegendő a megszorodott magyarság eltartására s ezért a vezérek elhatározták, hogy szülőföldjükre eltávoznak és maguknak új hazát keresnek. A hazai krónikások, továbbá Strabon (VII. 306 és IX. 506), valamint Plinius (II. 208) és Regino krónikája mind a túlnépesedést említik a kiköltözés közvetlen okául.

A kiköltözés okáról sem Konstantin, sem Ibn Rosteh nem tesznek említést. Klopoff Rora viszont azt említi, hogy Nestor kutatásai szernit Álmos vezér Kiewnél még mint fővezér, tehát mint kende harcolt a kiewi herceg seregei ellen (893—894), majd az átkelést kierőszakolva, seregét a Kárpátokon keresztül egészen Ungvárig (Ung megye) vezette és ott halt meg természetes halállal. Nestor szerint Álmos vezér, mint nemzetének főáltosa, Ungváron még fehérlovat is áldozott és erre az alkalomra fehér, földig érő selyem

(tehát főáltosi) ruhát viselt, mellén arany nappal. Derekán sárga öv, fején aranyozott süveg.

Ez a tény igen fontos a magyar történelem szempontjából, mert ez azt igazolja, hogy Álmos vezér ebben az időpontban még „kende“, tehát fővezér volt, aki a háború ügyében döntött; egyben főbíró és tuhudum, vagyis főáltos, mint azt Gáborjáni Szabó Mihály kutatásai is megerősítik.

Az a tény, hogy Álmos előrehaladott korára való tekintettel a törzsfőlk Etelközben Árpádot emelték pajzsukra nem változtat a helyzeten semmit sem, mert ismerve a magyar hadi szervezetet tudjuk, hogy Árpád másodvezér, tehát „gyula“ maradt egészen Álmos haláláig. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy Kiewnél és Ungvárott Nestor szerint Álmos volt a kende.

Nestor szerint Álmos vezér Ungváron van eltemetve.

Nestor, valamint a többi kútfők is hét törzset és hét vezért említenek meg, akik a honfoglalásban de facto részt vettek.

Klopoff szerint viszont Nestor rámutat arra, hogy még a honfoglalás befejezte előtt újabb és újabb törzsek érkeztek Magyarország területére. Ezek a Bissenyik (Bessenyők), Matyók, Palóczok és Kazárok (tehát újabb 4 törzs). Nestor megemlíti még azt is, hogy a honfoglalás utáni időkből megint újabb törzsek érkeztek az országba és pedig a Várkunok, Jászok és Kunok (Nagykunok és Kiskunok). Tehát ismét 3 törzs.

Nestor feljegyzései szerint ez az újabb hét törzs az előbbi hét törzs harcaiban és pedig a bolgárok és a kiewi fejedelem elleni harcokban mint hátrvédék szerepeltek és természetesen lezakadtak a zömtől, — és a fővezér seregeihez csak elkésve, tehát már csak Magyarország területén tudtak csatlakozni. Némelyik törzs, mint pl. a Jászok és a Kunok igen nagy késéssel érkezett, ami viszont azzal magyarázható, hogy útjukban folyton harcolniuk kellett és az útirányból kitértek.

Ugyanerre a véleményre jutottak az újabbkori magyar történetírók is, mint Baráthosi Balogh Benedek, Zajthy Ferenc, D. Kenese Erzsébet, Szépvízi Balázs Béla, Gáborjáni Szabó Mihály és Csuday Jenő is.

További két törzs, a Székelyek, akik már a honfoglalás előtt szállták meg Erdélyt és ott telepedtek le —, valamint a Csángók, akik viszont Moldvában találtak otthonra és ma is ott élnek, elválaszthatatlan részét képezik a magyarságnak.

Ezek az adatok azért fontosak, mert a bissenyik (bessenyők) és a többi törzs jogi helyzetét merőben új helyzet elé állítják. Ezek szerint tehát a besenyők,

a matyók, a palócok és a kazárok nem csatlakozott, hanem honfoglaló törzsek.

Ezt az újabb véleményt látszik igazolni maga a történelem is. A biszenyik (bessenyők) törzse olyan hatalmas volt és olyan nagy tekintélynek örvendett, hogy bekéjük (beke = fővezér), Tevel, Árpád fejedelem leányát, Ághka (új magyar kiejtés szernit Agocska) hercegnőt kapta feleségül.

Tevel beke egyben a biszenyik (bessenyők), hatalmas vezértörzsének, az „El-súr“-nak volt a vezére (khán), épen úgy mint Árpád fővezér (kende) a megyeri törzsé.

D. Kenese Erzsébet, Baráthosi Balogh Benedek és Csuday Jenő kutatásai szerint „magyari törzsek egyjogú társa, vérkötés szerint foglaló nem a Tevelé“ — (Kenese: „Vérbulcs“, Budapest, 1940), ami azt bizonyítja, hogy a honfoglalók később elismerték a későbbben érkező törzsek harci te. teit és őket mindenben egyenjogú és egyenrangú félnek ismerték el.

Tevele és Ághka fiai voltak Ertem és Káta, leányuk pedig Kücük (vagy Kücsük) volt (akit később Bulcs vezér vett nőül).

Tevele halála után (Kr. u. 900 körül) Ertem lett a biszenyik bekéje (fővezére). Az ő kérésére telepítette le Bulcs vezér (charkas) a biszenyiket a Duna-Tisza közén, ahol Káta vezér (khagán) megalapította Káta (a későbbi Nagykáta) városát.

Itt tudnunk kell viszont azt is, hogy „káta“ egyben a biszenyik szállásföldjét, illetve főhadiszállásat is jelentette, amit D. Kenese Erzsébet kutatásaiból („Vérbulcs“) tudunk. Ő írta le, hogy „Bulcs vezér süvéjének (süve = sógor), Ertem bekének a kátájában időzött“.

A biszenyik törzse ismét több kisebb törzsré, nemekre oszlott. A legerősebb nem az El-súr volt. Ebből a nemből fejlődött ki a későbbi, és igen nagy tekintélynek örvendő El-súr (Elsúr = Ilsúr) nemzetség.

Minden nemnek az élén a kán (khán), illetve a kagán (khagán) állott.

A biszenyi harcosok, a szerdárok, barna bőr sátrakban laktak és magas fekete prém süveget viseltek.

A beke (fővezér) lófarkas kopját hordott, ami a fővezéri hatalmat jelentette, míg a kánok és kagánok (nemzetségfők) nemzetségjeles, rendszerint totemállatokkal díszített zászlók alatt harcoltak. Így például az Elsúr nemzetségnek az 5 ágas agancsú szarvas volt a totem állata, ami a biszenyik 5 törzsét (nemét) jelentette. Ezen öt törzsből eddig csupán háromnak sikerült a nevét megállapítani. Ezek: el-súr, daróc és el-chod.

Káta kán (vezér) fia volt Or-chon, aki előbb kagán, majd Káta és Ertem halála után beke lett.

Or-chon kán nyomát Csuday Jenő fedezte fel az 1920—1925 közötti években Nagykáta egyik dűledező házsorában, amit az ottani lakók maguk között még „Orkon kán“-nak neveztek. Erről a városnegyedről több fényképfelvételt is készített.

Or-chon beke fia Ek volt, aki szintén a fővezéri, kátában, tehát Nagykátán született Kr. u. 950 körül.

Ek bekének két fia volt, Kara és Dama. — Dama kán az El-súr törzs egyik rajával a mai Bars megyében, a Zsitva és a Szlujka folyók összefolyásánál telepedett le és ott alapította meg Súr-káta községet Kr. u. 990 körül, — amely szállás településből fejlődött ki később a mai Zsitvabesenyő község. Ezen adatokat Csuday Jenő és Szabó Károly kutatásai teszik hitelessé (Magyar történelem, Budapest 1906.)

A Kátay, Sári, Konkoly-Thege, Szilvay, Szilvai, Súr-Kátai, Szlujka, Malonyay és Kátai családok családi levéltárában, valamint a fent említett történelemtudósok kutatásai szerint ez a Súr, vagy El-Súr nemzetség a következőképpen fejlődött ki (amit 1930 május 19.-én Budapesten a Konkoly-Thege nemzetségbe tömörült rokon családok akkori nemzetségfője, Dr. Konkoly-Thege Gyula min. osztályfőnök, az Orsz. Statisztikai Hivatal igazgatója, az akkori évi nemzetséggyűlésen, a nemzetséggyűlés hozzájárulásával elismert):

Tevele (Kr. u. 850 körül)

Káta (900 körül)

Or-chon (930 körül)

Ek, vagy másnéven Sur vezér (955. Turul XXIV. 108)

Dama (990 körül alapítja meg Súr-káta, a későbbi Zsitvabesenyő községet),

El-ega (már Bars megyében született)

Balog,

Elee (1064-ben tért át a keresztény hitre és felvette a Dániel nevet.

A kereszttség felvétele után családnevet is kapott és Elsúr Dánielnek hívták).

Ol-chod (bár a kereszttségben Elsúr Paulus nevet kapta, magát mégis az ősi néven „Ol-chod“-nak nevezte. 1067 körül született),

Un (a keresztségben Elsúr Jakobus nevet kapta, magát azonban ősi szokás szerint „Un“-nak nevezte. — 1100 körül élt),

Az itt felsorolt neveknél három fontos tényezőt kell megállapítanunk:

1.) Bár Elee 1064-ben a keresztény hitre tért át, ősmagyar nevét és vallását továbbra is megtartotta.

Az ősmagyar vallás hívei maradtak Ol-chod és Un is, akiknek mindnyájuknak a családi neve hivatalosan Elsúr volt.

2.) A személynevek előtti „Jl“ vagy „El“ névelő jelentőségét Zajthy Ferencnek és Dr. Mészáros Gyulának sikerült megfejtetniök. Szerintük az ősmagyar család és nemzetségnevek szerkezetében a nemi-, életkori-határozó elemek és méltóság-megjelölések magát az eredeti nevet sorrendben mindég megelőzték. Erre példaként szolgál a Magnickij gyűjteményben (43.1) szereplő Divék nemzetség, mely nemzetség honfoglalás előtti időkből származó neve „Jl-Divék“ volt.

A személynevek előtti „il“, másütt „el“ (ómagyar Eel, 1205—35) tehát méltóságmegjelölés volt. Ez az „il“, vagy „el“ a philologia szerint török-arab hatásra vezethető vissza, ahol névelőként szerepel. Magyar philologiai jelentése „a“ vagy „az“. Vele azonos még az ősmagyar „Ele“, vagy „Elee“, (1211.)

Ebből következik, hogy az Elsúr név méltóságot, vagyis az Elsúr törzsből való származást, illetve a törzs feletti uralmat jelentette. Jelentette egyben az Elsúr törzs elsőbbségét a többi törzssel szemben (vezértörzs).

Igy válik előttünk világossá, hogy a bissenyi (bessenyő) Súr törzs, illetve a Súr nem neve elé miért írták és mondták ki az „el“, illetve „il“ névelőt. Így lett a sútból „el-súr“.

3.) A felsorolt nevek úgy értelmezendők, hogy az utána következő mindég az előbbinek a fia. Bár egy családban egy apától több fiú is származott, az előbb említett történelemkutatónak, Csuday Jenőnek, aki 1910—1916 között évenként legalább 4—5 hónapot töltött Zsitvabesenyőn és Aranyosmaróton, ahol kutasásait végezte, csupán fenti neveket sikerült feljegyeznie. Hitelesen megállapítható tehát, hogy a „Súr“-nemnek 1064-ben a keresztény hitre való attérése után (Elee) a Súrkatán letelepedett ág az „Elsúr“ családnevet használja okirataiban, melyekre vonatkozó adatok és feljegyzések Barsmegyében, Zsitvabesenyőn és Aranyosmaróton, a plébánai hivatalban egészen a legujabb időkig (1930) megvoltak. Ezeket a még fellelhető adatokat az akkori zsitvabesenyői plébános, Havlicsek Nepomuki János,

aki 1907—1917 között volt plebános Zsitvabesenyőn, később ledig Aranyosmaróton, bocsátotta Csuday Jenő rendelkezésére, a többi bessenyő család adataival együtt.

Az Elsúr család története tehát a következőképpen alakult:

Elsúr Dániel (Elee), megkeresztelve 1064-ben Súrkatán, az ottani szláv hittérítő misszionárius által,
Paulus (Ol-chod), 1067 körül,
Jakobus (Un), 1100 körül,
Marcellus, 1138
....., 1160 (talán Johannes)
Albinus, (??)
Karolus, 1216
Klemens, 1240
Pankratius, (??)
József, 1282
Béla, (??)
János, 1325
....., 1348 (talán András)
Pongrácz, 1371
Pál, (??)
Miklós, 1425
Dániel, (??)
Antal, 1472

Csuday Jenőnek sikerült megállapítania, hogy 1472-ig a család az „Elsúr“ nevet használja. Innét kezdve előttünk ismeretlen oknál fogva minden rendelkezésre álló okiraton „Ilsúr“ családnév található, ami a lényegen mit sem változtat.

Ilsúr Béla, Antal fia, 1498 körül született, ugyancsak Súrkatán.

Az Elsúr (Ilsúr) család 1500 körül eladta súrkatái ősi szállásbirtokait, ahol csakhamar egy község alakult ki, mely község 1918-ig Zsitvabesenyő néven szerepelt.

Ilsúr Béla pedig az 1500-as évek elején Trencsén vármegyébe költözött és ott gazdálkodott, mint egyszerű paraszt gazda.

Lőrinc, Béla fia, már a Teplic melletti Rohics-pusztán született 1520 körül. József, Lőrinc fia, városi írnok Teplicen 1545 körül.

Ennek fia János, 1557, hol Ilsúr, hol pedig Ilcsúr néven szerepel a teplici r. kath. plebánia hivatal levéltárában.

Ez az Ilcsur János kötött házasságot 1579-ben Dimian Rozáliával, akitől két fia született: János és András.

Itt meg kell említenünk, hogy Ilcsúr (Ilsur) János a magyar nemesi évkönyvekben „A. N.“ ismeretlen jelzővel, felesége pedig „N. Dimiény“ néven szerepel, fontos azonban két fiuk, János és András, akik I. Rudolf kiralytól 1602 április 29.-én Prágában nemességet kaptak és később bellai és kisztrankóczy előnévvel kaptak donációt. Nemesi nevük „Szilvay“ lett.

1602-től kezdve a családfa ismét zavartalanul követhető egészen addig, amíg a család néhány tagja meg nem változtatta a családi nevét. Ennek a magyarázata a következő:

Midőn I. Rudolf a két Ilcsúr (Ilsúr = Elsúr) fiút, Jánost és Andrást nemesi ranga emelte, és nekik a Szilvay nevet adományozta, a név adományozáshoz az alapot a trencsényi Rohics-pusztához tartozó tanya adta, mely tanyának a neve „Szilváskert“ volt, az ott termelt nagymennyiségű szilva után. A szilva termelés ugyanis a család egyik fő jövedelmi ágát képezte. Ehhez hasonló megállapításra jut több történelemtudósunk is (Kállay I. 104 j. a szil, szilva, szilfa alapján).

A „Szilvay“ név felvétele pedig azért történt, mert a két „új“-nemes a régi, őseitől örökölt „Elsúr“ illetve „Ilsúr“ nevet közönséges, idegen hangzású névnek tartotta. Nem voltak tisztában a név őseredeti, főnemesi jelentőségével és értékével.

Ilyen fatális tévedések még a közelmúltban is előfordultak. Pl. 1941-ben avatták „vitéz“-zé Hiungu Józsefet (Eger), aki ez alkalommal a „magyar“-hangzású „Szabó“ nevet vette fel. — A Vitézi Szék tagjai nem voltak vele tisztában, hogy a „hun“-okat abban az időben, amikor még a kínaiak a kínai-falat építették ellenük védelmül, „Hiunguk“-nak nevezték.

Egy másik példa: egy budapesti tisztviselő, Aul Ákos, komolyan foglalkozott 1943-ban nevének megmagyarosításával egészen addig, amíg fel nem lett világosítva, hogy az „Aul“ egy ősrégi hun szó és több család (5—10) egyesülését jelentette egy „aul“-lá, amelynek az élén az „aul-fő“ állott.

Az 1600-as évek közepén Magyarország egyes vármegyéit (Túróc, Zemplén, Árva, Trencsén, Nyitra, Bars) pánszláv agitátorok lepték el, akik a lakosságot a legkülönfélébb módszerekkel szlávostították, valószínűleg orosz és cseh megbízásból.

Ennek a pánszláv machinációnak ebben az időben rengeteg ősmagyar család esett áldozatul. Ezek közé tartozik a bellai és kis-sztankóczi Szilvay család két fiatal hajtása is.

I. ág: Jánosnak (1602) és feleségének Arcz Margitnak három fiúgyermekük született: György (1629), András (1680) és János II. (1666). Ezt a Jánost a családfa nem vezeti tovább és úgy tünteti fel, hogy utódok nélkül halt el. János II. ugyanis még fiatal korában Túróc-Szentmártonba került és ott családi nevét „Szlujka“-ra változtatta, amikor az ottani erősen pánszláv érzelmű evangélikus papnak a leányát, Michula Jelena-t vette el nőül (1685 körül). A Szlujka családnevet a bars megyei Súr-kátai családi szállásföldön keresztül folyó patak, a Szlujka patakról vette, mely itt folyik a Zsitvába, és amelyik folyó a Zsitvával együtt szerepel az ősrégi címerben is (piros mezőben balra két egymásba torkolló, folyó, jobbra egy 5 ágú szarvas, amelyik szarvai között egy jobbfelé néző lófarkas kopját tart, alatta rovás-írással „El súr“).

Ennek a Szlujka (Szilvay = Elsúr) családnak az egyeneságú leszármazottai egészen 1944 év végéig Aszódon és Hont vármegyében éltek: Összesen 3 család van nyilvántartva.

Mivel nemességükről nem mondtak le, ma is nemeseknek tekintendők és az Elsúr nemhez tartoznak.

II. ág: Andrásnak (1605) és feleségének Kardos Borbálának két leányuk és egy fiú gyermekük született (és nem csupán két leány, amint ezt a nemesi évkönyvek tévesen közlik).

Judit (1652) Otlík Ivánhoz ment nőül, míg Jusztina (1637) Dubrovay Dánielnek lett a felesége.

A két leány születése közötti időben született ugyancsak János II. nevű fiuk 1639-ben Tepliczen, Trencsén megyében. Vonatkozó adatok Csuday Jenő gyűjteményében található.

Ez a János II. Tepliczen volt erdőbirtokos, egy nagyon csekély szántófölddel.

János II. 1663-ban vette el nőül ugyanott Podharszky Katalint. A Szlujka nevet még házasságkötése előtt, 1662-ben vette fel, valószínűleg az ott erősen dolgozó pánszláv agitátorok hatására.

Ennek a második Szlujka (Szilvay = Elsúr) családnak csupán egyetlen leszármazotta élt 1913-ban Trencsén-Tepliczen, Szlujka Stefan, aki ugyancsak kisparaszt volt.

Mivel a nemességről ő sem mondott le, őt is az Elsúr nemhez tartozónak kell tekinteni.

Más Szlujka család Magyarországon nem volt.

III. ág: Csuday Jenő véleménye szerint a Szilvay család még egy tagja változtatta volna meg a nevét, és pedig az 1659-ben meghalt Márton, aki állítólag a „Dobrovolni“ nevet vette volna fel, de ez nincs bizonyítva.

A történelmi kutatás szempontjából még egy fontos tényt kell megemlíteni: Csuday Jenő a zsitvabesenyői ősrégi temetőben egy sírkövet talált, mely sírkő alatt Miklós (1425) nyugszik. Ez a sírkő, bár az idő vasfoga jórészt megette, mégis olvasható és egy agancsos szarvasfejjel van díszítve. Az agancs ágainak a számát Csuday ötnek (5) véli, mert igen elmosódott állapotban van. A szarvas az agancsai között egy jobbranéző lófarkas kopját tartott.

Csuday ehhez hasonló, tehát szarvas és lófarkas kopja díszítésű sírkövet talált Teplícen (József, de évszám már nem volt kiolvasható) talán 1540 körüli évekből, — továbbá a bellai családi sírboltban (Bella község) mely alatt István nyugszik (1700 körül halt meg), — valamint Aszódon, amely alatt az 1811-ben elhunyt Szlujka Tamás van eltemetve.

Ezek a sírkő leletek fontos bizonyítékai annak, hogy az „Elsúr“, a „Szilvay“ és a „Szlujka“ családok magukat egyenes ágon származtatják az ősi „Súr“ nemzetségből.

Ezek a sírkövek egyben a legélesebb bizonyítékai annak, hogy es a három szorosan összetartozó család sohasem adta fel ősi jogait.

Ezen felsorolt adatok ékesen bizonyítják, hogy a három család (Elsúr = Szilvay = Szlujka) a bissenyi súr törzsből, illetve az elsúr nemzetségből származik, — tehát egyenes ágon Tevele bissenyi bekétől, (annak fiától Kátától).

Női ágon pedig egyenes leszármazottja Árpád vezérnek, amennyiben Ághka felesége volt Tevelének.

De ugyanilyen vérrokonságban van a család másik (senior) ága is, amelyik Tevele elsőszülött fiától, Ertem bekétől származik, és akik ma is Nagykáta vidékén laknak. Ezen családok a „suri Kátai“, a „Kátay“, valamint a „Súri“ és a „Szúri“ családok, akik részben Nagykáta és Szolnok vidékén mint kisparasztok a Nagykáta melletti „súri tanyákon“, a Szolnok melletti „besenyő dűlőben“ és a Ceglédi „Kámán-berek“-ben élnek, — elszórva pedig az ország minden részén. Számuk meghaladja a pár száz családot.

Csuday Jenő ugyanilyen módon vezeti vissza a malonyai Malonyay család eredetét is, ugyancsak Zsitvabesityőig és őket „Ozar“ vagy „Ozur“ kagántól (Kr. u. 1000) származtatja, aki a Súr törzs egyik alvezére volt.

Tényként állapítja meg Csuday Jenő, hogy Bars, Nyitra, Zólyom, Trencsén, Hont, Árva és Túrócz vármegyék nemessége jórészt erre a Zsitva-Szlujka folyók partjára kirajzott Elsúr bissenyi törzsről tudja a származását egyenes ágon visszavezetni.

De más, ősrégi magyar családok is a bessenyőktől származnak- így pl. a Daróczy, a Daróci és a Daróczi családok a bessenyők második legerősebb törzsből, a „Daróc“ törzsből, — a Pethő, Pethő, Pető, továbbá a Várkonyi, a Zsámbéky, a Zsámboky stb. családok pedig a harmadik törzsből, az „El-chod“-ból.

A „baróti Beke“, a „baróthi Beke“, a „Beke“ és a „Bekei“ vagy „Békei“ családok szintén Tevele beke elsőszülött fiaig, Ertem bekéig tudják származásukat egyenes ágon visszavezetni. Az Elsúr nemből tehát őket illeti az elsőség, (senior ág).

A Bessenyei, a Bessenyei, a Besenyői, a Besenyő stb. családok minden esetben ősrégi bissenyi családok egyenes ágú leszármazottai.

Csuday Jenő végül megállapítja, hogy a besenyő ősnemes, illetve nemes családok száma még ma is meghaladja az ötezret. Gyűjteményében, amit Baráthosi Balogh Benedek a „Turáni Füzetek“ keretén belül akart kiadni, de ebben őt közben bekövetkezett halála megakadályozta, — több ezer ma is virágzó ősi bissenyi család nevét és adatait dolgozta fel.

Zajthy Ferenc, aki philologiai alapon mutatta ki a szumir-magyar rokonságot, a bissenyi törzset egyenesen Nimród vezér népétől származtatja és gazdag nyelvészeti és egyéb adatokkal bizonyította be, hogy az őt agancsu szarvas milyen alapon került be a Súr nemzetség címerébe.

Uj reneszánsz - 1959

Fehér Mátyás J.

Az Egyház, mint a keresztény világ erkölcsi életének őre, századok folyamán igyekezett rendszabályaival, törvényhozásával híveit vezetni, nevelni és ha törvényeit sérelem érte, akkor az egyházjog szankcióival sujtotta a vétkeket. A törvénysértésért vezekelni szándékozók önkéntes vallomással álltak a bűnbocsátó hatalmat gyakorló Egyház megbízottjai elé, akik bírói tisztet viseltek, nemcsak a bűn megbocsátására, hanem kifejezetten annak fenntartására is. S hogy az Egyház papjai a jobbulási szándék körülményei szerint se járjanak el önkényesen az ítéletmondásban, szokásjog alapján kialakultak olyan gyakorlati rendelkezések, amelyek szerint bizonyos büntettekért, vagy az egyházjog törvényeinek erkölcsileg beszámítható megsértéséért már előre ki volt szabva a meghatározott büntetés.¹

Ezeket a rendszabályokat később leírták és különféle címeket adtak nekik. Legismertebb elnevezésük *libri poenitentiales*, *canones poenitentiales*, később a középkor folyamán *summa de poenitentia*, *liber confessionis*.²

Ezek a gyónás szentségének kiszolgáltatásánál a papok részére megkönnyítették az elégtétel kiszabását. Éppen azért már a niceai zsinat óta majdnem minden egyházi író tollából maradt reánk ilyen penitenciálé.³

A középkorban azonban sok visszaélés származott ezekből a gyónatási kézikönyvekből, mert nagyon enyhe vezekléseket szabtak ki és azokat is meg lehetett váltani alamizsnával.⁴ Az elégtételnek ez a módja, amelyet redemptionnak neveztek, de még inkább a *compositio*, vagyis a kiszabott elégtétel pénzbeli kiegyenlítése, már annyira elfajult, hogy egy német

¹ G. Schnürer: Kirche und Kultur im Mittelalter. Paderborn, 1924 I. 384. l.

² Wassersleben: Die Bußordnungen der abendländischen Kirche. Halle, 1851. 17. l.

³ Schmitz: Die Bußbücher und das kanonische Bußverfahren. Düsseldorf, 1898. 32. l.

⁴ Schmitz: Die Bußbücher und die Bußdisziplin der Kirche. Mainz, 1883. 24. l.

bűnbánati könyv egyenesen felsorolta az egyes bűnökért fizetendő összegeket, sőt a XII. század eleje óta már az is gyakorlatba jött, hogy a megváltáspénzeket nem is kellett valami jótékony célra felajánlani, hanem elég volt, ha közhasznú célokra, híd-, útpítésre stb. fordították.⁵ Ezek ellen a visszaélések ellen emelte fel a szavát a IV. lateráni zsinat, új rendszabályok egybeállítását sürgetve.

Az erkölcsi élet megváltoztatására nagyon alkalmas vállalkozásnak bizonyultak az akkoriban alakult kolduló rendek, de egész különösen Szent Domonkos rendje, amely az igehirdetés mellett a gyóntatást is elsőrendű kötelességének tekintette. A IV. lateráni zsinat XXI. határozata már egyenesen kereste azokat az alkalmas férfiakat, akik nemcsak a székesegyházakban, hanem a káptalani, társulati templomokban is vállalnák az igehirdetést és a gyóntatás terheit. A zsinat további rendelkezése pedig az igazi lelkipásztor típusát igyekezett kijelölni, hogy a hívő sereg bizalma a szentgyónás kegyelmeiben ismét megszilárduljon.⁶

III. Honorius pápa nem győzi elégszer ajánlani ebben a nagy munkájában a dominikánusokat.⁷ IX. Gergely pedig már határozott formában előterjesztéseket is tett ebben az irányban és 1227 július 14-én Lombardia főpapjaihoz nyílt levelet írt, hogy az új szerzetesrendet használják fel a szentgyónások végzésénél, mert ők általános káptalanuk döntései szerint szívesen vállalkoznak a püspökök segítségére.⁸

⁵ Zettinger: *Das Penitentiale Cumeani*. Archiv für katholische Kirchenrecht. 82. (1902.) 118. l. Wassersleben: i. m. 19. l.

⁶ Mansi: *Concilia XXII*. 998. l. Mansi: i. m. XXII. 1010. l. „Sacerdos autem sit discretus et cautus, ut more periti medici superinfundat vinum et oleum vulneribus sauciati; diligenter inquirens et peccatoris circumstantias et peccati, per quas prudenter intelligat, quale illi consilium debeat exhibere, et cujus modi remedium adhibere, diversis experimentis utendo ad sanandum aegrotum.“ Denzinger: *Enchiridion*. 437. l.

⁷ V. Ligiez: *Epitome bullarii ordinis praedicatorum*. Romae, 1898. 162 l. „Cum autem prelati ecclesiarum sepe propter occupationes multiplices seu occasiones alias non sufficient ministrare populo verbum Dei, et statutum hoc fuerit in generali concilio, ut ad sancte predicationis officium salubriter exequendum viri assumantur idonei, potentes in opere et sermone, ... aliquos de fratribus ordinis praedicatorum ex quorum approbata religione magnus in ecclesia Dei fructus iam provenisse dignoscitur, curabimus destinare, qui vestri cooperatores et coadjutores in quibus expedit, existentes tam verbo praedicationis quam visitationis officio vobis suffragium competenter expendant...“

⁸ M. H. Laurent: *Monumenta historica S. P. N. Dominici*. I. *Historia Diplomatica S. Dominici*. Paris, 1933. 149. l.

A Domonkos-rend csodálatos gyorsasággal megvalósította a IV. lateráni zsinat reformgondolatait rendi szervezetével és rövidesen organizálta is a gyóntatói kérdést az egyre jobban fejlődő tartományok életében.⁹ Rendi szervezetüket nyugodtan mondhatta Hauck a középkori kolostorok minta-organizációjának.¹⁰ A papság közt ellenségeik is akadtak, mert egyeseknek az volt a véleményük, hogy a dominikánusok minden hatalmat magukhoz ragadnak és még a *gyónás* szent-ségének kiszolgáltatását is ki akarják sajátítani.¹¹

A dominikánusok nagyon fontos lelkipásztorkodási feladatnak tartották a gyóntatások zavartalan lebonyolítását és ezért nagy gondot fordítottak megfelelő gyóntatók kiképzésére. Éppen azért a IV. lateráni zsinatot követő 10 esztendő alatt négy gyóntatási kézikönyv került ki kezükből, hogy sokáig egyedüli minta maradjon a lelkipásztorkodó papság előtt.¹² Mind a négy dominikánus, akinek a gyóntatási kézikönyve reánk maradt a XIII. század első negyedéből, kiváló egyházjogász volt és mint tanárok működtek különféle egyetemeken. Ezek: *Magyarországi Pál*,¹³ — aki időrendben az első s akit a rendben mint boldogot is emlegetnek¹⁴ — *Summa de Penitentia-jával*,¹⁵ a párisi dominikánusok első perjele a

⁹ Mandonnet: O. P.: i. m. 256. l.

¹⁰ Hauck: Kirchengeschichte IV/4. 409. l.

¹¹ P. Frédégand: Études Franciscaines. XXXIV. 559. l. „...den Klerus suchten sie aus allen seinen geistlichen Würden zu verdrängen. Sie maßen sich die Spendung des Bussakramentes an...“

¹² Mandonnet O. P.: Les Frères Prêcheurs et le premier siècle de leur Histoire Semur, 1918. 26. l.

¹³ Mandonnet O. P.: La Summa de Poenitentia Magistri Pauli presbyteri S. Nicolai. (Magister Paulus de Hungaria O. P. 1220—1221.) Megjelent: Saint Dominique, l'idée, l'homme et l'oeuvre. Paris. II. 249—269 l. és „Aus Geisterwelt des Mittelalters“. Supplementum III. Beitr. z. Geschichte des Ph. und. Th. des Ma. Münster, 1935. Különlenyomatban is. Hazánkban eddig csak dr. Pfeiffer Miklós foglalkozott vele „Magyarországi Pál az első gyóntatói kézikönyv szerzője“ című rövid tanulmányában: Új Élet, 1939. 113—117. l.

¹⁴ Année Dominicaine, où vie des Saints, des Bienheureux, des Martyrs et des autres personnas illustres de l'ordre des Frères Prêcheurs. Lyon 1883—1896. Février 609. l. Magyarországi B. Pál irodalmát egyébként közöltem „Magyar fények...“ Bpest, 1942. c. munkámban. 30. l.

¹⁵ Mandonnet O. P.: i. m. 257. l. „Dès les premières années de l'apostolat dominicain sur le terrain de l'administration du sacrement de penitence, nous sommes en présence d'un complexe de quatre ouvrages composés par les Prêcheurs en l'espace de quelques années. Maître Paul de Saint-Nicolas compose sa Somme à Bologne... les Prêcheurs parisiens du couvent de Saint Jacques en rédigent une autre vers le même temps et

Flos Summarum-mal,¹⁶ Konrád, a német rendtartomány főnöke¹⁷ és *Pennaforti Szent Raymund*.¹⁸

Közülük minket most *Magyarországi Pál Summa de penitentia*ja érdekel.

*

Magyarországi Pál már a Szent Domonkos-rend megalapítása előtt a bolognai egyetem egyházjogi tanára volt.¹⁹ Irodalmi tevékenységének kánonjogunkban tiszteletreméltó eredményei maradtak.

A tudós kánonjogászt már 1219 második felében a domonkánusok között találjuk, aki magának Szent Domonkosnak személyes hatására lépett be.²⁰ 1219-ben ugyanis három másik rendtársával résztvesz egy telekvétel hitelesítésénél, mint Szent Domonkos megbízottja,²¹ 1221 január 13-án pedig az ő hitelesítésével véglegesítenek egy adás-vételi szerződést és ebben az okiratban mint a bolognai Szent Miklós-egyház kollégiumának perjele és egyetemének rektora szerepel.²² Széleskörű jogi tudását aztán rendje szolgálatára bocsátotta és feltehető, hogy magának Szent Domonkosnak megbízására írta meg híres *Summa de Penitentia*-ját, hogy a rendtestvéreket a gyóntatás sok apróbb-nagyobb nehézségeitől megszabadítsa.²³ 1221 májusában aztán a rendalapító negyedmagával

dans le même style: Conrad de Teutonie, provincial de son ordre en Allemagne et ancien juriste de Bologne, écrit pareillement une Somme de la confessioin qu' utilise saint Raymond de Pennafort dans son ouvrage, longtemps célèbre écrit entre 1222—1228...“

¹⁶ J. Dietterle: Die Summae confessorum von ihrem Anfängen an bis zu Silvester Prierias. Zeitschrift für Kirchengeschichte. 1903—1907.

¹⁷ Quetif—Échard O. P.: Scriptorum O. P. I. Paris, 1791. 34 l.

¹⁸ F. Balme—Paban: Raymundiana. Romae, 1898—1901. MOPH. (IV.)

¹⁹ Quetif—Échard: i. m. 21. b. és Pfeiffer Miklós dr.: Die ungarische Dominikanerordensprovinz... Zürich, 1913. 18. l. Toldy F.: Magyar Pál XIII. századbeli kánonista. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. VII. sz. 1871. Gábor Gy.: Magyar Pál XIII. századbeli kánonjogtudós „Notabilia“ című művének ismeretlen példánya a giesseni egyetemi könyvtárban. Magy. Könyvszemle. 1919. I. 19. l. Fejérpataky L.: Jog- és természettudomány az Árpádok alatt.“ Figyelő, III. k. 1877. okt.

²⁰ Mandonnet O. P.: i. m. 254. l.

²¹ Cormier O. P.: La Bienheureuse Diane D'Andalo et les Bienheureuses Cécile et Aimée. Rome, 1892. 43. l.

²² P. Mandonnet O. P.: La „Summa de penitentia Magistri Pauli presbyteri S. Nicolai“. Sonderdruck aus: Geisteswelt des Mittelalters. Studien und Texte. Martin Grabmann zur Vollendung des 60. Lebensjahres von Freunden und Schülern gewidmet. 535. l.

²³ Pfeiffer: Új Élet. 1939. 115. l.

Magyarországra küldötte, hogy itt is megalakítsa a dominikánus rend szervezetét. A kún missziókban lelte vértanúhalálát, amikor a tatárok 1242-ben hazánkra törtek.²⁴

Pál mester könyve két élesen elválasztható részből áll. Az első a tulajdonképpeni gyóntatási kézikönyv, vagy amint az ilyen irodalmi alkotásokat nevezik: Summa de confessione.²⁵ A második résznek *Mandonnet* adott tanulmányában önálló címet: Tractatus de vitiis et virtutibus néven.²⁶ Eljárása helyes, mert a Summa eddigi kiadásánál is szétválasztották a két részt,²⁷ sőt egyik-másikban a bűnökről és erényekről tárgyaló fejezetek meg sem találhatók.²⁸

A legelső kiadás *Raymond Duellius* nevéhez fűződik, aki a XVIII. század elején gyűjteményes művében Pál mester Summájának is helyt adott, de csak az első résznek.²⁹ Duellius kiadása nem emeli ki a bünbánati könyv kapcsolatait az egyházzal és csak elvétele találunk benne utalásokat a IV. lateráni zsinat határozataira.³⁰

Annál több kapcsolat adódik a montecassinói bencések gyűjteményes kiadásában, amely 1880-ban jelent meg és több más jóoldala mellett az a nagy előnye, hogy az egész művet közli, tehát a bűnről és erényről írt fejezeteket sem hagyja el.³¹ Egyébként a kutatás eddigi eredményeként bizonyítani lehet, hogy ez a kiadás az eredeti kézirat szövegezése után készült és az egyetlen ösformája Pál mester munkájának.³²

Legújabban a holland egyháztörténész, *J. Lindenboom*, 1919-ben *Berengár* bíboros átdolgozásában adta ki a Summa de Penitentia-t.³³ (Berengár († 1323) francia egyházi író átdolgozása azonban nagyon megváltoztatta már az eredeti

²⁴ Mandonnet O. P.: i. m. 255. l. G. Frachéto O. P.: Vitae Fratrum Ordinis Praedicatorum necnon Cronica Ordinis ab anno 1208 usque ad 1254. Lovanii, 1896. 308. l.

²⁵ Furnier: Etudes sur les pénitentiels. Revue d'histoire et de littérature religieuse. VI—IX. 1901. l.

²⁶ Mandonnet: O. P.: Saint Dominique. II. 251. l.

²⁷ Duellius: Miscellaneorum 83. l.

²⁸ Trieri városi könyvtár kéziratgyűjtemény: Cod. 802. fol. 254. ssqu. Idézi Weisweiler i. m. 248. l.

²⁹ Raimundus Duellius: Miscellaneorum, quae ex codicibus mss. collegit Liber I. Augustae Vind. et Graecii. 1723. 59—83. l.

³⁰ Duellius: i. m. 70. l.

³¹ Bibliotheca Cassiensis seu Codium Manuscriptorum qui in tabulario Cassiensi asservantur. Series... aucta. Tomus IV. 1880. 191—215. l.

³² Weisweiler: i. m. 247. l.

³³ Dr. J. Lindenboom: Een middeleeuwsch handschrift over de biecht. Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis N. S. XV. 1919.

szöveget, nagyon sokat bővített rajta, úgyhogy csak nehezen lehetett belőle kiválasztani Pál mester szövegezését.³⁴ Ez a kiadás nem vette alapul az előtte megjelent szövegkiadványokat, sem az eredetinek tartott montecassinói kódexet, hanem csak két hollandi kézirat egybevetésével készült.³⁵

Kéziratban feltűnően sok példány maradt reánk Németország, Ausztria, Francia-, Olaszország és Anglia könyvtáraiban. Egyedül a müncheni kéziratgyűjtemény 17 darabot tart belőlük számon. *Weisweiler* kereken ötven darabot sorol fel tanulmányában, de felsorolását korántsem tartja teljesnek.³⁶

A kéziratos példányok közül természetesen a XIII. századból valók érdemelnek legnagyobb figyelmet. Pál mester korából minden kétséget kizáróan 4 kódex származik: 3 *müncheni*³⁷ és az *erlangeni*.³⁸ A három első egyöntetűen Pál mestert tünteti fel szerzőjéül, míg a negyedik példány névtelen. Későbbi átírásokban 13 példány még mindig Pál nevét viseli, 13 kézirat más szerző neve alatt szerepel, 20 pedig a szerző közelebbi megnevezése nélkül.³⁹

A „Summa de Penitentia“ kutatói egyébként nem egyeztek meg a szerző kilétének megállapításában, amíg P. *Mandonnet* kétségtelenül be nem bizonyította, hogy Magyarországi Pál mestertől származik.⁴⁰

Már a szövegkiadók véleménye sem egyezik, ha a szerzőről van szó. *Duellius*, az első kiadásban feltünteteti ugyan a kódex címét „Summa Magistri Pauli presbyteri sancti Nicolai“, de hogy ki volt Pál presbyter, arra nem felel, bár könyvéhez írt előszavában magyarázatokat fűz az említett névhez.⁴¹ A *Florilegium Cassinense* leírása sem mer véglegesen állást foglalni, hogy kinek tulajdonítsa a Summa penitentiae-t, hanem ismeretlen szerzőjét már két kódex egybevetésével a dominikánusok között keresi és kiadásának címét így formulázza meg: „Incipiunt rationes penitentiae compositae a fratribus praedicatorum.“⁴²

³⁴ Mandonnet O. P.: i. m. 251. l.

³⁵ Weisweiler: i. m. 248. l.

³⁶ U. o. és 251. l.

³⁷ Kalalog der Münchener Staatsbibliothek: Clm 4586, fol. 1 ss., Clm 9666, fol. 75. ss., Clm 11.338. Fol. 48.

³⁸ Universitätsbibliothek. Cod. 276. fol. 9. s.

³⁹ Weisweiler a szerzők szerint csoportosítja a kéziratokat, nem kronológikus sorrendben. I. m. 250–251. l.

⁴⁰ P. Mandonnet O. P.: i. m. 269. l.

⁴¹ Duellius: i. m. V. ö. Számozatlan előszavában a 3. §.

⁴² Bibliotheca Cassinensis, Series IV. 191. l. „Tractatum de Confessione edituri titulum sumimus ex Cod. 799. B., cuius lectiones variantes dabimus.“ Egyébként casinói bencések kódex leírása a következő: „Cod.

Ezzel az 1880. évi kiadvánnyal szemben azonban a montecassinói kézirat-katalógus teljes határozottsággal Magyarországi Pált vallja a Summa de Penitentia szerzőjének.⁴³ Ez a katalógus csak 1915-ben jelent meg és így kiadói felhasználhatták *P. Mandonnet* tudományos eredményét a Summa szerzőségéről, amelyet már 1911-ben közrebocsátott.⁴⁴ Éppen azért különösen hangzik, hogy *Weisweiler* még mindig „egyedülállónak” tartja a montecassinói bencések véleményét.⁴⁵ Pedig *Mandonnet* többször is bebizonyította már, hogy Magyarországi Pál, bolognai egyházi jogtanár, dominikánus szerzetes az egyetlen lehetséges szerző.⁴⁶ Igaz, hogy *Weisweiler* sem zárja ki a lehetőségeket, annál is inkább, mert véleménye szerint is a kánonjogban nagyon jártas valaki írhatta a gyóntató-kézíkönyvet, mert tele van utalásokkal a közelmúltban lezajlott IV. lateráni zsinat határozataira, de a régebbi egyházbírói fogalomalkotást is nagyon jól ismerte a szerző. Azt is elismeri, hogy a könyv íróját szerzetesek között kell keresni, mert nagyon is jól ismeri a közösségi életet és a rendi kérdéseket nagy elszívettel és még nagyobb hozzáértéssel kezeli. Mégsem fogadja el az általa „egyedülállónak” vélt cassinói bencések véleményét, mert a belső bizonyítékok alapján szerinte nem lehet konkrét névre meghatározott személyre következtetni. Végső eredményként azonban *Weisweiler* sem zárkózik el egy bolognai jogtanár szerzőségének elfogadásától, de megkérdőjelezi a szerző dominikánus mivoltát.⁴⁷

Ezzel szemben közel ötven kézirat összehasonlítása és végigtanulmányozása után *Weisweiler* kereken elveti *Schulte* állítását, hogy a Summa de Penitentia egy a passauai egyházmegyéhez tartozó, Pál nevezetű német paptól maradt volna reánk.⁴⁸ *Weisweiler* megcáfolta ezt a véleményt azzal, hogy áttanulmányozta a müncheni kéziratgyűjteményt, amelynek egyik példányára hivatkozva állította fel tételét *Schulte*. A vizsgálódás eredményeképpen kiderült, hogy *Schulte* magát a kéziratot nem

CLXXXIV. Codex membranaceus in folio, longitudinis 35/o, latitudinis 24/o, paginarum 292, duplici columna, characteribus Latinis, vulgo Gothicis, saeculi XIV. exaratus. Plura continet.“ De Confessione, vitiis et peccatis „Incerti.“ p. 60.

⁴³ Codicum Casinensium Manuscriptorum Catalogus. Cura et studio monachorum S. Benedicti Archicenobii Montis Casini. 1915. Nota ad cod. 184. 1.

⁴⁴ *Mandonnet* O. P.: The Catholic Encyclopedia. New-York, 1911. XII. 369. 1. Öt idézi *Pfeiffer* Miklós: Die ungarische Dominikanerordensprovinz von ihrer Gründung 1221 bis zur Tatarenverwüstung 1241—1242. Zürich, 1913. 19. 1.

⁴⁵ *Weisweiler*: i. m. 257. 1.

⁴⁶ *Mandonnet*: Sonderdruck aus Geisterwelt des Mittelalters... 544. 1. és Saint Dominique... Gand 121—122; Paris, II. 269. 1.

⁴⁷ *H. Weisweiler*: Handschriftliches zur Summa de penitentia des Magister Paulus von Sankt Nikolaus. Scholastik, 1930. 256. 1.

⁴⁸ *Fr. Schulte*: Geschichte der Quellen und Litteratur des canonischen Rechts. Stuttgart, 1877. II. 531. 1. „Der Umstand, daß die Wiener Handschrift nebst anderen, welche den Namen Paulus nicht haben, das Werk ad honorem b. Nicolai, verfaßt sein lassen und in mehreren der Verfaßer als presb. S. Nicolai, prope Passau bezeichnet wird, rechtfertigt wohl die Annahme, daß es im 14. Jahrhundert von einem deutschen Geistlichen der Diözese Passau. namens Paulus gemacht wurde.“

is látta, hanem csak a katalógus után indult, amelyben a kódexen egyáltalában nem is szereplő „prope Passau“ megjegyzés van.⁴⁹

Hasonlóképpen járt el P. Schmoll O. F. M. is, de még megtoldotta Schulte tévedését azzal, hogy már egész konkrét formában állította, hogy Pál mestert nem világi papok sorában kell keresni, hanem a passauai Szent Miklós apátság Ágoston-rendi kanonokjai között.⁵⁰

A legrégibbnek ismert Summa de penitentia szövege a montecassinoi könyvtár kéziratgyűjteményében van. Nem önálló kódex, hanem több más korabeli kézirattal van egybekötve. A kódex 277. oldalán kezdődik és a 292.-ig tart. A benccs kiadók a lapok kopottsága miatt nem tudták elolvasni a tractatus címét és ezért az ugyancsak a montecassinoi könyvtár kéziratárának egyik variánsából vettek számára címet: *Incipiunt rationes penitentiae compositae a fratribus praedicatorum*.⁵¹

A könyv különben két részre osztható: az első rész a tulajdonképpeni Summa de penitentia, amely a gyónás lényegét minden vonatkozásban kimeríti, a második az egyetlen fejezetre oszló, de azért terjedelmes bűnkatalógus, és végül harmadiknak az erénytan következik, ez azonban szerves folytatása a büntannak.

Az egyes fejezetek címei nagyobb betűkkel íródtak, hogy az olvasó könnyebben megtalálja, amit keres. Ugyancsak a könnyen kezelhetőséget szolgálja az egyes fejezetek címeiből egybeállított bő tartalomjegyzék, amelyet a szerző mindjárt a bevezető sorok után iktatott a könyvbe. Ez a következő:

Quo tempore inceperit confexio(igy)?

Quare fuit instituta confexio?

Cui facienda sit confexio idest cui confiteri debemus?

Quando sit confitendum?

Que precipue in confexione requiruntur?

Que sint necessaria ad veram confexionem?

De allocutione sacerdotis et miti inductione ad confitendum.

Utrum circumstantie agravent peccatum?

De interrogationibus a sacerdote faciendis.

De generibus abusionum.

De officio et debito sacerdotis erga penitentem.

Quis peccata dimittat?

Per quem mortalia sive venialia dimittuntur?

De modo penitentiae pro quolibet peccato.

Que debent confiteri in impositione pene?

Quot sunt casus in quibus teneamur semel confexum interum confiteri?

⁴⁹ Weisweiler: i. m. 256. 1.

⁵⁰ P. Schmoll O. F. M.: Die Bußlehre der Frühscholastik. München, 1909. 112. 1.

⁵¹ Bibl. Cassinensis: 191—215. a—b.

Quid valeant remissiones que fiunt hospitalariis, templariis, et aliis in pontibus, dedicationibus ecclesiarum et festiuitatibus sanctorum?

De nocturna pollutione.

De coytu coniugali.

De gradibus peccatorum.

De dilatione penitentie.

De impedimentis confexionis.

De desperatione venie.

De principalibus vitiis.

De cardinalibus virtutibus.

Már ebből a tartalomjegyzékből is látszik, hogy a gyónás minden vonatkozásban alaposan, kimerítően nyert megvilágítást. Az általános és inkább elvi kérdéseket tárgyaló fejezet után, amelyek a gyóntatók tudását szándékoznak elmélyíteni erről a fontos feladatról, mind jobban a valóságos életet tárgyaló gyakorlati irányítások következnek.

A főbűnökről szóló fejezet kereken 55 bűnt vesz sorra, de ezekhez nincsen hozzászámítva egyik-másik bűn alfaja, amelyeket Pál mester hosszan és részletesen sorol fel. Különösen hosszadalmasan tárgyalja a hazugságot⁵² és a paráznságnak elfajult módjait.⁵³

Ezzel a fejezettel minden bizonnyal az volt a szerző célja, hogy a gyónásban elhangzott vétkek nemét, faját és lényegét a gyóntató röviden egy helyen találhassa és hogy azoknak mindenféle módjáról tiszta fogalmat alkotva könnyebben mondhasson ítéletet.

A bűnökről szóló fejezet különben nagyon sok kéziratból hiányzik.⁵⁴

Az erénytan 46 erényt tárgyal számos apró alfajával. Az erények tárgyalása egészen szokatlan a bűnbánati könyvek irodalmában, de a IV. lateráni zsinat szellemének nagyon is megfelel, mert nemcsak a bűnt, az árnyékot, hanem az erényt, a fényt is meg akarja mutatni a gyóntatón keresztül a gyónónak. A pozitív lelki irányítás, az erények vonzó ecsetelése annyira szokatlan a gyóntatási kézikönyvek irodalmát ismerők előtt, hogy egyszerűen tagadták az erénytani résznek a Summa de penitentia-hoz való tartozását.⁵⁵ Mandonnet azonban minden kétséget eloszlatva bebizonyítja, hogy egy és ugyanazon szerzőtől való mindkét rész.

Az eddig ismert Summa de penitentia példányok közül

⁵² Bibl. Cassinensis: 205. a—b.—206. a.

⁵³ U. o.: 208. a—b. 209. a.

⁵⁴ Weisweiler: i. m. 250. l.

⁵⁵ Duellius: i. m. 72. l.

azok, amelyek kifejezetten Pál mestert vallják szerzőjüknek, a felíratuk kisebb-nagyobb eltérésekkel mindig a következő: „*Magistri Pauli Presbyteri Sancti Nicolai Summa de penitentia*“.⁵⁶ Vannak azonban egyik-másik kéziratban közelebbi meghatározások is szétszórva, mint „Prior“, „Praedicator“ vagy egyszerűen a dominikánusoknál szokásos cím: „frater“.⁵⁷ Ezen a tizenhétet kívül a többi kézirat mind későbbi másolat, vagy átdolgozása az eredetinek és másolójuk vagy átdolgozójuk szerint *Berengar* bíborosnak († 1323),⁵⁸ *Pennaforti Szent Raymundnak*, *Caraccioli Ferencnek* († 1326), vagy egy bizonyos *Vilmos Mesternek* tulajdonítják⁵⁹ a *Summa de penitentia* ismerői. A nagy többség azonban elfogadja a „*Paulus presbyter*“-t, csak abban nem tudnak megegyezni, hogy ki is volt ez?⁶⁰

Pál mester munkája elején bevezetést ad: „Mivel a gyónatással kapcsolatban a lelkekre veszélyek háromolhatnak és néha nehézségek merülhetnek fel: Isten és Szent Miklós tiszteletére, a testvérek hasznára és a gyónók üdvére a gyónásról rövid értekezést állítottam össze az egyes dolgokra, melyek a gyónással kapcsolatban szükségesek és előfordulnak, meghatározott címek alatt rámutatva, hogy az olvasó azt, amit keres, könnyebben megtalálhassa.“⁶¹

A bevezető szavaiból világos, hogy a szerző valamilyen szerzetesi közösségnek szánta a művét, mint Pfeiffer írja: „Abból, hogy a szerző ‚a testvérek hasznára‘ írja művét, világos, hogy egy egyházi kollégium, papi testület számára ír, mégpedig oly testület számára, amely a gyónatással rendszeresen

⁵⁶ Münchener Handschriftencatalog: Clm. 4782. a.

⁵⁷ Mandonnet O. P. i. m. 262. l.

⁵⁸ Lindeboom: i. m. 161. l.

⁵⁹ B. Hauréau: Notices et extraits III. 225. l. *Historie litter. de la France* XXX. 411. l.

⁶⁰ V. ö. 39. jegyzetünkkel. Egyébként Mandonnet-en kívül Magyarországi Pált tartja szerzőnek A. Teetaert is „*La confession aux laïques*“ című munkájában: „*Cette dernière opinion serait la plus vraisemblable, parce que le texte entier trahit l'état religieux de l'auteur.*“ Paris, 1926. 352. l.

⁶¹ „*Quoniam circa confexiones pericula sunt animarum et difficultates quadroque emergunt, ideo ad honorem dei (igy!) beati nicolay (igy!) et ad fratrum utilitatem ac confitentium salutem tractum brevem de confexione compilari sub certis titulis singula que circa confexionem requiruntur et incidunt concludentes ut facilius lector que velit valeat invenire...*“ *Bibl. Cassinesis*: 191. b. Pfeiffer Miklós fordítása: *Új Élet*, 1939. 115. l.

és intézményesen foglalkozik és amelyhez a nevezett Szent Miklós-templom tartozik.⁶²

Magából a kéziratból tehát nehéz lenne Magyarországi Pálra gondolni, mint szerzőre, azonban a külső bizonyítékok ereje eloszlatja a kételyt és maradéktalanul elfogadhatóvá teszi a tudományos kutatások eredményét, hogy az első magyar dominikánus tartományfőnök volt a könyv írója.

Azok számára, akik a „presbyter Sancti Nicolai“ titulusból egyedül szeretnék a szerző kilétét leleplezni, a legnagyobb nehézséget éppen a jelzett titulus okozza. Ők minden áron magyarázatot keresnek a „Sancti Nicolai“ egyház jelölésére és azzal igyekeznek megoldani a nehézséget, hogy apátságokat, székes káptalanokat keresnek, amelyek Szent Miklós tiszteletére alakultak. Így egyesek a passzai egyházmegyében lévő Agoston-rendi kanonokok monostorára gondoltak,⁶³ ahol Pál mester vagy mint a világi papság soraiban élő jogtudós, vagy mint szerzetes, az említett rend tagja írta volna a Summa de penitentiát.⁶⁴ Ezeket a feltevéseket azonban magából a szövegből nem sikerült meggyőzővé tenniük, mert a szöveg belső bizonyítékai erre nem adnak elegendő alapot.

S amíg az ellenkező véleményt hangoztatóknál a nehézséget a „presbyter Sancti Nicolai“ titulus okozza, addig Pál szerzőségének ez a leghatásosabb és döntő bizonyítéka. A dominikánus rend történetének legelső forrásai bőséges adattárat nyújtanak arra, hogy a Szent Miklós templom papjának kilétét feltárjuk. Tudni kell, hogy Szent Domonkos első bolognai letelepedését a Szent Miklós templom papjai között szervezte meg. S a középkor szokása szerint a hivatalos leveleket, okiratokat, bullákat az újonnan alakult rendeknél ahhoz a templomhoz címezték, amely körül a szerzetesek egybetömörültek. Sok analógiát lehetne erre felsorolni, de elég, ha csak a dominikánus rend történetét nézzük. III. Honórius pápa bullát intézett a toulouse-i dominikánusokhoz 1216-ban és mivel az itteni templom Szent Román tiszteletére volt szentelve és a testvérek ott működtek, a következő felirattal küldi levelét: „Dominico, priori *sancti Romani* tolosani. A következő 1217. év januárjában pedig így ír: „*fratribus sancti Romani, predicatoribus in partibus tolosanis.*“⁶⁵

⁶² U. o.

⁶³ Schmoll: i. m. 247. l.

⁶⁴ Schulte: i. m. 531. l.

⁶⁵ M. H. Laurent: Monumenta historica S. P. N. Dominic. I. Historia diplomatica S. Dominic. Paris, 1933. 84., 90. l.

De a kérdéses bolognai Szent Miklós templom dominikánusainak történetében is van elegendő példa arra, hogy a templomok titulusai szerint címezték a szerzeteseknek szánt leveleket és okiratokat. III. Honorius 1220 március 24-én örömet fejezi ki a bolognai szenátus tagjainak és a lakosságnak afölött, hogy jóindulattal vannak a dominikánusok irányában, akiket „*dilectis filios fratres ordinis Predicatorum sancti Nicolai bononiensis*“ nevez.⁶⁶ S hogy nemcsak a renden kívülállók-nál volt szokásban a templom titulusának használata, hanem maguk a testvérek is használták, bizonyítja egy adás-vételi szerződés 1220 július 22-éről, amelyet a Szent Miklós templom dominikánussá lett régebbi rectora adott át Rudolf testvérnek, az akkori rectornak: „*vendo ac trado vobis fratri Rudolfo presbytero ecclesie sancti Nicholai de ordine Predicatorum, recipienti, ad honorem Dei et predictae ecclesie et totius conventus prefate ecclesie.*“⁶⁷ Ennél is sokkalta többet mond, sőt nemcsak azt teszi kétségtelenné, hogy Pál mester dominikánus volt, hanem azt is, hogy azonos Magyarországi Pállal, a magyar rendtartomány első főnökével, egy adás-vételi szerződés hitelesített okirata, amelyben 1221 január 13-án a korábban megvett területek kifizetését intézték el a testvérek. Az okiratban a következőket olvashatjuk: „*Domino Paulo priore atque rectore collegii sive universitatis ecclesie beati Nicholai de braida de ordine Predicatorum.*“ A vége felé pedig: „*Actum in clauastro et capitulo ecclesie beati Nicolai iuxta ipsam ecclesiam.*“

Hogy Pál mester azonos Magyarországi Pállal, az kétségtelenül kiderül a jelzett szerződésből és csak erősödik a bizonyosság, ha tudomásul vesszük, hogy Pál mester csak 1221 május 30-án, pünkösdkor kapta Szent Domonkostól a megbízatást, hogy Magyarországon is megszervezze az új szerzetet.⁶⁹

⁶⁶ Laurent: i. m. 149. l.

⁶⁷ U. o.: 134. l.

⁶⁹ Mandonnet O. P.: i. m. 259. l. Pál mester magyarságát — szerény nézetem szerint — bizonyítják a kritikai szövegben előforduló betűfelírások is, amelyek a magyar nyelv sajátjaiból fakadnak. A kemény és heheztos mássalhangzókat mint CH, K, H, sűrűn és következetesen elcseréli gyengékre: Chrysostomus helyett mindig Grisostomust (Bibl. Cas. 202. a., 206. 2., 210 b., stb.), Hieronimus helyett Jeronimust (213. b., 215. a.), Colossenses helyett Golossensest (199. a—b.) használ. De kerüli a magyar nyelv sajátja szerinti mássalhangzó torlódást is. Pl. Nahman helyett Nahamant ír (204. a.). Hozzáértő nyelvészek bizonyára még több magyaros mellékízt is észrevennének!

A „presbyter Sancti Nicolai“ titulus titka tehát egyedül azzal oldható meg, hogy elfogadjuk a szerző dominikánus mivoltát. Ebben csak megerősít bennünket sok más kézirat felirata, melyek nem hozzák ugyan a Szent Miklós templom nevét, de a dominikánusoknál szokásos megszólításokat alkalmaz-
zák. Weisweiler által feldolgozott kódex szétszórt személy jelöléseiből aztán egyre jobban kialakul az egyetlen lehetséges tétel: Pál mester, a Szent Miklós templom presbitere, jogtudós, szerzetes, prédikátor, perjel, testvér nem más, mint Magyarországi Pál dominikánus szerzetes, a bolognai egyetem kánonjogi tanszékének tanára!

A casinói bencések kiadásában megjelent eredeti kódexszövegben említett „prior mester, Magister Dominicus“⁷⁰ tehát a szent Rendalapító, Szent Domonkos, akinek az irányítására írta művét a szerző.

Hogy a rendalapító felhasználta Pál mester jogi tudását és a városi tanács, valamint az egyetem tanácsa előtt szerzett tekintélyét az életnek induló rend érdekében, arra több példát láttunk.⁷¹ Nyugodtan feltehetjük tehát, hogy éppen mestere megbízásából írta ezt a munkáját is. A szöveg fogalomalkotásánál látszik, hogy hol a jogtudós felkészültsége, hol a lélek-tani törvények alapos ismerete vezette tollát. Az első Pál mester rendszerező szellemére vall, a másodikban része van Szent Domonkos hatásának is. Ezt nemcsak a kifejezett felemlítésből állapíthatjuk meg, hanem abból a fejezetből is, amelyben ez a felemlítés történik.

A bármiféle vétkek meggyónásának módjáról írt fejezetben ugyanis egy a többtől egészen elütő, szelíd hang, megértést mutató szándék csendül meg. Nem mintha a többi fejezetekben rideg lenne, de itt az igazságosság elvének kemény hangoztatása helyett inkább az irgalmasság lép előtérbe. S a lelkipásztor aggodalma sugalmazta ezeket a sorokat: „*viderit sacerdos animos conversorum, contritionem confitentis, dolorem ingemiscentis... et debet secundum hoc mitiorem penitentiam indicare...*“ A lelkiélet ismerőjére vall ugyancsak ebben a fejezetben az az ajánlás is, hogy az egyes bűnökért a nekik megfelelő ellentétes erények gyakorlását kell elégtételül kiszabni a gyónóra.⁷² Ez Szent Domonkos hatása!

Ez a fejezet egészen aszketikus színezetű és ebben szere-

⁷⁰ Bibl. Cassinensis: 197. l.

⁷¹ V. ö. 21. sz. jegyzetünkkel.

⁷² U. o.

pel Szent Domonkos neve, amelynek a megemlítéséből a montecassinói bencések arra következtetnek, hogy a könyv megírásakor Domonkos volt a Szent Miklós kolostor perjele.⁷³

Hogy a könyvet szerzője közös életet élő szerzeteseknek szánta, az nemcsak a mű előszavából világlik ki,⁷⁴ hanem sok részletből, amelyek félreérthetetlenül bizonyítják, hogy Pál mester maga is szerzetes volt, mert különben nem ismerhette volna a kolostorok belső életét annyira, amennyire ezt éles megfigyelőképességet tanúsító leírásai mutatják. Ismeri a közösségben élők fogyatékságait és szinte szentágostoni tömörséggel veszi őket sorra művében.⁷⁵ Mint írja, 12 visszaélés akadályozza a szerzetesi közösség zavartalan életét. Felsorolásuk után a gyóntatónak kötelességévé teszi, hogy a szerzeteseket is kérdezni kell vétkeik felől.

Szerzetesi mivoltáról beszél a következő, „*Quis peccata dimittat et per quem dimittantur mortalia sive venialia peccata?*” című fejezet is. A bűnbocsátási lehetőségek felsorolásánál ugyanis megemlíti a szerzetesi közösségbe tömörült papok számára tartott nyilvános vádkáptalanokat, amelyeken a tökéletességre törekvő lelkek az alázatosság erényének gyakorlására önmagukat nyilvánosan és önként vádolják a szerzetesi regulák ellen elkövetett hibáikról vagy néha bocsánatos bűneikről is. Az itt kapott elégtétel vagy imádságok elvégzésében vagy testi fenyítésben áll (*disciplina*) és Pál mester tanítása szerint eltörli a bocsánatos bűnöket.⁷⁶ A bűnbocsánatnak ez a módja csak a szerzetesekre vonatkozik, ámbár — mint Pál mester megjegyzi — az Egyház kánonjaiban semmi nyoma sincs ennek a szokásnak. Mivel azonban általános szokássá vált és az egész Egyházban gyakorolják, úgy dönt, hogy meg kell tartani.⁷⁷

Egyházas felfogását különben sűrűn hangoztatja. A XVIII. fejezetben a IV. lateráni zsinat által helytelenített

⁷³ „*Ex his verbis patet tunc temporis Magistrum Dominicum Priorem fuisse monasterii S. Nicolai de quo agitur in praefatione Tractus.*” U. o. 197. a. oldal a. fejezet.

⁷⁴ *Bibl. Cassinensis*: 191. b.

⁷⁵ „*Prelatus negligens, discipulus inobediens, iuvenis otiosus, senes obstinatus, monachus curialis, monachus causidicus seu canonicus regularis, habitus preciosus, cibus exquisitus, rumor in claustro, lis in capitulo, dissolutio in choro, irreverentia iuxta altare.*” U. o.

⁷⁶ *Bibl. Cassinensis*: 196. b.

⁷⁷ „*Item per disciplinam capituli quoad religiosos sed hoc in iure non iveni sed generaliter ecclesia sic observat et sic credo esse observandum.*” U. o.

és elítélt redemptiók,⁷⁸ de még inkább a korábbi bűnbánati kézikönyvekben visszaélészerűen alkalmazott compositiók ügyét veszi vizsgálat alá és igyekszik arra a kérdésre felelni, hogy mi az értéke azoknak a bűnbocsánatoknak, amelyeket templomok alapításával, hidak építésével vagy ünnepek rendezésével szoktak kapni. Felsorolja a kórházakban szolgálatot teljesítő szerzetesek és a templomos lovagok érdemeit, hogy vajjon azok az irgalmasság testi cselekedeteinek gyakorlásával nyerhetnek-e bűnbocsánatot. Az Egyház álláspontját tartja, s bár felsorolja az összes véleményeket, csak azoknál fogadja el a bűnbocsánatot, akik őszinte lélekkel igyekeznek az igazi töredelemre és egész szívükkel vallják az Egyház bűnbocsátó hatalmát. Ily esetekben az ideigtartó büntetéseket az Egyház lelkikincstárának felhasználásával lehetségesnek tartja. S akik ezzel az egyházi tanítással szembe mernek helyezkedni, azok a kulcs-hatalom ellen beszélnek, pedig ettől óvakodnia kell mindenkinek és hinni azt, amit az Egyház igaznak hisz és mond, igazságosnak ítélni azt, amit az Egyház cselekszik.⁷⁹

Nagyon hamar szembeötlik a szerző jogászmivolta is, különösen a montecassinói kéziratgyűjtemény példányában, mert sűrűn találkozunk apró utalással a kánonjogra, mint „iure non inveni“⁸⁰ vagy „ex canone ecclesia constat“⁸¹ stb., de leginkább a lateráni zsinatok dekrétumszámainak gyakori alkalmazásával. Csak vérbeli jogász képes a legapróbb paragrafusokat is nemcsak szemelőtt tartani, hanem a szövegekbe megszámozva beleilleszteni. A casinói bencések kiadványa tele van tüzdelve ilyen dekrétumszámokkal. Hasonlóképpen Duelliusé is. Weisweiler véleménye szerint az a feltevés, hogy a Summa de Penitentia Paulus Hungarus O. P. munkája, nagyon megállja a helyét, ha a jogtudósra gondolunk, mert olyan sok dekrétum utalás fordul elő a könyvben.⁸² Tehát amennyiben a feltevést elfogadhatónak tartja Magyarországi Pál mester szerzőségéről, ez nála főként Pál jogászmivoltának köszönhető.

⁷⁸ Zettinger: i. m. 118. l.

⁷⁹ „...illis prosunt, qui catholica utuntur simplicitate credentes illum simpliciter ac pure: quodcumque solveris etc... alioquin nisi dicemus, quod valerent, remissiones iste iam disputaremus contra claves ecclesie, quod absit. Debemus enim verum esse credere, quod dicit ecclesia et iustum esse, quod facit.“ Bibl. Casinensis: 198. a—b.

⁸⁰ U. o.: 196. b.

⁸¹ Duellius: i. m.: 68. l.

⁸² Weisweiler: i. m. 259. l.

Mandonnet meglátása szerint Pál mester munkája valójában egy nagyobb szabású kánonjogi-pásztorális gyűjtemény első része. A bolognai dominikánus kánonjogászok kétségkívül rövid tíz év alatt alkották a XIII. században oly nagy szerepet játszó új típusú, a IV. lateráni zsinat szellemében átrendezett penitenciálékat, amelyek arra voltak hivatva, hogy a rendalapításban tevékenyen is résztvevő, vagy azt erősítő négy nagyobb nemzet dominikánusai szétvigyék népük papjaihoz, mint azt II. Honorius pápa tervezte.⁸³

Hogy Pál mester a pápa szándékát magáévá tette, az magából a szövegből is bizonyítható, mert a „De interrogationibus a sacerdote faciendis“ feliratú fejezet után megígéri, hogy ha egyszer több ideje lesz, akkor bővebben is írni fog a főbünökről, de egyelőre elégnek tartja a közölteket arra, hogy a gyóntató pap beszámoljon majd róluk a bűnbánónak és kérdéseket tegyen fel neki.⁸⁴

Pál mester Summa de penitentia-ja legjobban a gyóntató kérdéseit hangsúlyozza, amelyeket gyónás közben a hívőkhöz kell intéznie, ha teljes képet akar szerezni lelkiállapotukról.⁸⁵ A korábbi penitenciáléktól azonban nemcsak az egyes kirótt elégtételek elsorolásának mellőzésével tér el, hanem a kérdezés módszereiben is változásokat hoz. A régebbi bűnbánati kézikönyvek azzal könnyítették meg a gyóntató munkáját, hogy az egyes bűnökre lajstromszerűen felsorolták a „redemptiókat“,⁸⁶ vagy mint Murarik nevezi: a „lélekváltóságokat“.⁸⁷ Segítségükkel a gyónás után ítélkező pap egyszerűen kimondotta a meghatározott bűnökre az előre megszabott elégtételt.

Mélyreható ellentét tehát a kérdezési módszerben nyilvánul meg a korábbi penitenciálék és Pál mester Summája között. A régebbiek között Burchardus „Corrector et medicus“ című munkája volt a típus.⁸⁸ Burchardus módszere egyenesen megfogalmazott kérdéseken alapult, amelyeket az akkori egyházi fegyelem alakított ki, úgyannyira, hogy a gyónónak elég volt

⁸³ Mandonnet O. P. i. m. 257. l. „Cum iidem fratres animarum intendentes profectibus discretos et cautos dirigant sacerdotes per quos salutarem potest consilium preberi et remedium adhiberi.“ Ligiez: i. m. 162. l. Mandonnet O. P.: i. m. 264. l.

⁸⁴ „... in fine tamen huius tituli tractus si potero et tempus habuero, tractabo et istis... ad hoc tantum ut sciat sacerdos...“ Bibl. Cassinensis: 195. a—b.

⁸⁵ Bibl. Cassinensis: 195. a—b.

⁸⁶ Zettinger: i. m. 118. l.

⁸⁷ Murarik A.: A lélekváltóság. Regnum, 1937. 161. l.

⁸⁸ Wassersleben: i. m. 32. l.

„igennel“ vagy „nemmel“ felelni, hogy a gyóntató máris tudja, hányadik paragrafusban szereplő elégtétel van kiszabva a vallomástevőre. Pál módszere nem ennyire mechanikus, de szóhoz engedte jutni a lelket. Ő csak akkor tanácsolja a „discretus et cautus sacerdos“-nak a kérdezést, ha erős kételye támadna a gyónó vallomásának teljessége felől és mint ítélőbíró mégis tájékozódni akar lelkiyeállitottságáról vagy a bűn körülményeiről, hogy azok szerint enyhítse vagy súlyosbítsa ítéletét.⁸⁹ Burchardus kérdéseiben benne van korának erkölcsi szelleme és annyira konkrét, hogy a germán szellemtörténet forrásként használja.⁹⁰ Pál mester műve ezzel szemben általános, elvi elgondolások gyűjteménye, amelyet a gyóntatók csak úgy tudtak hasznosítani, ha a körülményekből adódó követelményeknek megfelelően átalakították.

A két irány különbségeit példákkal lehet a legjobban szemléltetni. Burchardus módszerében többek között ilyen kérdések szerepelnek: „Hiszed-e, amit az együgyű nép hiedelme az ördöggel szövetkezett asszonyok létezéséről tart és hogy azok bizonyos éjjeleken meghatározott állatokon lovagolnak? Hiszed-e, hogy vannak asszonyok, akik az emberek érzületét gyűlöletből szeretetté, szeretetből gyűlöletté tudják változtatni titkos erővel?“⁹¹ A kérdések tehát függetlenek voltak a gyónók bűnvallomásától és szinte hitvallássá alakította őket a gyóntatószéknek adott igenlő vagy tagadó felelet.

Pál mester nagyon óvatos a kérdések tanácsolásánál, különösen a gondolati és kifejezetten szellemi bűnöknél, mint a gőg, büszkeség. Tanácsolja, hogy a gyóntató ezek felől kérdésekbe ereszkedjék, mert az átlag ember a gondolati vétkeket nem is tartja nagyon számon.⁹² De nemcsak tanáccsal szolgál, hanem elsorol jónéhány példát a főbűnök közül, hogy a kérdéseket hogyan kell lefolytatni. „Voltál-e gőgös? Hogyan? Mi módon? Milyen esetekben? Ki ellen? Hányszor? Meddig?“ Így kell feladni a kérdéseket és nem szabad a gyóntatónak a módokat előre meghatározni, hanem adjon szabadságot a gyónónak a bűn és körülményeinek meghatározásában.⁹³ Különösen a főbűnök felől kérdezősködjék a gyóntató, mert ezekből a vétkekből ered a többi bűn és ha ezeknek a

⁸⁹ Bibl. Cassinensis: 195. a—b.

⁹⁰ Schnürer: i. m. II. 158. l.

⁹¹ Migne: Corrector et medicus. 140. col. 961. l.

⁹² Bibl. Cassinensis: i. m. 195. l.

⁹³ „Non tamen ipse sacerdos determinet qualitatem modos et alia quae predixit, sed sic sub involucre interroget.“ U. o.

hatását észreveszi, akkor már könnyen tiszta képet alkothat magának a vallomástévő lelkiállapotáról.

Azt is fontosnak tartja, hogy ne csak a bűnök felől, hanem a gyakrabban fellépő kísértések felől is kérdezzük ki a gyónót, hogyan szokott rátörni a kísértés és hogyan igyekszik annak ellenállni, mert a feleletekből sokszor kerülnek világosságra olyan vétkek is, amelyeket a gyónó rejtegetni akart és elhallgatott. De nemcsak az egyszerű híveket kell kikérdezni lelkiállapotuk felől, hanem a papokat és szerzeteseket is, azt is, hogy honnét származik, hol nevelkedett, hol tanult vagy hol tartózkodott huzamosabban, milyen rendben tette le a fogadalmakat, sőt még hazájának szokásai felől is.⁹⁴

Pál mester módszerében tehát nagyon eltér a szokásos bűnbánati könyvek szinte mechanikusnak nevezhető metódusától és igen megközelíti a magasabb lelkiiségre törekvők lelki-vezetésének irányát, amennyiben nem elégszik meg egyszerűen a bűn megállapításával, hanem annak a gyökereit is keresi, hogy az orvosság, amelyet alkalmaznia kell, annál hatásosabb legyen. De fejlődést jelent ez az új módszer a korábbi egyházi gyakorlattal szemben is. Az egyházi fegyelem előre meghatározott, egyes bűnökre kiszabott sanctiói jobban illettek a középkori gondolkozásra jellemző „sententia lata“ elvéhez, vagyis hogy a gyóntató csak hirdesse ki a gyónónak: melyik bűnre mekkora büntetés van megállapítva. Pál módszere a „sententia ferenda“ gondolatát érvényesíti, vagyis a gyóntató pap ítéletétől teszi függővé az ítéletet és az elégtételt.⁹⁵

A Summa de penitentia módszertanilag is új utakra tér a bűnbánati könyvek irodalmában. Skolasztikus gondolattejtésének kiindulásánál *történelmi* alapon rendszerezi a gyónás elrendelését, hogy a gyóntató teljes képet szerezhessen a bűnbánat szentségéről vallott nézetekről a fejlődés sorrendjében.

Első forrása mindig a Szentírás és szenthagyomány s csak azután merít a szentatyák írásaiból. Ezek közül különösen is kedveli és sűrűn citálja, sokszor egész fejezeten át Szent Agostont. Mikor pl. a gyóntató kötelességéről ír a gyónóval szemben, a fejezet végén a következőket mondja: „Hec (így!) omnia sunt verba augustini (így!) in predicto capitulo de penit. dis. VI. cap. I.“⁹⁶ Különösen a kegyelmiélet tárgyalásánál alkalmazza Szent Agoston írásait, ami annál érthetőbb, hiszn Szent Domonkos, a „predicator gratiae“ is sokat átvett

⁹⁴ U. o.: 195. a.

⁹⁵ Wasserschleben: i. m. 19. I.

⁹⁶ Bibl. Cassinensis: 196. b.

Agostontól, a „doctor gratiae“-tól és Pál mester hűséges tanítványa volt Szent Domonkosnak, akire könyvében hivatkozik is.⁹⁷

A többi egyházatyák közül Nagy Szent Gergely és Chrysostomus nevével találkozunk leggyakrabban, bár Szent Jeromost sem mellözi.

A Szentírás és hagyomány után észelvi fejtegetésekbe is belebocsátkozik és igyekszik a meggyőzés erejével vizsgálni a feltárt igazságokat. Különösen könyve utolsó fejezetében az erénytanban alkalmazza ezt és ilyenkor mindig a megfelelő erény név-analízisével vezeti be elgondolásait. A religió erényét pl. így vezeti be: „Quid sit religio? Religio est virtus quedam superioris vitae. Unde et religio dicitur *a religo, religas*, quia hac *virtute religatur divino cultui*.“⁹⁸ A scholastika módszerével aztán élesen elhatárolt definíciókat ad. Fogalomalkotása mindig a teljesség érzetét kelti és hogy eléggé alátámassza azt, a divisiókat is sorra veszi, hogy a logika elemeivel is igazolja állításait. Egyéni meggyőződését is kifejezi ott, ahol nem tartja megfelelőnek egyesek állítását.⁹⁹

Szívesen alkalmazza a szerző művében a verses formát is ott, ahol az emlékezőtehetség erejével kell majd a gyóntatónak önmagán segíteni az egyes bűnök vagy körülmények kérdésénél. Mivel a körülményeket a vétkek beszámíthatóságánál nagyon fontosnak veszi, könnyebb fejbentarthatóság kedvéért versbe szedi őket:

Quantum, quale scelus, etasque scientia sexus,
Conditio, tempus, locus ista modumque notabis,
Quilibet observans anime medicamina dando,
Quantum an sit enorme vel mediocrie.
Extravis titulo inquisitionis
Quale scelus an sit occultum vel manifestum.

Más formában is megismétli a gyónásban kikérdezendő körülményeket:

Hec quid, ubi, quare, quantum, quis, quomodo, quando,
Auditio quotiens hec VIII. vocet respiciens.
Quilibet observet anime medicamina sumens,
Quare, quid, locum, quantum, quis, quomodo, quando.

Szinte költői szépségű a luxuriának kifejtésében. Szent Agoston rövid, keményveretű stílusával sorolja fel, hogy

⁹⁷ „Dicit prior noster magister Dominicus, quod sacerdos debet considerari modum regionis unde est confitens oriundus...“ U. o. 197. a.

⁹⁸ U. o.: 211. b.

⁹⁹ U. o.: 198. b.

mennyi rossz származik ebből a bűnből. Rövid kétszavas meghatározások, amelyeknek az ereje a cotradictiók alkalmazásával egyre nő: „Luxuria hec est. Languor incolumis. Grata caribdis. Pondus leve. Insatiata fames. Sacies esuriens. Ebria sitis. Tristities leta. Dulce malum. Mala dulcedo. Quies egra. Labor gratus. Pena levis. Lues delitiosa. Nox lucida. Lux tenebrosa. Mors vivens. Vita moriens...”¹⁰⁰

Klasszikus szépségűek az erények meghatározásai. Rövidségük és tömörségük egyáltalán nincs az érthetőség rovására. Példának elég a szeretet meghatározását szemügyre venni: „Quid sit caritas? Caritas est virtus, qua ad Deum diligendum et proximum movemur. Deum supra nos, proximum iuxta nos.”¹⁰¹

Ugyanílyen nyelvezettel ír műve vége felé arról, hogy milyen legyen a gyónás:

Sit simplex, humilis, lacrimabilis, confexio pura fidelis,
Vera, frequens, nuda, discreta, libens, verecunda.
Integra, secreta, lacrimabilis, accelerata.
Fortis et accusans et sat parcere parata.¹⁰²

Magyarországi Pál munkája a középkori egyházi fegyelem fontos irányítóeszköze volt. Nagy elterjedtségét bizonyítja a fennmaradt 50 kéziratos példány.

Mathias Fehér: „*Summa de penitencia*“ Pauli Hungari O. P. 1220—1221.

Concilium Lateranense IV. inquirens idoneos confessarios praescripsit libros practicos ad sanandas animas sic dictos „libros poenitentiales“. Paulus Hungarus O. P. Sancti Dominici Guzman, Fundatoris Fratrum Praedicatorum ordinis discipulus, antea professor famosus in Universitate Bologniensi legis ecclesiasticae tam maxime peritus, ad animationem Fundatoris scripsit opus bipartitum: Summa de Penitentia annis Domini 1220—1221 ad usum fratrum. Opus celeberrimum restans in multis museis Europeis in 50 exemplaribus manuscriptis usque modo nullam habet editionem criticam, quamvis multi auctores partim ediderunt, sed de persona scriptoris adest disputa. Tamen P. Mandonnet O. P. et Bibliotheca Casinensis propter rationes externas Magistrum Paulum Hungarum affirmant scriptorem esse operis. In tractatu nostro adduximus summam rationes affirmando simul cum rationibus internis, quod certe impossibile sit alium auctorem ponere, quam Paulum Hungarum. Insuper investigando querebamus influxum Sancti Domonici in textum operis. Auctor enim noster non unavice confitetur se a Sancto Fundatore directionem accepisse. In fine tractus noster enumerat constructionem operis.

¹⁰⁰ Bibl. Cassinensis: 193. b. U. o.: 193. a., 207. a., Migne P. L. 210. l.

¹⁰¹ U. o.: 212. a.

¹⁰² U. o.: 214. b.

Der Mesopotamische Lebensbaum

Irta: ZOLTÁN SZEPESY

Fortsetzung.

DIE BEDEUTUNG DES LEBENSBAUM-MOTIVES FÜR DAS VOLKSLEBEN - ETHNOLOGIE

Die grosse Bedeutung des Lebensbaumes ist dar - aus ersichtlich, dass dieser in den Ikon - Bildern immer zentral - als Hauptfigur erscheint - und daraus, dass er fast überall in der Ikonographie, in irgend einer kultisch - ritualen Form, als Baum selbst, als Palmetten - Lebensbaum oder als Rautenkreuz, usw., auftritt.

Sehr verschieden ist die spezielle Bedeutung des Lebensbaum - Kultes in seinen ethnologischen Faktoren: einmal wurde nur die Kunst, ein andermal die Religion und manchmal sogar die ganze politische Struktur von ihm beeinflusst.

Die Ausstrahlung des Lebensbaumes nach Westeuropa beschränkte sich nur auf die Kunst; aus dem Pflanzenmotiv seiner Palmette entstand die Gotik. Ebenso nur künstlerisch vollzog sich die Ausstrahlung nach China hin, als sich aus dem Baummotiv die Rute, oder die zu Drachen verwandelte Löwenkopf - Ornamentik entwickelte. Das seelische Leben war in Westeuropa, ebenso wie in China traditionell und selbstständig schon so hoch entwickelt, dass es weder politisch, noch religiös, sondern nur noch künstlerisch beeinflussbar war.

Vorzugsweise kultisch - religiösen Einfluss nahm das andere Baummotiv des Lebensbaumes, das Leier - schwanz - Motiv, als es in Gestalt des Lotos nach Indien kam. Ebenso ging es, als das Medaillon - Lebens -

Baum - Motiv nach Lappland und andere nordische Kulturräume wanderte. Diese Wanderungen - Ausstrahlungen spielten sich aber in frühgeschichtlicher Zeit ab, da der Kult noch ernst genommen wurde, der nun der Mythologie angehört. Dass er seinerzeit künstlerische Inspirationen wachgerufen hatte, erklärt sich aus der aufrichtigen Hochschätzung der damaligen Symbole.

Die zentralasiatische Ausstrahlung war ursprünglich rein kultisch-totemistisch, doch bekam sie eben durch den Totemismus eine direkte politische Rolle: denn jedes Keilmotiv am, oder um den Lebensbaum konnte ein Tier bezeichnen, von welchem sich der Stamm abgeleitet hat. Die Wahl eines neuen totemistischen Tier - Ahnen für eine Volksgruppe bedeutete auch, dass man gleichzeitig eine selbstständige politische Einheit gebildet hatte (ALFOLDI I). Da die Zentralasiatischen Völker ihre ursprünglichen Kulte bis in die neueste Zeit behalten haben, finden sich die totemistisch-gesellschaftlichen Strukturen auch heute immer noch vor.

Durch alle diese Hinweise bietet das Lebensbaum-Motiv eine indirekte Hilfe für die Erforschung der Urgeschichte der Völker an. Es wäre eine Aufgabe für Ethnologen und Kunsthistoriker, den einzelnen Wegen aller Wanderungen des Lebensbaum-Motives - von Skythien bis zu den Endstationen nachzugehen und ihre Chronologie zu bestimmen - wie über den Karpathen-Raum, über den eine derartige Arbeit schon vorgelegt wurde. Denn, wie gesagt, die Geschichte der Kulte, etwa die des Samanismus oder des Totemismus, bietet für die Wanderwege, ja, sogar für die Herstammung der Völkerrassen, viele Hinweise dar.

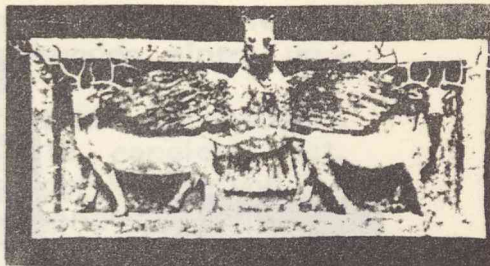
Der Palmetten-Lebensbaum, dem wir hier dank der Forschungen, hauptsächlich von LASZLO, genauer als den anderen Varianten folgen konnten, hat eine exzeptionelle Geschichte: dieser wurde während seiner Wanderung nur von einem Volk als hochgeschätztes Symbol-Bild mitbefördert, das vom Auszug bis zur Ankunft seinen Platz am Altar hatte. LASZLO hebt hervor, dass die kultischen Motive der Magyaren, schon seit der skythischen Zeit, keine totemistische Bedeutung hatten, sondern - ähnlich wie die westeuropäischen prä-

1

2

3

4

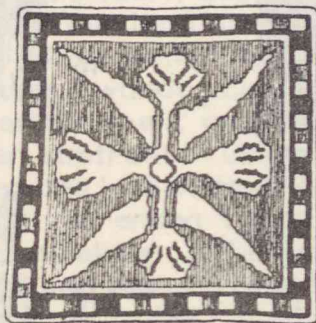
5

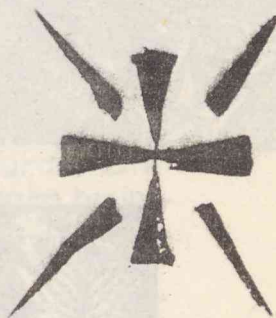
6

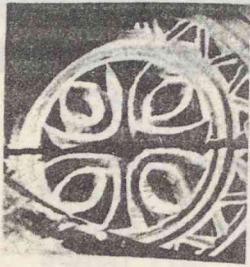
7

8

9

10

11

12

13

15

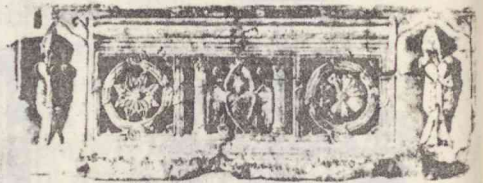

14

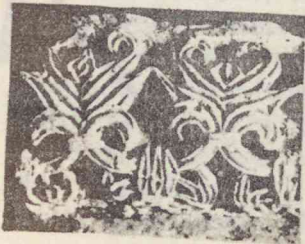
A

B

16

17

18

A

B

historischen Funde - zur Erhöhung der Andacht dienten. Die kultischen Opfer der Magyaren wurden einem unsichtbaren Gott gewidmet.

Als Kultus- und Kunstmotiv ist der Lebensbaum, der immer an höchstgeschätzter Stelle rangiert hat, eine Erklärung für das Seelenleben der Völker von Eurasien, so weit zurück unserer Vergangenheit und Gegenwart ...

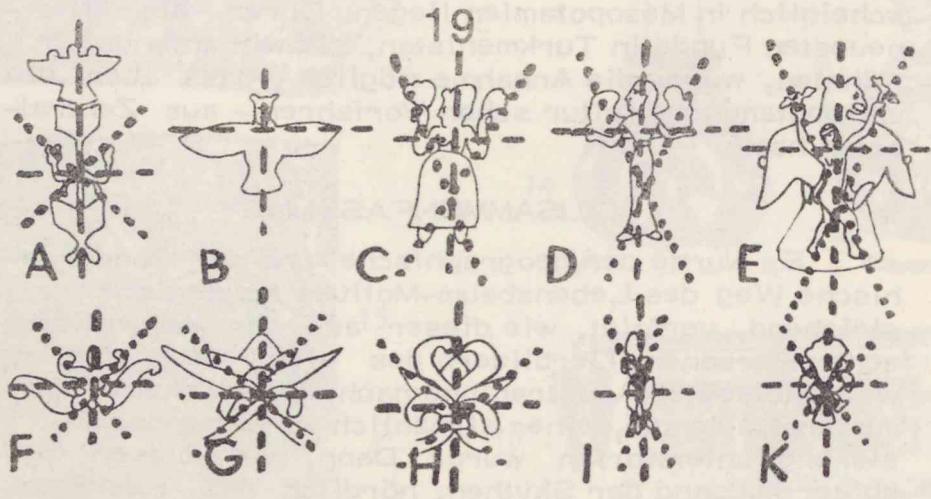
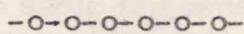
Der kultische Charakter des Lebensbaumes wird auch das Lebensbaum - Rautenmotiv bestätigt, das antik-römischer Ritualkleidung befestigt war, woraus sich später der christliche Priesterornat, die sogen. Dalmatica ableitet.

Wie schon die neuzeitliche archäologisch - historische Forschung, ebenso hat diese einfache ikonographisch - typologische Betrachtung gezeigt, dass die Wurzeln unserer Kultur noch weiter zurück als in der archaischen Ära - und unseren Kenntnissen nach - wahrscheinlich in Mesopotamien liegen. Durch die allerneuesten Funde in Turkmenistan, die wir anfangs erwähnten, wurde die Annahme möglich, dass auch die mesopotamische Kultur schon Vorfahren - aus Zentralasien hatte.

ZUSAMMENFASSUNG

Es wurde der geographische und der ikonographische Weg des Lebensbaum-Motives typologisch vergleichend, verfolgt, wie dieser aus den naturalistischen Personen-Tierbildern des alten Mesopotamien, während seiner Ausstrahlung nach dem südlichen Raume des Kaukasus, einer allmählich zunehmenden Stilisierung unterworfen wurde. Dann, wie dieser Stil später im Land der Skythen, nördlich des Kaukasus, noch mehr in einen abstrakten umgewandelt wurde. Die abstrakten Formen des Lebensbaumes erschienen hauptsächlich in zwei variierenden Typen. Der eine Typ: ein Strauß aus abstrakten Pflanzenblättern, welcher meist in dreigliedrigen Kompositionen erschien, strahlte einerseits als Lotus- oder Leierschwanz- Lebensbaum nach Indien aus, andererseits wurde er als Palmetten-Lebensbaum von den Magyaren aus dem skythischen Raume nach Ungarn weiterbefördert. Der ande-

re Typ: der sogen. Medaillon-Lebensbaum, der manchmal als Viereck-Lebensbaum abgebildet ist, strahlte nach Nordeuropa, besonders nach Lappland, dann nach Zentralasien und nach Iran aus, wodurch er endlich zum Kultus-Motiv für ganz Eurasien wurde. Die Erscheinungsformen des Lebensbaumes, die naturalistische und auch die abstrakte, sind nach einem stets gemeinsamen Linien-System - und zwar aus einer Komposition von einer Kreuzlinie und einer X-Linie - aufgebaut. Der Lebensbaum war ein hochgeschätztes Kultus- und Kunstmotiv in Eurasien und ist so zum wertvollen Wegweiser für die Ethnologie und die Gesamtgeschichte dieser Völker geworden.

SCHRIFTTUM:

- Alföldi (I) : Die geistigen Grundlagen des hochasiatischen Tierstiles. Forschungen und Fortschritte, 1931
Seite 278-279
- " " (II) : Funde aus der hunnischen Epoche und deren ethnischen Analyse (ung.) Arch. Hung. Bd. IX. Budapest, 1932
- Baráth T. : Die Urgeschichte der magyarischen Völker. Montreal 1968
- Birket-Smith: Die Wege der Kultur, (schwedisch) Natur und Kultur, Stockholm, 1943
- Borovka: Scythian Art. Bouverie House. London, 1928
- Dercsényi: Die Kunst der Epoche der Landeseroberung. (ung.) A magyarországi művészetek, Budapest, 1956.
- Erdelyi, J. : The Art of the Avars. Corvina Press. Budapest, 1966
- Gallus: Das hunnische Fundmaterial (ung.) In. Szasz. A hunok története, Budapest, 1942.
- Gottrell-Davidson-Chenery: Last Worlds. American Heritage Publishing, 1966.
- Jacobi: Tore, Tempel und Paläste (ung.) Budapest 1966
- Kézdy-Vásárhelyi: Certain Totemistic Elements in Hungarian Armory. Attila's Armorial. Buenos Aires, 1963
- László (I) : Das Leben des ungarischen Volkes während der Landeseroberung. (ung.) Budapest, 1944.
- " " (II) : Auf den Spuren von Hunor und Magyar. (ung.)
- Raguzin: bei Baráth.
- Rice: Skytherna (schwedisch). Natur und Kultur, Stockholm, 1958.
- Rostovceff: The Animal Styl in South Russia and China. Princet. Univ. Press. Princeton, 1924.

- Rudnay: Attila Trilogie (ung) Bruxelles, 1964- 1966.
- Schmökkel (I): Das Land Sumer. Kahlhammer Verl. Stuttgart, 1966.
- " " (II): Funde im Zweistromland. Musterhildt, Berlin-Frankfurt-Zürich, 1963.
- Schürer & Wiese: Deutsche Kunst in der Zips. Rohrer, Brün-Wien-Leipzig, 1938.
- Sommarström: Bei Hvarfner: Lappische Heimgewerbe (schwedisch) Norrbottens Museum, 1967.
- Zajti: Maguarische Jahrtausende. (ung.) Budapest 1943.
- Zimmer: The Art of Indian Asia. Bollingers Series XXXIX. M. C. Clelland. Toronto, 1955.

BILDER:

1. Löwenadler mit Gazellen an den Seiten, (die nur teils zu sehen sind). Keulenkopf aus Alabaster, Babylon 2900-2700 v. Chr. Dänische Nationalmuseum (nach Birker - Smith, Bild 84).
2. Heilgott-Schlange (Ningizzida) und Greife. Pokal des Königs Gudea aus Lagash, ca 2600 v. Chr., Loure (nach Zimmer Fig. 2).
3. Löwenadler-Gott (Imgudun) und Hirsche. Kupferplatte vom Ninschurtempel in El-Obed, ca 2500 v. Chr. (n. Schmökkel II, Fig. 46).
4. Die Grosse Göttin oder Muttergöttin, flankiert von Ziegen, als Kornträgerin und Herrin der wilden Tiere. Elfenbeinbüchse aus Syrien, XIV. Jahrh. v. Chr. (n. Zimmer Pl. A. 11. a.).
5. Die Grosse Göttin, flankiert von bewachenden Tieren. Skythisch, Kuban VII.-VI. Jahrh. v. Chr. (nach Rice Fig. 16).
6. Abstrakter Lebensbaum mit greifenähnlichen Dämonen. Steinschrein, Urartu (Nach Jacobi S. 56).
7. Übergang zwischen Tierstil und Palmetten, mit Löwenadler und Vögeln um eine leierschwanzförmige Palmette,

- samt Ranken. Skythischer Elektronenkummis-Krug von Tschermolyk, IV. Jahrh. v. Chr. (nach Zajti S. 67).
8. Abstraktes Lebensbaum-Motiv mit Kreuz- und X-Linien samt Viereck im Zentrum. Geknoteter skythischer Teppich von Pazyryk, V. Jahr. v. Chr. (nach Rice Fig. 44).
 9. Medaillon-Motiv aus Kreuz- und X-Linien, an einer gegenwärtigen lappländischen hölzernen Trinkschale (Sammlung des Verfassers).
 10. Medaillon-Motiv aus Kreuz- und X-Linien, an einem Butterbäcker, Lappland 1917. Norrbottens Museum Nr. 2338 (n. Sommarström).
 11. Rautenkreuz-Motiv (Pfeil), aus Kreuz- und Rhombus-Linien, an einer alten lappländischen Zaubertrommel. (n. Manker, eit. Sommarström).
 12. Chinesischer Tierstil und Palmetten. Löwengreife, Drachen und Ranken und Palmetten - in ähnlicher Verteilung wie am skythischen Krug, Bild 7. Chinesischer Bronze-Tschun aus der Han-Periode, II. Jahrh. n. Chr. Chicago - Museum (nach Rostovceff Pl. XXII/1, Seite 72).
 13. Die Grosse Göttin, flankiert von Greifen. Avarisch - ungarischer Pferdegeschirrbeschlagnag von Szentes-Nagyhegy (Szentes-Museum, (nach Erdelyi, Fig 33).
 - 14A. Die Grosse Göttin mit Greif. Am sog. Goldschatz von Nagyszentmiklos, Ungarn, (Kunsthistorisches Museum Wien, (nach Kezdy).
 - 14B. Die Göttin mit mehreren Brüsten, den Greif fütternd. Ebenda.
 15. Lebensbaum-Palmette, aufgebaut nach den Linien der alten Lebensbaum-Motive wie Bild 6, byzantinisches Kreuz, Greife. Taschenplatte aus Silber von Bezdéd, Ungarn, IX. Jahrh. n. Chr. Ungarisches Historisches Museum (nach Dercsenyi, Fig. 3).
 16. Die Wandlungen des Lebensbaum-Motives an einem Königssarkophag. In der Mitte desselben, in Form eines Engels mit sechs Flügeln (daneben Rosetten), seitlich halbnaturalistische Lebensbäume, wie Bild 6. Mitte XI. Jahrh. n. Chr., Ungarn, Szekesfehervar-Museum (nach Dercsenyi, Fig. 11).

17. Kapitälornamentik mit abstraktem Lebensbaum-Motiv in Kreuz- und X-Linien, Ungarn, XI. Jahrh. n. Chr., Veszprém-Museum, (nach Dercsenyi, Fig. 8).
18. Altargemälde mit Königsbild, am Baldachin Lebensbaum mit flankierenden Adlern (Pfeil: Vergrößerung), Mateócz, 1450 n. Chr., Ungarn (nach Schürer & Wiese, Tafel 350).
19. Der Aufbau des Lebensbaum-Palmetten-Motivs aus typischen Kreuz- und X-Linien:
- Abstrakter Lebensbaum, Bild 6,
 - Löwenadler, nur Kreuz, Bild 3,
 - Naturalistische Grosse Göttin, Syrien, Bild 4,
 - " " " " Skythien, " 5,
 - " " " " Nagyszentmiklos, Bild 14A,
 - Abstrakte Lebensbaum-Palmette auf einer Taschenplatte.
 - " " " " Bezdéd, Bild 15,
 - " " " " Kapitäl, " 17,
 - " " " " Sarkophag " 16,
 - " " " " Altargemälde, 18.

THE ORIGINAL HOME OF THE TUKHĀRIANS*

M. ROHĪ UIGHUR OF KASHGAR

Ephthalites in Tukhāristān

After the downfall of the so called Scythian or Yue-chih's supremacy in Bactria, North West India and elsewhere, the name of Ephthalites comes in the front page of history of Central Asia. Referring to the early mention of the name Ephthalite, in Chinese Annals "Ch'ien Han-Shu" in the form of Vddhal or Da-Yue-ti, Prof. Thos. W. Kingsmill mixed the story of Ch'ang Ch'ien's itinerary to the kingdom of Yueh-chih in Bactria and Ta-Hia to that of the Ephthalites. Perhaps, Viven de St. Martin in pointing out for the probable connection of the "Yue-ti" with the Ephthalite," of Procopius, refers to the same Yuch-chih¹, as in his opinion the Yetha, being practically identical with Yuch-chih, lived to the north of Great Wall and had advanced southwards in the first century and had eventually become masters of Bactria in 430 A.C.² or in 468 according to Baily. Their dominion which lasted, with Tukhāristān as their chief seat, down to its destruction by the western Turks about a century later, extended over a vast region from the border of Persia to the Tarim Basin³.

The fact that they were of Turkish origin and belonged to Yueh-chih stock, has been confirmed by Hsuan-tsang; he counts them among the inhabitants of Hi (or Si) -mo-to-lo territory of "Old Tukhārā". He says that "they had resembled the Turks and the former kings of this land were of Sakya stock, and the

1 Thos. W. Kingsmill, "The Migrations and Early History of the White Huns", JRAS, vol. x, Part II, 1878, p. 291.

2 F. G. Skrine & E.D. Ross, "The Heart of Asia", pp. 20-21, quoted from Viven de St. Martin, *les Huns Blancs*, 1849.

3 Stein, *Serindia*, p. 289, *Ancient Khotan*, p. 171; W.H. Baily, *op. cit.*, p. 92; Watters, *op. cit.*; V. A. Smith, JRAS, 1903, p. 31.

* Journal of the PAKISTAN HISTORICAL SOCIETY, Vol. XIII, (1965)

greater part of all west of the Tsung-ling (Pamir mountains) had become subject to them; as this country was on the confines of the Turks and influenced by them". He describes the various chiefships which he saw in Bactria and Badakhshān, as having once formed part of the great kingdom of the Tu-huo-lo, or Tukhārā¹.

According to Chinese sources, (as quoted by H. Yule), in the fourth century the Ephthalites had emerged as revivers of the Yueh-chih, and the term Yetha might have been the family name of those conquering kings of Hoa or Hia who, according to Remusat, were a dominant power in second century A.C., in Sogdiana and Persia and whose rule was extended upto India and the countries east of Pamir². The Ephthalites, also known as the White Huns, appear prominently in the history of Sasanian kings during the fifth and sixth centuries; they are mentioned by some Armanian writers and also by Firdawsi as Kushan Kings; the application of this name, with which Indo-Scythian kings were also known, to the Ephthalites seems to have been similar as of the name, Mughul, to the Turki dynasty of Bābur in India. As they were originally a branch of the Huns, they also came to be called white Huns. Barthold however considers their relation with the Huns to have been political rather than racial³.

In the fifth and early part of the sixth century their authority extended over western India. They destroyed the Gupta Empire, and maintained their power for two generations. Among the prominent rulers of the Ephthalites was, Golla who possessed a thousand elephants, and a large number of horsemen⁴.

1 Watters, *op. cit.*, vol. 1, p. 200; vol. ii, pp. 275-276. A. Stein, *Serindia*, p. 289.

2 H. Yule, *op. cit.*, pp. xxv-xxvii; H.M. Eliot, "History of India", vol. v, p. 183 sqq.

3 H. A. R. Gibb, "The Arab Conquest of Central Asia" (Turkish trans.) p. 4, n. 4.

4 H. Yule, *op. cit.*, pp. xxvii-xxviii; K. De B. Codrington, *op. cit.*, p. 85.

Their kings, were also called "Toramana" and "Mihiragula", and according to three Bhitari inscriptions (Cunningham, Arch. Report). Toramana was the first king who assumed the Indian style of *Maharajah*. He was followed by Mihiragula who is regarded as a Buddhist iconoclast, and consequently the destruction of Gandhara is commonly ascribed to him¹.

Kitol or Ketour, a warrior-king of the Yetha (Ephthalites), is stated to have crossed the mountains, conquered five kingdoms to the north of Gandhara, or the country of Peshawar, and established his son as a ruler in the later city. Yule supposes that these kingdoms must have embraced Swat and the adjoining hill States, and from there the country has taken the popular name of Yāghistān "Rebellia", including Dard and Chitral, and probably also the Kāfiristān². The Kitor-Kitolo who has been considered to be the last Kushan (Ephthalite) king³, is mentioned by al-Bīrūnī as the pagan ruler of Kabul. It is also mentioned in the account of Timūr's campaign against the Kāfirs, whose country extended from Kashmir to the mountains of Kabul, and seems to have survived as a title of the rulers of Chitral⁴, in the form of Kitawr Shāh.

The Jettahs who figure prominently in the campaigns of Timūr and Bābur in Central Asia, as well as the Juts (Jats) in India, are supposed to be the remnants of these people⁵.

The Ephthalites of Bactria (Tukhāristān) whose power was weakened by the defeats suffered at the hands of Khusraw Anūshirwān, between 563 and 568 with alliance of Turks, were shattered by the invasion of the Turkish Khāqān. However, they still held Herat and Bādghis in the early part of the following century at the time of Arab conquest⁶.

1 Codrington, *op. cit.*

2 Watters, *op. cit.*, vol. i, p. 102; Stein, *Serindia*, p. 289.

3 F. H. Skrine & E. D. Ross, "The Heart of Asia", p. 20.

4 H. M. Eliot, "History of India", vol. v, p. 183 sqq. & Yule, *op. cit.*

5 Cf. Joseph Davey Cunningham, "A History of Sikhs", pp. 4-5.

6 Yule, *op. cit.*, pp. xxvii-xxviii; Codrington, p. 86.

We find the name Kushan, borne by the early rulers of the so called Scythians (Yueh-chih) and the Ephthalites in Trans-Oxiana, in Ṭabari and Ibn Kurdādhbih; this is further supported by the existence of a district called Kushania, according to Iṣṭakhrī, it was a Sogdian town and is believed, to have been the capital of Kushans of Trans-Oxiana. It is mentioned in the Chinese sources (as quoted by M. Chavannes) that in this Kushania there existed a building with pictures of Emperors of China, the Turks, Persia, and Rome, and of the Hindu-Brahmanas. Today it is called Kushan-Ata¹. Tālikān on the Murghāb is supposed by M. Garrez to have derived its name from these Haitals; in the Armanian authors it appears as Idalaqān, and the Talikan of the borders of Badakhshān, probably had the same origin. Likewise the valley and pass of Kushan, over the Hindū-Kush preserves their other name².

The power of Yetha (Ephthalites) extended to Daybul

The Chinese pilgrim Sung Yun who in 518 passed through Wakhān and Po-ho indicates that the Yetha (Ephthalites) still held extensive authority, and that forty countries were tributary to them, including Tieh-lo in the south, or the famous port of Diul or Daybul on the east of the Indus Delta³, over which the Scythians (Sakas) also had extended their rule⁴ in about 80 B.C.

Haital (Ephthalites) in the Muslim Sources

The name Haital (Ephthalites) first mentioned by Ṭabari, etc., in the expedition of Mūsā b. 'Abd Allah b. Khazim, who was sent by the caliph 'Abd al-Malik, to Transoxiana (in 72) (691-2).⁵ About the origin of Haitals we have a reference in Dinawari; according to him Haital was the son of 'Alem son of Sām son of

1 Barthold, *op. cit.*, p. 96 sqq. and notes 5,6.

2 Yule, *op. cit.*, p. xxvii, note 4.

3 Yule, p. xlv.

4 Tarn, p. 312.

5 Barthold, p. 184.

Nūh, and was among those who had migrated from Babylonia and spread over the world¹.

This however seems to have been based on legend. He describes the territories of *Haitals* (بلاد الهياطلة) where Firūz took refuge when his brother Hurmuzd, son of Yezdgird, was selected as sovereign. They, according to him, consisted of Ṭukhāristān, Chaghāniān, Kābulistān and the lands which were situated beyond the "great river" near the land of Balkh². Khwārazmī mentions them as having been a great people who ruled over the country of Ṭukhāristān; the Turks of Khalj and Kunjiah are their descendants³.

The role of Haitals in spreading Buddhism in Central Asia

The Ephthalites were great patrons of Buddhism. During the period of their supremacy Buddhism had spread in the Oxus regions and Turkistan, having displaced the religion of Zoroaster in its very cradle. When Hsuan-tsang passed through these countries, he found Tirmidh, Khulm, Balkh, and other cities of Ṭukhāristān, and above all, Bamyān, which had many convents and stupas, and a colossal image. Even the secluded valleys of Andarab, and Khost and Wakhān, in the bosom of the lofty Pamir, were not without their convents, and it was in this period that the name Balkh was introduced into Sanskrit literature and of Vanzo (Oxus) into Hindu cosmogony⁴.

Furthermore, the significance of the dominance of the Ephthalites, in the fifth and early sixth centuries is that under them for

1 Dinawari-Abu Hanifa Ahmad b. Dawud, "Akḥbar-el Ṭawal, ed." Haidarabad, Dacca, pp. 3, 67, 68.

2 *Ibid.*, p. 58. (والارضون التي خلف النهر الاعظم بمايلي ارض بلخ).

3 Khwārazmī, "Maḥatibul 'Ulum," ed. Egypt, p. 119, vide "Tarikh-i-Sistan", ed. Maliku-el-Shuarae Bahar, p. 215.

(الهياطلة جيل من الناس كانت لهم شوكة وكانت لهم بلاد طخارستان و اتراك خلیج و کنجیه من بقایاهم)

For a fresh discussion about the origin of the Ephthalites, See Eno Ko, *Ethnography of the Ephthalites*, Toyo-Bankō, vol. 17, p. 1 off. In this article the author tries to prove that the Ephthalites were of Persian origin.

4 Yule, p. xxi-x, *cit.* from M. Garrez, *Jour. Asiat.*, vol. x, and H. A. R. Gibb, *op. cit.*, p. 4.

the first time all the trade routes, both northern and southern, as far as Kashgāria and Dzungāria were under the control of a single federation. To them is ascribed the use of long swords as a new weapon which was later adopted and put to good use by the Sasanians; they also used scale armour, probably of leather¹.

Alliance between Ephthalites and Celestial Empire and the Arab conquest of Central Asia

The Ephthalites played a still more significant role in the history of Bactria and the valley of Hindū-Kush, and the existence of a kind of alliance between them and China, on the eve of Arab conquest of Central Asia and Bactria is rather striking. They also played a role in the growth of political rivalry between the Arabs, and the Tibetans who were partially dominant in Eastern Turkistan at that time. Though the nature of the relations between the Ephthalites, the rulers of Tūkhāristān, and China is not quite clear, yet it can be asserted that there had been political contacts and some sort of alliance between these two distant countries, on the eve of Arab conquest of Bactria and Central Asia.

Thus, when the forces of Islam were moving fast towards the east, the whole territory of Tūkhāristān, including Tsung-ling (Pamir Mountains), as well as parts of Transoxiana, were under the political influence of the Chinese. Many princes of these regions used to send complimentary embassies to the Chinese court. In 638 A. C. Yazdegird the last Sasanian king, defeated by the Muslims sought the aid from the Emperor Tai-Tsung, which however was refused. Tūkhāristān was one of the last strongholds of his successor, Firūz, who stayed there for some twenty years after the death of Yazdegird in 651 A.C.; ultimately he was compelled to take refuge at the Chinese Court. He was hospitably received by the Tūkhārians and installed on the throne of Iran, on his return some years later, after the Arabs had retreated temporarily from Tūkhāristān. He was able by their

1 K. De B. Codrington, *op. cit.*, p. 84.

help to continue his struggle against them for twenty years longer¹.

It is said that when Firūz was struggling to maintain himself in Tūkhāristān, the Emperor of China, made a display of his claims to sovereignty almost up to the shores of the Caspian and tried to organize the whole country, from Farghāna to the borders of Persia, under Chinese administrative units which were designated as "Fu, Han, Heien"; however, these efforts never materialized, Tūkhāristān was one of Sixteen Fuses, according to the list published by Remusat, its capital being called by Chinese "Yue-chih-fu"². The chief of this Yue-chih in Tūkhāristān, it is said, was raised in 755 A. C. by the emperor to the rank of a king, and received in aid a Chinese force against the Tibetans, who were threatening invasion. But five years later nine of the western states are recorded to have finally thrown off their allegiance to China, and among these was Tūkhāristān³. It is understandable that the Chinese political influence had extended also beyond Ku-s¹-i-mi (Kashmir), P'o-lu (Yasin and Gilgit), Udyana (Swat), Ch'ieh-shuai (Chitral), upto Kabul. This however came to an end with the Arab conquest of these territories in 760 A.C. The Chinese book "T'se-fu-Guan-kuei" says that a representative of a certain ruler (Yabghu) of Ephthalites of Tu-huo-lo (Tūkhāristān) Shih-li-mang-Ch'ieh-lo by name, had asked the help of Chinese imperial court against the neighbouring hill-state "Ch'ieh-shuai." (Chitral), which relying on the protection of its high mountains had allied itself with the Tibetans, who claimed to have established a stronghold in Ku-shi-mi (Kashmir), and threatened P'o-lu (Yasin).

As Kashmir was the supplier of salt and rice to his country, this alliance of Tibetans with Ch'ieh-shuai interrupted the caravan

1 Yule, p. xxxi. H.A.R. Gibb, *op. cit.*, p. 15. cit. from Chavannes, Documents.

2 Yule, *op. cit.*

3 *Ibid.*, p. xxxii.

route which passed through this country. To meet this danger, the ruler of Tukhāristān proposed a bold operation, which, if supported by the Imperial Court, would enable him to conquer "The Great P'o-lu (Gilgit) and the country east of it, and eradicate Tibetan influence. Besides the dispatch of Chinese troops into Little P'o-lu (Yasin), he requested that the king of Kashmir, as a loyal ally of China, be encouraged by an imperial edict and special honours to lend support to him. The Emperor is said to have responded to his appeal and by an edict he declared Su-chia king of Ch'ieh-shuai in 750 A.C. in place of his rebel brother P'o-t'e-mo. And as mentioned in another Chinese work, "Tzu-chih-t'ung-chien" Ch'ieh-shuai's king was defeated by the famous Chinese General Kao-Hsien-Chih, who had invaded earlier P'o-lu to prevent an alliance between Arabs and Tibetans, and to him was assigned the task of the capture of its chief P'o-T'e-mo and the installation of Su-chia in his place. The Chinese intervention on this occasion was greatly helpful in relieving Gilgit and Tukhāristān of the possible pressure of an invasion of the Tibetans¹. But at the same time the defeat of Kao-Hsien Chih by the Arabs in 751 A.C. in a decisive battle near Tiraz, whither he had gone after his expedition in the valley of Hindu Kush to help the ruler of Shāsh (Tashkand) in response to his appeal, and the consequent rapid decline of the influence of the Chinese had forced them to abandon their positions, in the Gilgit and also relations which had been maintained through it with such distant territories as Kashmir, Kabul and Udayana (Swat), as well as in Tukhāristān².

The Ephthalites did not disappear without having left their traces in the ethnic composition of Turkish people in modern Afghanistan, and there still exist in Badakhshān an important group bearing the name of Yaftals, who are found to-day living in 140 villages in that region³.

1 A. Stein, *Ancient Khotan*, pp. 11-14 ; *Serindia*, pp. 3, 37.

2 *Ibid.*, & H. A. R. Gibb, p. 80.

3 Ghirshman, E. I. *Art. Afghanistan & H. F. Schurman*, "The Mongols in Afghanistan", p. 81.

Karlüks in Tūkhāristān

Next to the Ephthalites the name of *Qarlūqs*, who also known to have played an important role in Central Asia, occupies a prominent position in the history of *Tūkhāristān*. Generally known as *Karlūk*, *Karlūkh*, in early Arabic sources as *Kharlūkh* and *Khal-lūkh*, in Chinese *Ko-Lo-Lu*, *Ke-erh-lu*, it was mentioned in Turkish *Orkhon* inscription, and in Chinese *Annal Tang-shu* as residing in the neighbourhood of the *Orkhon-River* in ancient times. Howorth considers them of *Uighur* origin, and *Rashid-al-Din* counted them among the pure and simple Turkish tribes¹. The *Karlūk* was also mentioned by *Jāhiḡ* along with *Tuqūz-Oghūz* in Eastern Turkistan as being superior to the former². According to *Guziduh* they were among the five tribes of *Oghuz Khān*. *Maḡamūd al-Kāshgarī* comprises them and *Ghūz* under the common name of *Turkman*³.

Though the exact time when the *Karlūqs* came and settled in *Tūkhāristān* has not been determined, it is stated in *Gardīzi* that a party of *Tughūz Oghūz* having separated themselves from the main tribe had established friendly relations with *Haitals* of *Tūkhāristān*. *Minorisky* considers this to be a possible reference to the infiltration of *Khallūkhs* into upper *Tūkhāristān*, as well as to their relation with *Ephthalites*⁴.

Firdawsi mentions three Turkish tribes *Turk-Chighil*, *Chīn*, and *Karlüks*; they were in the service of *Arjasb* son of *Afrāsiab*, and lived in the country across the *Oxus*, opposite *Balkh*, which extended upto *Talas*. They were a branch of the *Ephthalites*⁵.

The *Karlūqs* came into political importance after 766, when after the decline of the Western Turkish Empire they occupied the

1 *Barthold*, E. I. Art. *Karlūq*; *Gunner Jarring*, "Distribution of Turks in Afghanistan", p. 71; *E. D. Ross*, "Tariḡh-i *Rashīdi*", Introduction, p. 19 sqq.

2 *Barthold*, "A History of Turkman", p. 86.

3 *Guzide*, ed. *Tehran*, p. 567 & "*Diwan-i-Luḡhat-el-Turk*", vol. i, pp. 56, 80, 393, vol. iii, p. 304.

4 *Minorisky*, *Hudul-'Alam*, p. 277.

5 *Dr. Z. Velidi Togan*, *Turk Eli Tarihi*, p. 49.

valley of Chu¹. At the time of the rise of Chingiz they still lived in the north of Tien-Shān². The Karlūqs, it is stated, had an important position in the ranks of Khwarazmshāhs, who defended their Amirs against Ilak Turkman; they are also mentioned among the tribes who formed the army of Khwarazmshāh, which fought against Chingiz Khān³.

When the Muslims conquered Khurāsān they were a ruling class in Tukhāristān, and their dominion, according to Ibn Haukal, included Pamir and Wakhān upto Kabul. Their chief (*malik*), as Taberi mentions, was called Yābghū (*djabghū*)⁴. One of their branches, the Turkash Karlūqs, had settled in Isfjab-Sairam (the region of Tāshkand), and in the hilly districts to the east of Farghānah, another branch comprising of three Karlūqs tribes (Uch-Tughli Turks) resided in Mughulistān. In the eighth century we see them returning to their kinsmen, Turkash Karlūqs in the region of Syr-Darya⁵. It was at this time that they participated in the campaign against the Arabs in 751 A. C. near Tiraz in alliance with the Chinese General Kao-Hsien-chih⁶. After the fall of the Turkash Empire and the defeat of the Chinese they seized Semir-chei (Yitti-Su) and the eastern part of the Syr-Darya and set up their own kingdom; in 766 they occupied Suyāb, the former Turkash capital⁷. This state of the Karlūqs continued until it was destroyed by Kara-khānids⁸.

The Karlūqs and the Oghūz Turks who had settled on the banks of Syr-Darya and Talās region and against whom, according to Mas'ūdī, Ismā'il Sāmānī had carried a successful campaign

1 Barthold, E. I. Art. Karlūq.

2 "Tarikh-i-Raḡhidi", by Mirza Hyder Duḡhlat, trans. D. Ross, p. 19.

3 Barthold, "Turkistan down to Mongol Invasion", p. 411.

4 Minorisky, "Hudud", pp. 108, 287-8; Dr. Z. Velidi Togan, *op. cit.*, p. 49, *gout.* from Manuscript in Top Kapi Museum.

5 Dr. Z. V. Togan, *op. cit.*, pp. 49-50.

6 H. A. R. Gibb, *op. cit.*, p. 80.

7 Barthold, "Turkistan", pp. 80, 201.

8 *Ibid.*, p. 321.

in 892 were among the first Turki tribes who embraced Islām in that region. And Al-Ya'qūbī (Tārīkh) mentions a *jabghū* of Karlūqs who adopted Islām in 162, 778-779¹. This *jabghū* of Karlūqs was mentioned among the large number of rulers who sent tokens of submission to Caliph Mahdī, however under Harun al-Rashīd (786-809) and Māmūn (811); he is mentioned as having refused obedience².

When Timūr invaded India in the thirteenth century he is said to have left some of his soldiers among whom were the Karlūqs. They had settled in the territory which is now called Hazara in Pakistan. According to Longworth Dames, a small Turkish tribe, the adherents of which are said to be Karlūqs, was brought there by Timūr³.

Today the remnants of the Karlūqs who formed a major part of the indigenous population of Turkistan in former days, are traceable in the province of Qattghān and Badakhshān and old Bactria (ancient Tukhāristān). They have preserved even the archaic features in their tongue⁴. They live in many towns and villages, such as Balkh, Maimana Andkhūi, Sari-pul, Shībarghan, Tashkurghān, Khulm, Taliqān, Qundūz, Rustāq, Fayḍābād and Shahr-buzurg, etc.⁵

The Karlūqs are credited with having possessed the skill of making the famous gold-hilted Indian swords, which became known in East Europe as *Kharlican sword*⁶.

Tukhāristān after Islam upto the eighteenth century

Before the Muslim conquest *Khurāsān* (Bactria) was under the Sasanian rulers, and Balkh including *Tukhāristān*, was governed by a *spahbud*⁷, but after the seventh century their authority hardly

1 Dr. Z. V. Togan, *op. cit.*, Barthold, *op. cit.*, p. 229; E. I. Art. Karluq.

2 Barthold, p. 202.

3 Dr. Gunner Jarring, *op. cit.*, pp. 72-73, E. I. Art, Hazara.

4 *Ibid.*

5 *Ibid.* & Macmuni, "Afghanistan", p. 24.

6 Togan, *op. cit.*, p. 49.

7 Yule, *op. cit.*, p. xxix.

made itself felt. In the time of Hsuan-tsang's visit to that country there existed independent provinces on both the banks of the Amu-Darya¹.

At the time of the Muslim conquest of Khurāsān, we hear the name of Naizak Ṭarkhān who was named 'Abd-Allah after submission; he was allowed by Qutaybah to retain his position as ruler of Ṭukhāristān. But soon after, he rose against him and captured and put to death. When Abū Muslim Khurasānī succeeded against his rival, Naṣr b. Sayyar, as governor of Khurāsān, he appointed Abū Dawūd Khalid b. Ibrāhīm as governor of Ṭukhāristān and Abū Naṣr Malik al-Haythamī-al Khuzāi as military governor (*shurṭa*)², both of them were strong supporters of Abū Muslim Khurasānī³.

In the reign of Caliph Al-Mahdī, Sharwīn the ruler of Ṭukhāristān was among the chiefs of fifteen distant countries who acknowledged his sovereignty. In Hārūn al-Rashīd's time we hear him still in power, and he was among those who received him in Rayy⁴. About 257/870, when the Caliph Al-Mu'tamid, with the intention of diverting the Ṣāffārīds from their hostile designs against Baghdād, conferred upon Ya'qūb b. Layth the the government of Sind, Balkh and Ṭukhāristān, Sistan and Kirman also were placed under him⁵.

After the termination of the rule of the Ṭahirīds and Ṣāffārīds over Ṭukhāristān, the country formed a part successively of the Sāmānīds, the Ghaznawīds, the Suljukis of Persia and Khurāsān, and of the Ghūrī or Shānsbānyah Kings, of whom one branch or the other reigned over the area, particularly over Bāmyān and Ṭukhāristān for about half a century. Later the Khwārazmshāhīs

1 Barthold, "Turkistan", p. 77.

2 Al-Ya'qūbi, vol. ii, pp. 286-343, (New Ed., Bairut); *Gibb, op. cit.*, p. 78.

3 Barthold, p. 194.

4 *Ibid.*, pp. 397, 425.

5 M. Eliot, "History of India", vol. v, p. 26.

held sway and continued until their overthrow by the forces of Chingiz¹.

Badakhshān or in a widersense Ṭukhāristān, was the only country which escaped the Mongol scourge and remained upto the 15th century in the hands of its local dynasty². which claimed to be descended from Alexander. However during this period they remained subject to the successors of Timūr, who ruled over Balkh, Qundūz and Hişar and others. Timūr himself after subjugating Khulm, Ghazniak, Samanjān, Baghlān and Andarāb had passed through this country on his way to India. In the time of Slāhrukh, in 1411 A. C., Badr al-Din the ruler of Badakhshān made an attempt to gain independence. Mirzā Ibrāhīm Sulţān, who was in charge of the Balkh country, suppressed the attempt and gave the kingdom to Bahā'al-Dīn's brother Shāh Maḥmūd³.

In the reign of Abū Sa'īd, great-grandson of Timūr (1449-1469), the male line of the old house expired with Sulţān Muḥammad Mirzā. One of his daughters was married to Abū Sa'īd and another to Yūnūs Khān, Khān of the Mongols of the eastern branch of Chughatāis. In the early year of Bābur's life Badakhshān with Qundūz, Balkh, and Hişar, in fact the whole of ancient Ṭukhāristān from Amū to Hindū-Kush mountains was under the rule of Khusraw Shāh, a Kipchāq Turk, and one of the Maḥmūd Mirzā's Amīrs⁴. When Bābur established himself in Kabul, Qundūz and Badakhshān passed under his sway⁵, and later these territories were conquered by Muḥammad Khān Shaybānī. The Uzbeks were however soon expelled as a result of a general rising of

1 Yule, p. xxxv, E.I. Art. Badakhshān. See for Shansbānya's rule "Tabaqāt-i-Nasiri", ed. Habibi, p. 452.

2 E. I.

3 Yule, pp. xxxv, xxxvii.

4 *Ibid.*

5 "Tariḫ-i-Raḥidi", p. 24, Introduction by N. Elias.

the people, and Nāṣir Mirzā, a younger brother of Bābur, was invited by them to come and reign over them. He could not satisfy the people and was defeated and expelled in 1507. About a year later Babur's cousin, Wā'is, often styled the Khān Mirzā instigated by his grand mother Shāh Begum, the widow of the Mongol chief, Yūnus Khān, succeeded in establishing his rule at the fort of Zafar on the Kokchā, a place which became famous in the history of Bābur's successors. He maintained his position as ruler of the country till his death in 913/1520. Bābur then bestowed Badakhshān on his son Humāyūn, who ruled over it for eight or nine years, until he was called by his father to join him in his campaigns of Hindustan; Hindāl Mirzā was sent there instead but in the mean time, Sulṭān Sa'id Khān of Kāshgar another descendant of the old house of Badakhshān was invited by its chiefs to invade the country (1529-30). He soon abandoned the enterprise because of his opposition by Bābur, who now placed the territory under Sulaymān, son of the deceased Khān Mirzā. He eventually transmitted the country to his descendants with almost independent authority¹.

In the time of Akbar, Badakhshān along with Kabul was under his brother Ḥakīm. It was finally lost to him in 1585². But in 1646, Shāh Jahān revived his claims, and sent in succession his sons, Murād and Awrangzib, to recapture it³. Balkh also subsequently Badakhshān was made over to Nadhar Muḥammad Uzbek. In the middle of eighteenth century we see a dynasty of the Mirs to have established its authority, with Fayḍābād as their capital⁴. In the 1765 Aḥmad Shāh Abdālī invaded the country, put to death its ruler, Sulṭān Shāh, and carried off from Fayḍābād the holy relic, the shirt of the Prophet was given out as the cause

1 "Tarikh-i Rashīdī", p. 12, Intro. & p. 387, Text, Yūle, p. xxxix, *cit.*, from Sidi Ali, "L'Journal Asiatique".

2 Lane Poole, "History of India", vol. iv, p. 48.

3 *Ibid.*, p. 108; Yule, p. xxxix.

4 Yule, *op. cit.*

of the invasion. In the beginning of the nineteenth century Kokan Bek, chief of the Kataghān Uzbeks of Qundūz, ravaged the country; he was succeeded by his son Murād Beg. On his death the power passed into the hands of another Uzbek chief, Muḥammad Amir Khān, the Wali of Khulm. In 1850 the Afghāns regained the possession of Balkh, and in 1859 they conquered Qundūz from Kataghānis, and reinstalled under their supremacy Mīr Jahāndār Shāh, with his capital Fayḍābād. He was expelled in 1867, and Mīr Muḥammad Shāh, another member of the family took his place. He paid annually a tribute of 50,000 rupees to the Amīr of Kabul¹. To-day the country of ancient Tukhāristān forms the northern province and the province of Qattaghān and Badakhshān of Afghanistan, better known as Turkistan-i-Afghanistan and each province is ruled by a governor, the capital of the former is Mazār Sharif and of the later Khān-Ābād.

Continued.

¹ Yule, *op. cit.*, p. xlii.

DE LA DEFORMACION CEFALICA

A. DEMBO y J. IMBELLONI

En la historia de la doctrina de las deformaciones de la cabeza se suceden tres etapas. La primera coincide con la antigüedad y comprende algunas observaciones de viajeros e historiadores ilustres (Hipócrates, Herodoto, Estrabón, Pomponius Mela, Stephanus Bizantinus, Plinio). La segunda, coincidente con el Renacimiento, es de poca importancia. La tercera, moderna, empieza a tomar forma científica, aunque se resiente todavía de la estrechez de panorama. Como en nuestra etapa contemporánea el conocimiento no fué introducido por acción continuada y directa de los dos períodos precedentes, consideramos lógico comenzar nuestra reseña histórica con el momento en que el estudio de los cráneos deformados se impone a la atención del mundo científico moderno.

En los últimos años del siglo XVIII, Blumenbach describe en sus *Decades craniorum*, publicando una ilustración imperfecta, un cráneo que había recibido de Rusia; aunque incompleta (fragmentada), la pieza muestra claros signos de haber sido artificialmente comprimida. Blumenbach la llama con el significativo nombre de *macrocephalus asiaticus*.

En 1843, Rathke comunica en el "Archiv für Anatomie" de Müller sus observaciones sobre otro cráneo, también incompleto, pero con una evidente compresión frontal. Este

cráneo procedía de un antiguo enterratorio de Kertch (Crimea), lugar que luego sería fuente de numerosos hallazgos .

Pero el momento en que el público culto es vivamente impresionado por la presencia de cráneos deformados en Europa, coincide con la discusión originada por la presentación oficial de un cráneo de Grafenegg ante una academia científica. En realidad, este cráneo había sido descubierto antes, en 1820, en Fuersbrunn, localidad cercana a Grafenegg (Austria), en un campo perteneciente al conde Augusto von Breuner. Este campo había sido ocupado por los Hunos Avaros desde mediados del siglo VI hasta el VIII. Pero la descripción de la pieza es realizada en 1844 por Retzius en un trabajo publicado primeramente en los "Proceedings of the Royal Academy of Sciences of Stockholm" y después en otros órganos científicos. Retzius observa que se trata de un braquicéfalo oblicuamente alargado por la compresión artificial y con afinidades mongólicas . Por ser ésta la pieza con la cual comienza la discusión de las deformaciones, la describimos con alguna atención y le dedicamos un gráfico, en el que el Dr. Imbelloni ha reunido los diversos elementos de análisis según su método original.

En este momento, la expectativa se intensifica por un verdadero golpe de escena, provocado por un viajero que retornaba de las tierras de América meridional: Von Tschudi. Este compara el cráneo de Grafenegg con otros deformados del Perú y afirma que también el primero es peruano. Pero ¿cómo ha podido llegar a Europa? Tschudi resuelve el problema suponiendo que la pieza fué traída del Nuevo Mundo como objeto de curiosidad, durante el siglo XVII, cuando Carlos V, que se vanagloriaba de poseer un estado donde no se ponía el sol, dominaba sobre gran parte de Europa y de América.

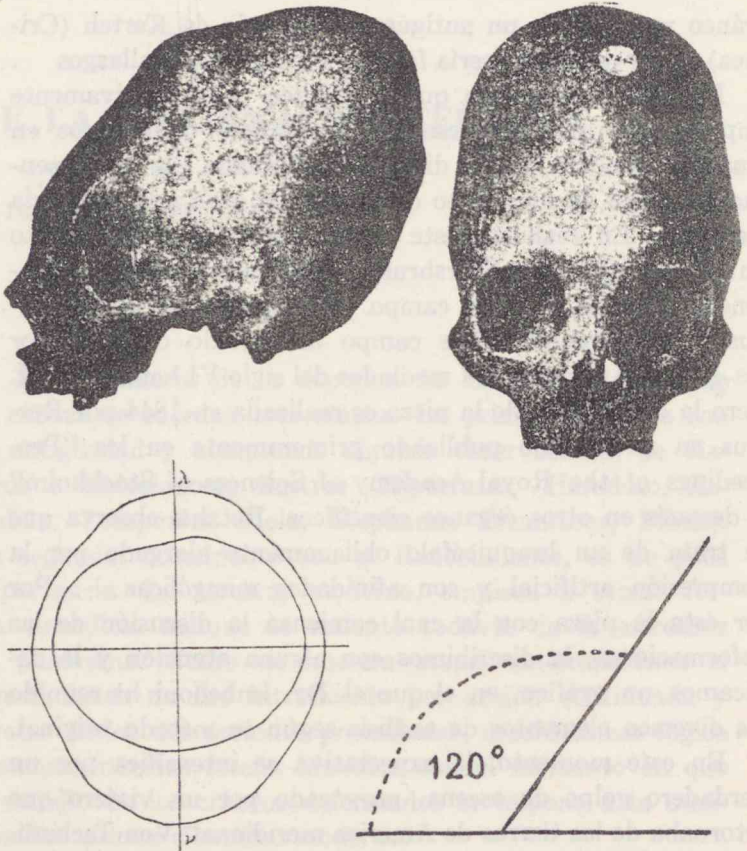

Fig. 91 - El cráneo de Grafenegg.

Este cráneo fué encontrado en 1820 en Austria, en la localidad de Fuersburg, cerca de Grafenegg, en un campo perteneciente al conde Augusto von Breuner. El territorio había sido ocupado desde la mitad del siglo VI hasta el VIII por los Hunos de nación Avara.

Ejemplo de deformación anular oblicua. Por lo que se refiere a la oblicuidad, véase en el esquema el ángulo de 120° de su eje al cortar la horizontal de Frankfurt. Los dos cortes que aparecen en la figura demuestran la extrema violencia de la deformación. Por la intensidad de la misma, esta pieza se ubica entre las formas cónicas; puede observarse la diferencia entre el contorno superior y el inferior. (Imbelloni: 1930).

Sin embargo, Europa sigue siendo campo de nuevos hallazgos y comprobaciones, que se van sumando a las ya existentes e invalidan la poco sólida argumentación de von Tschudi. Conjuntamente con la búsqueda en antiguas tum-

bas, la curiosidad científica se dedica a revisar documentos de la época clásica. Por ambos caminos se consiguen datos que iluminan con mayor claridad el problema de las deformaciones intencionales de la cabeza en el continente eurasiático.

Se procede a la apertura de tumbas antiguas auténticas, con el fin de ver si realmente existen en ellas cráneos deformados. Los resultados afirmativos no se hacen esperar. Los yacimientos de Atzgerdorf (inmediaciones de Viena), St. Romain (Saboya), del valle del Doubs (cercano a Mandeuse), no dejan de responder al solícito llamado del hombre de ciencia. Fitzinger estudia esos cráneos y llega a la conclusión que son semejantes a los crimeanos de Rathke y Meyer.

A estos descubrimientos craneológicos siguen otros. En una tumba muy profunda de la localidad de Bel-Air (cerca de Lausana), A. F. Troyon encuentra un cráneo masculino que se supone de Huno y que corresponde al mismo tipo que el exhumado en Austria. También St. Romain contribuye con nuevas piezas, consistentes en fragmentos muy frágiles, que se destruyen al ser expuestos al aire. Tan sólo consigue salvarse un cráneo en malas condiciones, hallado por H. Gosse en Villy (cerca de Reignier) y del que se conserva la calvarie, que tiene el mismo tipo de alargamiento vertical que los anteriores. Se supone que estos cráneos de Villy datan de los tiempos de Carlomagno (siglo VIII).

Las investigaciones de este período son sumamente meticulosas. Existe la tendencia a evitar posibles errores, y por este motivo las excavaciones están a cargo de técnicos.

Frente a la multiplicación de yacimientos, la duda cede lugar y ya se comienza a pensar seriamente en la práctica de las deformaciones en territorio europeo.

Pero hallazgos inesperados extienden al Asia el área

de los pueblos deformadores. En 1856, J. Judson Barclay, en compañía de su padre y de un hermano, visita una cueva de las inmediaciones de Damasco, en la que encuentra un esqueleto humano de grandes proporciones. Algunas inscripciones de esta cueva hacen suponer que en ella estuvieron judíos, cristianos y sarracenos. El cráneo, que en la literatura es conocido con el nombre de cráneo de Jerusalén, conservado en buenas condiciones, es llevado a América y presentado a la Academia de Ciencias Naturales de Filadelfia, donde llama la atención de Aitken Meigs, quien lo describe en un trabajo publicado en 1859. En su estudio, Meigs comprueba que el cráneo ha sido artificialmente comprimido en su región occipital, y admite, con carácter aproximativo, que es originario del pueblo que habitó la región del lago Baikal.

No obstante, las interpretaciones fantásticas aún continúan. Morton afirma que si no hubiese conocido los antecedentes del cráneo de Damasco, diría que es de origen Natchez. Por su parte, Tschudi observa el mismo cráneo entre una colección de europeos y no vacila en calificarlo como peruano. Pero estas interpretaciones tienen poco fundamento. Ya no hay derecho a pensar en exportaciones americanas, pues la pieza ha sido hallada en una región ajena al dominio de Carlos V.

No queremos discutir ahora las apreciaciones de von Tschudi y Morton desde el punto de vista de la morfología y de la clasificación de las deformaciones. Desde ya podemos adelantar, sin embargo, que muy poca claridad sobre la morfología debían tener esos dos autores, cuando ante un mismo cráneo pudieron hablar de analogía con dos tipos tan diferentes como son el de la deformación Natchez (tabular erecto) y el de la llamada aymará (anular oblicuo). Pero sobre este asunto volveremos en otro capítulo.

Conjuntamente con los descubrimientos craneológicos

se despliega una actividad extraordinaria en el análisis de las obras correspondientes a la etapa clásica, *verdadera etapa de precursores*. Se ve que los antiguos habían dejado algunas indicaciones sugestivas sobre el apasionante problema.

La más antigua se debe a Hipócrates, quien había observado que los habitantes del *Pontus Euxinus* (Mar Negro) tenían la costumbre de alargar artificialmente la cabeza de sus niños por medio de “vendajes y máquinas convenientes”. Según Hipócrates, estos hombres — que él llamó *macrocephali* — identificaban las cabezas alargadas con la idea de nobleza.

Las observaciones de Herodoto parecen corresponder a los mismos *macrocephali* de Hipócrates.

En su obra tan citada, p. 358, Estrabón escribió que “los Sigios (del Cáucaso) se dedicaban a hacer muy largas las cabezas de sus niños y la frente prominente, haciendo saliencia por encima de los ojos”. También dejó referencias sobre la misma práctica de un pueblo europeo que habitó en el valle del Danubio.

Siguiendo la etimología de Hipócrates, el nombre *macrocephali* es empleado en todos los escritos para designar a los pueblos deformadores.

Durante la Edad Media, los hombres de estudio no contribuyeron con ningún elemento nuevo a nuestra materia; en cambio, los del Renacimiento aportaron indicaciones que, a pesar de ser breves y tener carácter fragmentario, no dejan de tener importancia a la luz de los conocimientos actuales. En efecto, Scaliger (1566) escribió en sus *Commentaria Theophrasti*, p. 287, que los genoveses han tomado de los moros el hábito de deformar las cabezas. Andrés Vesalius (1568), el fundador de la Anatomía sistemática, afirmó en su obra *De humani corporis fabrica* que los belgas tenían

la cabeza deformada por la acción de las vendas compresoras que las madres fijaban a la cabeza de sus niños. En esta misma época, Spigelius (1627) ensayando la clasificación de los diversos tipos de cabeza humana, hizo de los deformados una categoría especial e indicó su difusión entre una cantidad de pueblos europeos. El anatomista Laurenberg (1634) hizo, entre las madres de Hamburgo, observaciones semejantes a las de Vesalius.

Se llega a saber, también, que numerosas reliquias habían sido desenterradas en Crimea. Algunas de ellas fueron llevadas a Petersburgo, mientras que otras quedaron en el museo de Kertch (la antigua *Panticapeum* de los clásicos), especialmente fundado para ese propósito. Desgraciadamente, durante la guerra de oriente la ciudad cayó en poder de los invasores anglo-franceses, quienes saquearon y destruyeron la mayor parte de las colecciones del museo. Parece que de los *macrocephali* hipocráticos pudo salvarse sólo un cráneo, que sería el que vió el capitán Jesse en Kertch, mientras viajaba por la Circasia y por la Crimea. Esta pieza fué encontrada en las cercanías del Don y presenta vestigios de haber sufrido una compresión artificial.

Mientras bucea los secretos del pasado, Fitzinger tiene noticia de una antigua medalla de oro, la que estaba destinada a ser objeto de una gran controversia. Aparentemente conmemora la destrucción de Aquileia, llevada a cabo en el año 452 d. C. por las huestes de Atila. Una de sus caras representa a la ciudad nombrada, en tanto que en la otra se halla grabado el perfil del jefe Huno, cuya cabeza tiene el mismo tipo de deformación que el estudiado en los cráneos Avaros ya descriptos.

Todos estos elementos de juicio, y otros que no consignamos por razones de brevedad, dieron la impresión de que los

macrocephali encontrados en Europa tienen su origen en las migraciones de los pueblos mongólicos en tierras europeas.

Con esto llegamos a la época de Broca. Las discusiones toman, entonces, un aspecto más general en cuanto al espacio, porque los documentos enseñan que, por su historia, Europa está sólidamente vinculada al Asia oriental. Pero en cuanto a la antigüedad de la práctica de las deformaciones surge, espontáneo, un problema importantísimo. Es cierto que los hallazgos realizados en Austria y algunos de la Helvecia entran en la explicación histórica de la invasión de los Hunos y de los pueblos que los acompañaron. ¿Pero y las piezas macrocéfalas provenientes de la antigua *Palus Meotides* (Mar de Azof)?

Las discusiones al respecto asumen, frecuentemente, carácter de violencia. La más importante, sin lugar a dudas, es la que tuvo por escenario el congreso realizado en Pesth (1876), en el que Lenhossék comunica haber hallado en un yacimiento de Csongrad — sitio que había sido ocupado por los Hunos — varios cráneos y hace presentación de uno de ellos. Esta pieza muestra vestigios de haber sufrido, en vida del sujeto, la acción compresora de una venda, por cuyos efectos la bóveda se presenta proyectada en sentido anteroposterior. El sitio donde fué encontrado el cráneo plantea, una vez más, el problema del pueblo difusor. Broca toma el cetro de la discusión. Su figura se presenta aquí con nueva luz, pues tiene un gran dominio de la historia clásica. Con gran claridad mental emite su hipótesis de los pueblos cimerianos, la única que puede explicar la presencia de deformados en el siglo VI antes de Cristo. Según las referencias que nos brinda la historia, los Cimerianos habitaron la Crimea y la orilla septentrional del *Pontus Euxinus*. Amenazados por la invasión de los Escitas se vol-

caron hacia el occidente; más tarde, algunas de sus tribus ocuparon las Galias, la parte septentrional de Gran Bretaña, la Helvecia, la Bohemia, y las regiones vecinas. Hechó sugestivo: la posición geográfica de los hallazgos arqueológicos coincide con las referencias históricas sobre los lugares que atravesaron los Cimerianos. Por otra parte, los cráneos desenterrados hasta la fecha responden al mismo tipo de deformación, aunque con algunas variantes .

En lo sucesivo, el problema de las deformaciones se bifurca según una doble orientación.

Por una parte, se llevan a cabo nuevas comprobaciones sobre la práctica actual de las deformaciones en Francia y en Inglaterra, fenómeno sobre el que Foville, Delaye y Lunier habían insistido enérgicamente. El paladín de esta corriente se llama Delisle.

Por otra parte, el número extraordinariamente grande de hallazgos americanos distrae hacia América la atención de los estudiosos. Es entonces cuando Flower dice de este continente que es el *cuartel general* de la deformación. Pero esta denominación sólo puede aceptarse como expresión *cuantitativa*. Si bien es cierto que son numerosísimos los pueblos americanos que deforman sus cabezas, nadie duda ya de la legitimidad de un problema eurasiático de la deformación. Las aberraciones de von Tschudi podían explicarse en la infancia de estos estudios.

Como en otros campos etnológicos, el conocimiento de las culturas del Pacífico ha sido posterior al de las culturas americanas, pero no por ello ha dejado de apreciarse su enorme importancia para la elucidación de ciertos problemas inherentes a nuestra ciencia.

De esta reseña histórica puede deducirse que desde muy poco tiempo poseemos los elementos de análisis para

establecer la doctrina de las deformaciones craneanas en un sentido amplio.

BIBLIOGRAFIA

- BLUMENBACH, J. F. — *De generis humani*; Göttingen 1795.
- BROCA, PAUL. — *Anciens crânes déformés macrocéphales des environs de Tiflis*. "B. S. A. P.", 2ª serie, 1873, pp. 572-578.
- CHANTRE, E. — *Ancienneté des nécropoles préhistoriques du Caucase*. "Comptes-rendu de l'association française pour l'avancement des sciences", IXª sesión, Reims 1880, pp. 831-837; París 1881.
- del mismo. — *Recherches anthropologiques dans le Caucase*. "B. S. A. P.", tercera serie, t. XI, 1888, pp. 198-221.
- DELISLE, FERNAND. — *Contribution à l'étude des déformations artificielles du crâne*. Thèse pour le doctorat en médecine; París 1880.
- FABRICIUS, VON HILDEN. — *Opera quae extant omnia...*; Francofurti ad Moenum 1646.
- FITZINGER, L. J. — *Ueber Avarenschädel*. "Sitzungsberichte der k. Akademie d. Wissenschaften"; Viena 1851.
- del mismo. — *Ueber die Schädel der Avaren*. "Denkschriften der kaiserlichen Akademie d. Wissenschaften"; Viena 1853.
- GOSSE, H. J. — *Notice sur d'anciens cimetières trouvés soit en Savoie, soit dans le canton de Genève*. "Mém. de la Soc. d'Histoire et d'Archéologie de Genève", 1855, pp. 1-19.
- HERLICIUS, D. — *De curationibus gravidarum, puerperarum, et infantum...*; Alten Stettin 1618.
- HIPOCRATES. — *De aere, locis et aquis*. Ed. Kühn (*Opera*, 3 tomos). Leipzig 1825-1827.
- del mismo. — *The genuine works*. Tr. F. Adams; Londres 1849.
- JORNANDEZ. — *De Getarum sive Gothorum origine et rebus gestis*; Lugduni Batavorum 1597.
- JOSEPHUS, F. — *Opera*. Recog. G. Dindorfius. 2 vols; Parisiis 1845-7.
- LAURENBERG, P. — *Pasicompse nova*; Lipsiae 1634.
- MAGITOT, E. — *Rapport sur les questions ethnographiques et anthropologiques au Congrès de Pesth*. Extrait des "Archives des Missions scientifiques et littéraires", 3ª série, tomo IV, pp. 21-29; París 1878.
- MEIGS, AITKEN. — *Description of a deformed fragmentary skull found in an ancient quarry-cave at Jerusalem; with an attempt to determine,*

- by its configuration alone, the ethnical type to which it belongs. "Academia de Ciencias Naturales de Filadelfia", 1859.
- MURALT, J. — *Kinder-und Hebammenbüchlein*; Basilea 1697.
- PLINIUS, C. SECUNDUS. — *Naturalis Historia*, 6 tomos; Lipsiae 1870-1898.
- SCALIGER, JOSEPHUS JUSTUS. — *Comentaria Theophrasti*, XI; 1566.
- SMIRNOW. — *Sur les Avars du Daghestan*. "R. d'A.", t. V, 1876, p. 84-90.
- SPIGELIUS, A. — *De humani corporis fabrica, libri decem*; Venetiis 1627.
- STRABO. — *Strabonis geographica*. Ed. C. Müllero & F. Dübnero; Parisiis 1853.
- THIERRY, AMÉDÉE. — *Episode de l'histoire du Ve siècle: Attila, les Huns et le monde barbare*. "Revue des Deux Mondes"; Paris 1851. Notas de la pág. 526.
- del mismo. — *Histoire d'Attila*, t. I, p. 8; Paris 1856.
- TOPINARD, PAUL. — *Éléments d'anthropologie générale*; Paris 1885.
- TROYON, F. — *Description des tombeaux de Belair*. "Mittheilungen d. antiquarischen Gesellschaft in Zürich"; 1841.
- del mismo. — *On the crania Helvetica*. "Annual Reports of the Board of Regents of the Smithsonian Institution", 1865, pp. 282-284.
- VON TSCHUDI, J. J. — *Ein Awarenschädel*. "Archiv für Anatomie und Physiologie", 1845, pp. 277-280.
- VESALIUS, A. — *De humani corporis fabrica, libri septem*; Venetiis 1568.
- WILSON, DANIEL. — *Prehistoric man*, en 2 tomos; Londres 1862.

RESUMÉ.

A. DEMBO és az osztrák J. IMBELLONI közölt tanulmányrészlete a koponyatorzításokról m a g y a r o r s z á g i kapcsolatok is tartalmaz. Szándékunk, hogy egyik közeli számunkban a "hun koponyatorzításról" egy jelentősebb tanulmányt közöljünk, mert STRABON ama állítása, hogy ezeknek a torzított koponyáknak népe a Kaukázus és a Duna völgy lakói voltak. Hüntörténettel kétségtelenül összefügg ez a szokás. A legelső ilyen lelet Atzgerdorf (Bécs mellett) egyik dombjának kiásásakor került elő és azóta egyedül Magyarországon 129 példány került elő. Hogy mekkora jelentősége van ennek a sok előfordulásnak, sejthetjük abból, hogy a Belgium területén is előforduló ilyeszerű leletek összekapcsolják az ősi Hun Birodalmat. A rangosabbaknak volt ez öröklött előjoga. Ugyanígy találja a két jeles embertani tud. s a délamerikai törzseknél a mayak és inkák birodalmában is.

kapható!

CSŐKE SÁNDOR: A sumér ősnyelvtől a magyar élőnyelvig. A szerző alapvető munkája. Még pár példány kapható. Keresett munka!

123 oldal,

FÜZVE 3 USA \$

FEHÉR M. JENŐ : Az avar kincsek nyomában. A Frank Birodalom által elorzott kincsek sorsa, nyomról nyomra követve Európa kincstáraiban.

230 oldal, 48 képtábla. DISZKÖTÉS 6. - USA \$

FEHÉR M. JENŐ : Korai avar kagánok. A 250 éves Nyugati Avar Birodalom kialakulása Európa szívében, első kagánjai Bizánc 627. évi ostromáig.

246 oldal, képtáblák, 4 térkép. DISZKÖTÉS.

6. - USA \$

FEHÉR M. JENŐ : Középkori magyar Inkvizíció. Az eddig ismeretlen Kassai Kódex alapján megírt ősi, magyar gyógyítási módszerek, vallási hiedelmek mestereit a táltosokat üldöző inkvizíció története. Tudományos-népszerű kiadás.

500 oldal, bőséges irodalom. BÖRKÖTÉS BEN

6. 30 USA \$

FEHÉR M. JENŐ : Táltosok és Bakók. Őshitünk táltos-regős adatai, az egész Magyarországot behálózva...

192 oldal,

FÜZVE 3. 50 USA \$

SZABÓ ISTVÁN : Özönvíztől napjainkig. Az egész magyar őstörténelem csengő rítusú verseiben. Fiatal ausztrál költőnk 54 oldalas munkája.

1, 25 USA \$

TORMA ZSÓFIA : Sumér nyomok Erdélyben. (Jáki Gábor gondozásában és mellék tanulmányával a magyarországi sumér leletekről.)

225 oldal, sok képtábla. DISZKÖTÉS 5. - USA \$

A jelzett műveket áruk előzetes beküldésével és 1. - USA \$ légiposta és biztosítási felárral, mint többlettel azonnal küldjük

CIM ÜNK : Eugenio M. Fehér, C. C. 5484 C. C. BUENOS AIRES Argentina.

Kapható:

Fehér M. Jenő

AZ AVAR KINCSEK
NYOMÁBAN

Magyar Történelmi Szemle Kiadása

CIM: EUGENIO MATIAS FEHÉR
C.C. 5484 C.C. Buenos Aires
ARGENTINA.